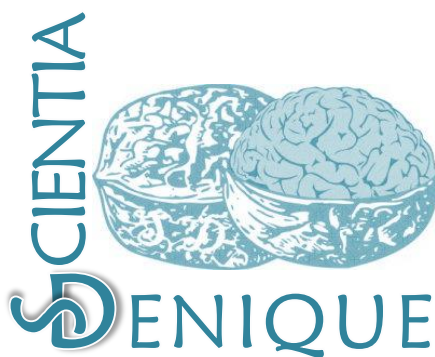

V. évfolyam, 1. kiadás

2015

Scientia Denique

A Kárpátaljai Magyar Diákok és Fiatalkutatók
tudományos kötete

Науковий вісник
Закарпатського угорськомовного товариства
студентів та молодих дослідників

2015

V. évfolyam, 1. kiadás

V рік, 1 видання

Ужгород: «Уждрук»

A Scientia Denique a KMDFKSZ által létrehívott tudományos kötet, amely a kárpátaljai magyar tudományos életben tevékenykedő fiatal kutatók színvonalas munkáit gyűjti össze. Jelen kiadvány a történelem, magyar nyelv- és irodalomtudomány, fizika, matematika, biológia, politológia, néprajz és a gyógyszerészet területeiről közöl írásokat.

KIADÓ: *Kárpátaljai Magyar Diákok és Fiatal Kutatók Szövetsége*

FŐSZERKESZTŐ: *Horváth Attila*
A KIADÁSÉRT FELEL: *Turányi Tatjana*

A korrektúrát és tördelést a szerkesztők végezték

A KÖTET TANULMÁNYAINAK TARTALMÁÉRT MINDEN ESETBEN A
SZERZŐK VÁLLALJÁK A FELELŐSSÉGET

A TANULMÁNYKÖTET MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA:

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

TARTALOM

HUMÁNTUDOMÁNYOK

<i>Balogh Ildikó: Kárpátalja magyarsága a 20. század elején.....</i>	9
<i>Botos Beáta: István király törvényei a középkori Magyarországon</i>	15
<i>Dolinai Zsuzsanna: Nemzetpolitikai tendenciák és érdekérvényesítések az Európai Unió kontextusában"</i>	26
<i>Fábián Miklós: Magyarország külpolitikája a bethleni konszolidáció idején.....</i>	35
<i>Jaró Viktória: Jellemábrázolás Nagy Zoltán Mihály A sátán fattya című kisregényben</i>	43
<i>Kopasz Gyula: Dercen község demográfiai változásai 1784-2013 között</i>	57
<i>Kőszeghy Máté: A népi frazémák Hetenyben — a helyi nyelvjárási diftongusok jelöléssel</i>	65
<i>Kosztur András: A német Sonderweg és az orosz Eurázsia-eszme: hasonlóságok a különutasság megfogalmazásában.....</i>	78
<i>Kovács Tünde: A nyelvhasználati stratégiák vizsgálata Jókai Mór Fekete gyémántok című regényében</i>	86
<i>Mihók Richárd: Adalékok Máramaros vármegye korai történetéhez.....</i>	98
<i>Molnár Beatrix: Munkácsy Mihály társadalmi helyzetének változásai</i>	105
<i>Molnár Krisztina: Irodalmi igény Kárpátalján — olvasói érdeklődés változása a XXI. században.....</i>	112
<i>Orosz Júlia: Ratkó Anna egészségügyi miniszter szerepe a szocialista Magyarországon.....</i>	126
<i>Szimkovics Oxána: Neologisms in English and their translation into Ukrainian.....</i>	137

<i>Várad Enikő: A csuhéból készült népművészeti tárgyak</i>	Visken.....	143
---	-------------	-----

REÁLTUDOMÁNYOK

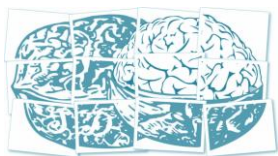
<i>Bota Anita: A módosított neuron elemek szintézise első rendű aproximációs módszer által.....</i>	162
<i>Simon Anikó: A módosított (általánosított) neuron elemek szintézise iterációs módszer által</i>	171
<i>Túróci Jolán: Pion-Nukleon szórás a lineáris szigma modellben</i>	184

TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

<i>Molnár Attila, Bihari Krisztina, Pfeifer Anita: A valuabilitás, mint a diverzitás mérésére alkalmazható mérőszám.....</i>	198
<i>Szanyi Szabolcs, Szanyi Kálmán, Katona Krisztián: Első adatok a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum (Nyugat-Ukrajna, Kárpátalja) herpetofaunájához</i>	218
<i>Szűcs Nikolett: A migrén és kezelésére használt gyógyszerek farmakológiája.....</i>	228

HUMÁNTUDOMÁNYOK

Balogh Ildikó

Kárpátalja magyarsága a 20. század elején

Az Északkeleti-Kárpátok déli oldalán helyezkedik el a mai Kárpátalja területe. Ezt a régiót sokáig Északkeleti- Felvidéknek is nevezték, a történelmi Ung-, Bereg-, Ugocsa-, és Máramaros vármegyék legnagyobb, illetve Szabolcs- és Szatmár vármegyék egy kis részén terül el. Két utóbbiból mindösszesen négy település (Eszeny, Szalóka, Tiszaágtelek és Nagypalád) került későbbi Kárpátalja kötelékébe (Molnár D, 2013). Területe napjainkban 12 800 km².

Kárpátalja évszázadok óta a népek nagy olvasztótégelye, a területet napjainkban is több mint egy tucatnyi nemzetiség lakja. A II. világháborúig Kárpátalja egy természetes migrációs folyamat célállomása volt. A vidék vonzotta a betelepülőket (Sipos, 2011), ami természetesen hatással volt a terület történelmének alakulására is. Éppen ezért nem olyan egyértelmű, milyen arányban képviseltette magát az államalkotó nemzet a területen közvetlenül az első kisebbségi korszak előtt.

Magyarországon 1880-tól váltak elterjedtté a tízévenként tartott népszámlálások, amelyek a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a lakosság anyanyelvi hovatartozását is rögzítették, majd ezen adatokat alapul véve az anyanyelvi megoszlást automatikusan nemzetiségi

statisztikának is tekintették. Keleti Károly, az ismert demográfus és statisztikus, a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal első igazgatója már 1871-ben rávilágított egyik tanulmányában arra, hogy bár „a nemzetiség semmi egyéb belső érzelemnél, hasonló a valláshoz, rokon a hazaszeretettel”, a nemzetiségi hovatartozás leginkább elfogadható ismertető jelének mégis az anyanyelvet kell tekinteni, annak ellenére, hogy az sem abszolút biztos kritérium (*Popély*, 1991, 13.).

Kocsis, Kocsisné (1991, 31.) közös munkájában olvashatjuk, hogy az 1880-as évek népszámlálási adatai szerint a ma Kárpátalja néven ismert terület népessége közel 410 ezer fő körül mozgott, melynek kb. 25,7 %-a, tehát mintegy 105 ezer fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Mintegy 30 év elteltével, az 1880-1910-es népszámlálások közötti időszakban a magyarság aránya 30,6 %-ra növekedett, létszámuk pedig ekkorra már elérte a 185 ezer főt.

Kárpátalja településeit illetően a magyar etnikai sáv arányilag homogén volt, s ezt a jellegét a két háború közötti Csehszlovák Köztársaság fennállásának húsz éve alatt mindvégig megőrizte, s helyenként őrzi még ma is. A csehszlovákiai magyarság indulási összlétszáma az 1910. évi népszámlálás adatai szerint — a prágai Állami Statisztikai Hivatal retrospektív kimutatása alapján — 1 070 753 fő volt. Az említett népszámláláskor a később a Csehszlovák Köztársaság részévé váló magyarországi területeken összesen 844 magyar többségű, tehát olyan helységet találtak, amelyekben a magyar anyanyelvű lakosság aránya meghaladta az 50 százalékot. (*Popély*, 1991, 23-25.). Nyugatról kelet felé haladva így nézett ki a rutén-magyar és szlovák-magyar néprajzi határ 1910 környékén a Kárpátalja területének többségét adó Ung-, Bereg- és Ugocsa megyékben (a magyar többségi terület határát tüntetve fel):

Ung megye: Kérész, Mokcsa, Ungmogyorós, Kiskapos, Nagykapos, Veskóc, Bajánháza (e falvak ma Szlovákia részei), Botfalva, Ungtarnóc, Órdarma, Ungvár, Radvánc, Ungdaróc, Baranya, Császlóc, Korláthelmec, Unghosszúmező;

Bereg megye: Kisdobrony, Nagydobrony, Csongor, Barkaszó, Izsnyéte, Munkács, Dercen, Fornos, Beregújfalu, Felsőremete;

Ugocsa megye: Salánk, Feketepatak, Verbőc, Szőlősvégardó, Nagyszőlős, Királyháza, Gödényháza, Feketeardó, Szőlősgyula (*Popély*, 1991, 23-25.).

Popély állítása, miszerint a magyar etnikai sáv helyenként mindmáig megőrizte homogén jellegét, megállja a helyét, ugyanis *Dupka* (2011, 31-32.) hasonlóképpen körvonalazza a magyar etnikai sáv húzódását a mai Kárpátalja területén:

„Az Ungvári járásban a szlovák–ukrán határ mentén elterülő Botfalva és Ungtarnóc vonala adja meg a magyarlakta terület nyelvhatárát. A nyelvzóna a továbbiakban Baranya, Korláthelmece, Unghosszúmező, Császlóc falvakat érinti. A Munkácsi járáshoz tartozó Csongor és Barkaszó falvakat érinti a nyelvhatár. Munkács közelében fekszik egy jelentős magyar nyelvsziget, Beregrákos. A nyelvterület korábbi peremközsége az elmúlt századokban is vegyes lakosságú Izsnyéte. Mintegy nyelvszigetet képez Izsnyéte fölött Munkács. Izsnyétét elhagyva a nyelvvonala Dercent és Fornost érinti, mindkettő magyar település. Fornostól a nyelvhatár délre kanyarodik. A Beregszászi járásban Beregújfalut, Salánkot, a Nagyszőlősi járásban pedig Feketepatakot és Tiszaújhelyet érintjük el. Közöttük Kovászó ruszin nyelvsziget. Az utóbbi két falun túl – ruszin falvak gyűrűjében terülnek el a már magyar többségüket mindinkább elvesztő községek: Mátyfalva, Karácsfalva, Fancsika, Tisasásvár. A fölöttük fekvő Nagyszőlős is ma már nyelvszigetnek számít. Így jutunk el a nyelvhatár legszélsőbb pontjához, Tiszaújlakhoz. Tiszaújlakkal átellenben „Túl a Tiszán” villa alakban, illetve láncolatban húzódnak a magyar falvak: Tiszbökény, Tiszapéterfalva, Nagypalád, Fertősalmás, Forgolány, Batár, Nevetlenfalva, Öregakli, Aklihegy, Szőlősgyula. Valamennyi az ukrán–magyar, illetve az ukrán–román határszögben található. Szőlősgyulán túl az egykori magyar és vegyes lakosú községek 1946-tól mindinkább ukrán többségűvé váltak, így Feketeardó, Tekeháza, Gödényháza és Királyháza. Ezen nyelvhatár fölött, a Tisza felső folyásának völgyében kisebb-nagyobb magyar szórványok, nyelvszigetek követik egymást Nagyszőlőstől Kőrösmezőig: Huszt, Visk, Técső, Aknaszlatina és Rahó”.

Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a területen élő, magát magyar anyanyelvűnek valló személy, illetve a magyarul beszélők száma összesítve elérte a 262 ezer főt. Ez esetben a magyarság aránya 43,97%-ot tett ki (*Dupka*, 2011). Ez a növekedés többek közt természetes szaporulatuknak, a zsidók és németek nagyfokú asszimilációjának, illetve a főként Ugocsa vármegyére jellemző görög katolikus ruszin-magyar lakta vegyes falvakban (Nagyszőlős, Tekeháza, Fancsika, Karácsfalva, Mátyfalva, Szőlősvégardó, Batár, Csomafalva, stb.) a magyar lakosság többségbe kerülésének és a magyar identitástudat felülkerekedésének is köszönhető volt (*Kocsis, Kocsisné* 1991, 31-32.). Egyéb okok közt említhetjük továbbá a nem magyar nemzetiségűek nagyarányú területéről történő elvándorlását: csak a négy vármegyéből az előző években (1900-1905 között) közel ötven ezren kaptak kivándorló útlevelet (leginkább a ruszinokra volt jellemző a kitelepedés), amely elvándorlók célállomása leggyakrabban Kanada és Argentína voltak. (*Molnár D.*, 2013, 34.).

A négy vármegyében a magyarok száma a következőképpen oszlott el: Bereg vármegyében 113 090, Ungban 53 824, Máramarosban 52 964, Ugocsában pedig 42 677 (összesen: 262 565) magyar nyelven beszélő ember élt (*Magyar Statisztikai Közlemények*, 1916, 120, 122.). A négy vármegye összlakossága ebben az időben 848 ezer fő volt (*Vehes*, 2011).

1910-ben a magyarok aránya meghaladta a 75%-ot olyan nagy jelentőségű városokban, mint Ungvár, Munkács, Beregszász, valamint Csap és Técső. A többi városban – Huszt, Rahó, Kőrösmező, Szolyva, Szerednye, Ilosva – pedig átlag 68,7%-ot ért el a magyarok aránya. (*Kocsis, Kocsisné*, 1991, 31.). A magyarság városokon belüli nagyarányú térnyerése köszönhető többek között a városok többnyire magyar alaprétegének, valamint a magyarok nagyfokú (31,6%-os) urbanizáltságának (ezzel szemben a ruszinok városiasodási aránya 4,8%-os, a németeké pedig 13,9%-os) (*Kocsis, Kocsisné*, 1991 32-33.).

A népszámlálás idejére három kárpátaljai járásban alkottak a magyarok abszolút többséget: a Beregszászi járásban 33 395 fős (94,9%), a Nagyszőlősi járásban 31 609 fős (58,3%), az Ungvári járásban pedig 28 603 fős (57,7%) magyarsággal lehetett számolni a századelőn. Kárpátalja három rendezett jogú városa is magyar többséget élvezett, úgymint: Beregszász (96,1%) 12 432, Ungvár (80,1%) 13 590, Munkács (73,4%) 12 686 fővel (*Molnár D.*, 2013).

Elmondható, hogy az 1910-es év volt az utolsó a népszámlálások tekintetében, amikor a kárpátaljai magyarok összlétszáma folyamatos növekedést mutatott. Főleg Ungváron és Munkácson volt igazán nagymértékű a magyarok arányának növekedése. (*Molnár D.*, 2013). 1910-ben a korábbi népszámlálás adataihoz képest 123%-os növekedéssel számolhatunk. A magyarokat csak a németek előzték meg a maguk 126%-ával. Később az első hatalomváltást követően következik be az első csökkenés, a lakosság aránya 60%-os visszaesést mutat az első csehszlovák népszámlálások alkalmával (*Molnár D.*, 2013). Ez köszönhető volt a cseh népszámlálási adatok elferdítésének is, ami nem is csoda, hiszen az 1910. évi népszámlálás nemzetiségi statisztikai adatai rendkívüli mértékben kellemetlenek voltak a „nemzeti állam” jelszavával berendezkedő csehszlovák államhatalom számára. (*Popély*, 1991, 27.).

A fent említettek alapján összesítésképpen elmondhatjuk tehát, hogy a ma Kárpátalja néven ismert terület magyarsága a tizenkilencedik század végétől folyamatos növekedési tendenciát mutat, s a huszadik század első, 1910-es népszámlálási adatai is ugyanezen folyamat folytatódásáról számolnak be. A századelőre, *Dupka* (2011) adatai szerint a magyarok, illetve magyarul beszélők száma elérte a 262 ezer főt, ami az

összlakosságnak közel a 44%-át adta. Mivel azonban a nyelvi alapon végzett összeírásokat nemzetiségi statisztikának is tekintették egyben, így ezeket a számokat alapul véve nem kapunk reális értéket. A legtöbb kutató, így Kocsis és Kocsisné is megegyezik abban, hogy a magyarok 1910-ben megközelítőleg a lakosság 30,6%-át adták, számuk tehát 185 ezer körül mozoghatott. Ezen eltérések ellenére is jelentős növekedést tapasztalhatunk az adott időszakban a magyarság számát illetően. Kárpátalja olyan nagy múltú és jelentőségű városaiban, mint Ungvár, Munkács, Beregszász, Csap és Técső, a magyar lakosság számaránya elérte és meg is haladta a 75%-ot. Különös tekintettel kiemelendő Csap városa, ahol ez az arány elérte a 99%-ot. Később a csehszlovák népszámlálási adatok már a magyarság számának csökkenéséről számolnak be, ez a csökkenő tendencia egyébként meg is marad egészen az első bécsi döntés (1938. november 2.) idejéig, s csak a terület Magyarországhoz való visszacsatolása állítja meg ezt a folyamatot.

Felhasznált irodalom:

Dupka, Gy. (2011). Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviseltek Kárpátalján (31-32.). Ungvár-Budapest: Intermix kiadó.

Kocsis, J., Kocsisné H., E. (1991). Magyarok határainkon túl (A Kárpát-medencében) (31-33.). Budapest: Tankönyv kiadó.

Magyar statisztikai közlemények. (1916). A magyar szent korona országának 1910.évi népszámlálása: Ötödik rész: Részletes demográfia (120,122.). Budapest: Pesti Könyvnyomda részvénytársaság

Molnár D., I. (2013). A hatalomváltások hatása Kárpátalja népességszámának alakulására 1869-től napjainkig (egyetemi doktori értekezés) (30-35.). –Debrecen: Debreceni Egyetem, Földtudományok Doktori Iskola.

Popély, Gy. (1991). Népfigyelés: A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében (13, 23-27.). Budapest: Tájfűt Kft.

Sipos, M. (2011). Kárpátalja etnikai arculatának változása 1945-2001 között. Acta Beregsasiensis, 2011/1 (66.).

Vehes, M. (Szerk.). (2011). Kárpátalja évszámokban 1867-2010: Ukrán-magyar kétnyelvű kiadvány (27.). Ungvár: Hoverla kiadó.

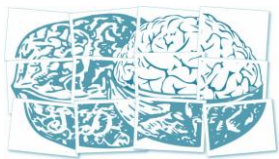
Анотація

Регулярні, десятирічні переписи населення на території нинішнього Закарпаття мають більше ніж сторічне минуле. Із 1880 р. під час кожного перепису населення жителі потрапляли в окремі категорії за національністю та володінням рідною мовою. Починаючи з цього ці переписи населення в Угорщині, проведені відповідно до міжнародної практики у кожного десятого року, дали інформації про населення Закарпаття. Такі переписи були далі у 1890, 1900 та у 1910 рр. Основною метою написання цієї статті є представлення розташування та розподіл угорців на території нинішнього Закарпаття у першому десятилітті 20 ст., за допомогою даних перепису населення 1910 р.

Abstract

The regular, decennial population census on the present territory of Transcarpathia has more than a century of history. Since the 1880, every censuses classified inhabitants separately into the native and ethnic categories. From then on, decennial censuses were conducted in accordance with international practice in Hungary, gave informations about the population of Transcarpathia. Such are referred to hereinafter were took place in 1890, 1900 and 1910. The primary objective of this paper is to present the location and numerical distribution of Hungarians are living in the field of today's Transcarpathia (Ung-, Ugocsa-, Bereg-, Maramaros counties) in the first decade of the 20th century called to assist the census data taken in 1910.

Balogh Ildikó,
Debreceni Egyetem,
Történelem (PhD)

Botos Beáta.....

Szent István király törvényei a középkori Magyarországon

Szent István magyar király a maga új rendjének kiépítéséhez igénybe vette az írásos törvényt. Korábban a szokásjog, a hagyomány szabályozta az emberek közti viszonyokat. István ennek helyére a királyjogot kívánta állítani, vagyis azt az írásban rögzített jogrendszert, amely a legtöbb ponton élesen szemben állt a korábbi magyar népjoggal. Az István-féle királyjog nem tekintett el ugyan a magyar népjogtól sem, de egyértelműen német forrásból merített. *Kristó* szerint (2001) az első törvénykönyv ennek világosan hangot adott, „És mert minden nép saját törvényét használja, ezért mi is, Isten akaratából kormányozván államunkat, a régi és új császárokat utánozván, törvényben testet öltött gondolkodás eredményeképpen előírtuk népünknek, miként éljenek tisztességes és háborítatlan életet” (80.).

István király kettős célt tűzött maga elé: a kereszténység megszilárdítását és a királyság megalapítását. A magyar törvényhozás legelső emléke Szent István nevéhez fűződik. Az István-féle törvény számos cikkelye a bajor népjogra, a frank zsinati határozatokra, különféle nyugati törvény összeállítására és egyházi jogalkotásokra (kánonokra) megy vissza, és esetenként szó szerinti egyezést mutat azokkal. Szent István tehát saját népe számára egy attól alapvetően idegen jogrendet kívánt előírni.

Az új rendet két törvénykönyv szentesítette, mely a XII. századi Admonti, a XV. századi Thuróczi – és a XVI. századi Ilosvay – és Kollár kódexben maradt ránk. (Jánosi, 1978) Az Admonti kódex a törvényeket két könyvre bontja, ezek 35, illetve 15 fejezetet, mai szóval törvénycikket vagy cikkelyt tartalmaznak. A másik variáns azonban nem ismeri a két részre bontást, hanem folyamatosan számozva 55 törvényt közöl. Az Admonti kódex felosztása miatt szokás Szent István két törvénykönyvéről beszélni.

Ezekben intézkedett István király az egyház működésének biztosításáról, a királyi és magántulajdon védelméről. Elsősorban az új rend alapjait jelentő földbirtok és a rajta élő népek tulajdonáról volt szó. Emellett intézkedett törvényeiben a leggyakrabban előforduló bűncselekmények és vétkek büntetéséről is, így a vérontás és házra törés különféle fajtáiról, a cselszövésekről és hamis vádaskodásról, végül a nők jogi helyzetét érintő cselekményekről, mint pl. a leányrablásról és a feleség elhagyásáról, de foglalkozott két ízben az özvegyek és árvák védelméről is. (Király, 1988)

Szent István törvényeinek egyetlen eredeti példánya sem maradt ránk, eredeti formájukat sem ismerjük; a magyar törvényhozás legkorábbi szöveges emlékei kivétel nélkül későbbi szerkesztők által összeállított törvénygyűjteményekben és ezek későbbi másolataiban hagyományozódtak az utókorra. A kutatók eddig összesen tíz Szent István-i törvényszöveget tartalmazó kéziratot találtak. A kéziratok alapvetően két szövegváltozatot tartalmaznak. (Tringli, 2001)

A két törvénykönyv erdetiségéhez kétség nem fér, bár látva a kódexek közötti kisebb eltéréseket és az I. törvénykönyvnek az idegen mintát követő kezdő részét (az 1 - 5. cikkelybe foglalt egyházbiztonsági törvényeket), felmerült az utólagos betoldás gondolata is. Minthogy az első törvénykönyv ténylegesen a „Királyi hatalmunknál fogva elrendeljük...” szavakkal induló 6. cikkellyel kezdődik, mely az egyéni birtoklás elvét mondja ki, hasonlóan a II. törvénykönyv 2. cikkelyéhez, ezzel a lehetőséggel is számolni kell, az egyház védelmét biztosító fejezeteket a törvény meghozása után, a papság kérésére, még István király hozzájárulásával helyezték el a törvénykönyv élén. (Györffy, 1983)

A másik, vitatott kérdés, amely a törvényekkel kapcsolatban felmerül, hogy mennyiben önállóak István király törvényei. A jogtörténeti kutatás megállapította, hogy az I. törvénykönyv említett 1 - 5. cikkelyétől eltekintve, mely szó szerint átvétel a 847-i mainzi zsinat határozataiból és a IX. században hamisított Pseudo-Isidorusi törvénygyűjteményből, Szent István két törvénykönyve legnagyobbreszt önálló törvényalkotás. (Bartoniek, Györffy, 1988) A magyar törvényhozó ugyan szem előtt tartotta

egy ismeretlen kódex alapján a nyugati törvényeket és zsinati határozatokat, amelyekkel rokon gondolatok több törvénycikkben merülnek fel, de kivált a bajor népjogot (Lex Bajuvariorumot), amelyből a bevezetésen kívül több cikkelyt át is vett, mindamellet a törvénykönyvek a magyar társadalom XI. század eleji aktuális, megoldandó problémájával foglalkoznak, a hazai gazdasági és társadalmi viszonyokra lettek szabva.

A bevezetésből és 35 cikkből álló I. törvénykönyv tárgya e szerint a következőképpen oszlik meg:

- 1 – 5. §. Az egyház és a pápaság helyzetére vonatkozó általános rendelkezések.
- 6 – 7. §. Az új birtokrend biztosítása.
- 8 – 13, 19. §. A keresztény vallásgyakorlás biztosítása.
- 14 – 16, 32, 35. §. Erőszakos cselekmények megakadályozása.
- 17. §. Esküszegés büntetése.
- 18, 20 – 25. §. A földesúr jogának biztosítása népei felett.
- 26 – 31. §. Özvegyek és árvák jogainak védelme, nők jogviszonyai.
- 33 – 34. §. Boszorkányok és varázslók büntetése.

Az I. törvénykönyv cikkelyei háromnegyed részben megszabják a törvénycikk megszegőinek büntetését is, az egész tehát jellegét tekintve büntetőtörvény. A második törvénykönyvben ezzel szemben semmiféle rendszert nem találunk. A II. törvénykönyv az elsőhöz képest kiegészítő jellegű, a korábbi törvényeket módosító vagy precizírozó „novellák” gyűjteménye. Bár ez is egyházi intézkedéssel kezdődik (1. a templomépítésről), és birtokjogi rendelkezéssel folytatódik (2. az öröklésről), a továbbiakban más rendet követ, és mindinkább rendszertelenné válik, ami utólagos hozzátoldás lehetőségét sem zárja ki. A 3 – 8, 10 – 11, 21. a tulajdon megsértéséről, a 12 – 15. az erőszakos cselekményekről, a 9, 16. a törvény előtti rendről, a 17. az összeesküvésről, a 18. a dézsmafizetésről, végül a 19 – 20. a cselszövésekről tartalmaz büntető szankciókat.

Egyházi kérdéseket csak két cikk, az 1. § és a 18. § tárgyal, ezek viszont nagyon lényeges kérdések. Az 1. § rendelkezik arról, hogy minden 10 falu építsen egy templomot. A 11. században pedig még nem beszélhetünk teljesen megszilárdult településekről, legtöbbjük a határhasználatról

függően változtatta helyét. A 18. § elrendeli az egyházi tized (decima) fizetését, és szól a büntetésről is.

A II. törvény 9. cikkely kimondta, hogy ha valaki a vitézek közül az ő ispánja által igazságosan hozott ítéletet megvetve a királyhoz fellebezett azért, hogy ispánját igazságtalannak tüntesse fel, tíz arany penzát kellett megfizetnie az ő ispánjának. *Veszprém* (2002) munkájában megtudható, hogy miképp rendeltetett a tizedről a törvénykezés, „Ha valakinek az Isten tízét adott egy évben, a tizedik részt adja Istennek, és ha valaki tizedét elrejt, kilenc részt fizessen” (26, 27.).

Igazán nagy eltérés a két szövegvariáns közt nincs: két törvény csak az Admonti kódexben található, hat pedig csak a későbbiekben, az ezekből rekonstruálható szöveget nevezzük Szent István törvényeinek. Nyelvük természetesen latin, megfogalmazásuk általában egyszerű, mindössze egyetlen köznyelvű kifejezéssel, a szláv eredetű udvarnok szóval találkozhatunk.

Sem a törvényekben, sem más forrásokban nem találunk semmiféle utalást a törvények keletkezési idejére. Ennek ellenére teljesen bizonytalan feltevésekre alapozva az első törvénykönyvet általában az államalapító király uralkodásának elejére, a másodikat a végére szokták datálni. A két törvénykönyvről azonban mai tudásunk szerint az sem dönthető el, hogy valóban két törvényhozási alkalom eredményeként született-e. Sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy az egyes összetartozó törvények egy törvénynapon születtek, de több ilyen alkalom is volt, és csak később fűzték össze őket a mai sorrendbe, egy, illetve két gyűjteménybe. Azt sem bizonyítja semmi, hogy a második törvénykönyv novellái később születtek volna, mint az elsőnek a rendelkezései. (*Tringli*, 2001)

István törvényhozásának idejét a kb. 1010/13-tól jól informált nagylegenda (1080/83) a király koronázását követő időszakra teszi. *Györffy*, *Bartonek* kutatása szerint (1988) Szent István nagyságát bizonyítja, hogy „Miután elnyerte az uralom méltóságának jelvényét, Magyarország püspökeivel és főuraival együtt törvényt hozott” amelyben egyebek mellett elrendelte, hogy „senki a másikat ellenségesen meg ne támadja, senki bírói ítélet nélkül ellenfelét ne bántsa, és az özvegyeket és árvákat senki el nem nyomja” (31.).

Ami a törvények írásba foglalását illeti, ezért felelős a „főkápláni” tisztet betöltő esztergomi érsek volt; hogy azonban ő személyesen írta e le a törvényeket, avagy klerikusát bízta meg az összeírással, nem tudjuk biztosan. *Györffy* (1983) a magyar törvények egyik kiváló kutatója,

továbbfűzve azt a régi gondolatot, hogy a törvényeket és az intelmeket egy személy írta, felvetette, hogy a közös szerző Asztrik-Anasztáz esztergomi érsek lehetett.

Részletes tablót lehet a törvény alapján rajzolni arról, hogy milyen volt a magyar társadalom erkölcsi állapota István korában. Az 56. cikkely mintegy ötöde gyilkossággal és erőszakkal foglalkozik.

Bertényi (2000) által összefoglalt forrásokban István király a szabadok bőrében megesett emberölésről úgy rendelkezett: Ha valaki haragra lobbanva vagy gőgtől felfuvalkodva szándékos gyilkosságot követ el, tudja meg, hogy szenátusunk törvénye szerint 110 aranypénzt fog adni. Ebből 50-et a királyi kincstárába vigyenek, másik 50-et a rokonoknak adjanak, 10-et pedig a bírácoknak és a közreműködőknek adományozzanak. A gyilkos a kánon előírása szerint börtönljön. (226.)

A társadalmi együttélés szabályozatlansága miatt gyakori lehetett nemcsak az emberölés, hanem a kard kirántása is; itt a népjogban gyökerező „szemet szemért” elvet engedte érvényesülni a törvény: ha bárki kardot ránt valaki sérelmére, *Bertényi* szerint (2000), „Ugyanazzal a karddal öljék meg” (227.). Néhány évtizeddel később, de még szintén István korában úgy enyhítették a törvény szigorát, hogy immár nem a kard pusztán kirántásáért járt halál, hanem csupán a karddal való emberölésért.

Az erőszak sokféle formában jelent meg a törvényben. A leányrablást szélteben ismerte a korabeli magyar társadalom, hiszen sok embernek (a vőlegénynek, a szó eredeti alakja szerint a vevő legénynek) nem volt vagyona, hogy az eladó leányt megvásárolhassa, így arra kényszerült, hogy leendő hitvesét elrabolja. A leányrabló vitézt tíz, a közrendű szegényt öt tinóra büntette a törvény.

István király nagy gondot fordított arra, hogy a különféle tisztségek viselői, a fegyverrel őt szolgálók ne önkényeskedjenek, ne éljenek vissza hatalmukkal. *Kristó* (2001) megfogalmazásában, „Ha valaki az ispánok közül bizonyos ürüggyel amit jogtalanul elvesz a vitéztől, adja vissza, és még ráadásul a sajátjából ugyanannyit adjon” (81.). Azt az ispánt, aki a király részét elcsalja, a törvény arra kötelezte, hogy a csalást adja vissza, és kétszeres elégtételt nyújtson.

A szent istváni állam egyik legfontosabb célkitűzése a magántulajdon megteremtése és védelme volt.

Nem véletlenül hangzanak a törvény első, önálló megfogalmazású (azaz nem máshonnan átvett) cikkelyei *Veszprém* 2002-es tanulmányában ekként: Királyi hatalmunknál fogva kinyilvánítjuk, hogy bárkinek legyen lehetősége javait felosztani, ráhagyni feleségére, fiaira, leányaira és rokonaira vagy az egyházra, halála után senki ne merészelje ezt megsemmisíteni”, illetve hogy a királyi méltósághoz tartozó javak, vitézek, szolgák és bármi „változatlanul maradjon, és azokból senki semmit el ne raboljon vagy el ne ragadjon. (21.)

A törvény határozottan fellépett a tulajdon ellen vető tolvajokkal szemben. A lopást elkövető férjes asszonyt harmadik tolvajlása esetén szolgának kellett eladni.

Zlinszky (2000) kutatásaiban rátért, hogy utóbb István király külön-külön rendelkezett a szabadok, illetve a szolgák tolvajlása esetén: Ha valaki a szolgák közül először követ el lopást, két fülét 5 tinóval váltsa meg, ha tudja, ha pedig nem, vágják le. Ha orra levágása után újból lopást követ el, két fülét 5 tinóval váltsa meg, ha tudja, ha pedig nem, vágják le. (66.)

A tolvaj szabad első alkalommal váltsa meg magát, ha pedig nem tudja, adják el szolgának. Ha szolgaként is lop, a szolgák törvénye szerint ítélik meg, azaz veszítse el orrát és fülét. Újabb tolvajlás esetén pedig halál legyen az ő osztályrésze is.

Kemény büntetéseket foganatosított István azokkal szemben, akik az általános emberi, illetve a keresztény erkölcs ellenében cselekedtek. A hamisan esküvő személy keze elvesztésével bűnhődött, a tehetős 50, a közrendű 12 tinóval válthatta meg kezét, s börtölnie kellett. *Bartonek, Györffy* megemlíti (1988), aki hamis tanúbizonyságot tett, avagy rágalmozó beszédet mondott mások ellen, illetve emberek összeugrasztása érdekében hazudott, „A hazugság bűnéért csalárd nyelvének kétszeres elégtételt fizesse meg. Ha csak egyetlen embert rágalmozott meg, fosszák meg nyelvétől” (87.).

Halállal lakolt, aki vizályt szíttott a király és az ispán között. Ha szabad ember szolganőjével paráználkodott, *Zubánics* forrásai szerint (2008) „Tudja meg, hogy bűnben vétkez, és ezért a bűnért első esetben korbácsolják meg, és nyírják le” (26.).

Zlinszky (2000) így fogalmaz: a boszorkányról akként ítélte a törvény, hogy először adják át a papnak bűjtölésre és hitoktatásra, és bűjt után pedig térjen haza. Ha másodszor is ugyanezen bűnben találják, hasonló bűjtnak vessék alá, a bűjt után pedig – az egyház kulcsát kereszt formájában a mellére, a homlokára és a lapockái közé beégetve – menjen. Ha harmadszor is, adják a bírák kezére. (61.)

A törvény védelmet biztosított az özvegyasszonynak. Egyértelműen a sógorházasság ellen irányult az az intézkedés, hogy a megözvegyült nő senki nem kényszeríthette ismét házasságra. Viszont új frigy esetén az asszony az árvák javaiból semmit ne tulajdoníthatott magának, vagyis a törvény kiállt az árvák mellett.

Az általános elveken túl egy sor konkrét kérdésben intézkedett Szent István a keresztény hit terjesztésére és védelme érdekében. Több törvényfejezet is intézkedik a vasárnap, mint keresztény ünnep megtartásáról. *Bertényi* megfogalmazásában (2000), „Ha valamely pap vagy ispán, avagy valamely más hívő személy valakit vasárnap ökrökkel lát dolgozni, vegyék el tőle az ökröt” (225.). István király törvényhozása nem terjeszkedett ki számos olyan bűnre, amit a keresztény erkölcsi felfogás annak tartott. A gyilkosságot pl. a törvénykönyv csak akkor büntette, ha az a magántulajdont sértette.

Súlyos bűnökre, mint pl. emberölés, az egyház börtönbüntetést is szabott ki, ami az akkori higiéniai viszonyok között könnyen halállal végződhetett. A keresztény vallás elleni bűnöket István király a püspök elé utalta azzal, hogy ha a bűnös az egyház által kirótt büntetést vonakodna elviselni, hétszeresen bűnhődjék, és ha mindezek után konoknak és makacsnak találtatták, adják át a király bíróságának. (*Király*, 1988)

Szent István egyházi intézkedési mellett nem feledkezett meg világi céljairól sem. A régi szervezet főtámasza volt a törzs s ennek közös birtoka. A királyi hatalomról táplált középkori fölfogás, mely szerint az egész ország a királyé és az egyház érdeke, melynek hivatása teljesítésére birtokra volt szüksége, egyaránt megkövetelték, hogy a föld közös birtoklása nemek és ágak szerint megszűnjék s helyébe a családra szorított magánvagyon s e mellé a király és az egyház vagyona lépjen. Éppen ezért, hogy a törzsek hatalmát megszüntesse s közöttük az összekötő kapcsot föloldja, alapjában — a közös birtoklásban — támadja meg, kimondván, hogy mindenki szabadon rendelkezhetik azzal, a mije van, hagyhatja feleségére, gyermekeire, szüleire vagy az egyházra s az ő rendelkezését halála után senki se merészelje megbontani. (*Závodszy*, 2003)

Szent Istvánnak több törvénye szabályozza a rabszolgák helyzetét. A szabadoknak nem volt szabad, hogy mások szolgájával fajtalankodjanak. Ha valaki mégis megtette, először megverték; ha még egyszer, akkor ismét megverték; ha harmadszor is megtette, szolga lett a szolgálóval együtt. Ha pedig a szolgáló tőle teherbe esett, de a szülésbe belehalt, más szolgát kellett adnia helyette. Ha pedig rabszolgálóval rabszolga fajtalankodott: megverték. Ha szolgáló a szülésbe belehalt, a szolgát el kellett adni.

Szent István a gyújtogatók ellen is intézkedett. A ki más házát fölgyújtotta, újat kellett építenie helyette. Majdnem szóról-szóra egyezik Szent István törvénye mind az alemann, mind a bajor törvénnyel.

Szent István már az első könyvben intézkedett a gyilkos rabszolgáról (I. törvénykönyv 14. cikkelye), a mely szerint a gyilkos ura a megölt rabszolga helyett egy másikat adjon. E szerint a megölt rabszolga ura nem vesztett semmit, azonban a gyilkos ura igen. Szent István ezt az eltérést kiegyenlíteni akarván, elrendelte, hogy a gyilkos ura a rabszolga értékének felét fizesse meg, vagy pedig adassék el a gyilkos és az árán osztozzanak meg. (Závodszy, 2003)

Szent István az első törvénykönyvben rendelkezett arról az esetről, ha szabad öli meg másnak a rabszolgáját; ekkor helyette másikat kell adni a szabadnak, vagy pedig az értékét térítette meg. A második törvénykönyvben a fordított esetről van szó. Mezey szerint (2006) „Az olyan rabszolgát, aki szabad embert öl meg, ha úgy tetszik, váltsa meg száz tinóval, vagy adja át” (171.).

Szent István törvényei kilencszer említik a királyi tanácsot, leggyakrabban szenátusnak vagy királyi szenátusnak hívják, de találkozunk a királyi gyűlés és az előkelőink összejövele kifejezésekkel is. A tanácsban a főpapok és az ispánok vettek részt, rajtuk kívül még néhány olyan személy, akire a király éppen igényt tartott. (Tringli, 2001) A királyi tanács, mint a törvényhozás főtényezője, nem volt állandóan szervezett testület, tagjai azok voltak, kiket a király az ország főbbjei közül bele meghívt. (Pór, 1871)

Összegzésként el lehet mondani, hogy a törvények, melyeket Szent István király hozott, nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a király az új társadalmi rendet megerősítse. Törvényeinek másik fontos jelentősége az volt, hogy azok mint királyi rendelkezések voltak, melyek az egész lakosságra kiterjedtek. S ezzel a társadalmi rend működése jogilag is biztosítva volt. Törvényeinek megalkotásával jogilag biztosítani tudta a fennálló társadalmi rend fennmaradását. Mivel törvényei a társadalom mindennapi életére lettek szabva, ezért érintették az egyházi, vallási,

birtokjogi kérdéseket, tartalmaztak különböző büntetőjogi határozatokat pl. a lopás elkövetésének kapcsolatában, voltak köztük intézkedések az árvák és az özvegyek védelmében, a boszorkányokkal kapcsolatban is határozatokat hozott, de legfőképp védték a magántulajdont. Szent István törvényeire jellemző, hogy sokkal humánosabbak voltak, mint utóda, László törvényei. Ezt bizonyítja, hogy uralkodása alatt, aki bűnt követett el, megválthatta magát pénzben, ha volt rá módja, ha nem, akkor bizonyos esetben rabszolgasorba került.

Felhasznált irodalom:

Bartонiek Emma, Györffy György (1988). *Szent István törvényeinek XII. századi kézirata az Admonti kódexben (Hasonmás kiadás)*. Budapest: Helikon Kiadó.

Bertényi Iván (2000). Szent István törvényei. In *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000-1526* (Vol. 226.). Budapest: Osiris Kiadó.

Györffy György (1983). *István király és műve*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Jánosi Mónika (1978). A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek. *Magyar Könyvszemle. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtörténeti folyóirata*, 94.évf., 3-4, 227.

Király László (1988). *István király emlékezete*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Kristó Gyula (2001). *Szent István király*. Budapest: Vince Kiadó.

Mezey Barna (2006). *A magyar jogtörténet forrásai*. Budapest: Osiris Kiadó.

Pór Antal (1871). *Szent István király*. Pest: Kiadja a Szent István Társulat.

Tringli István (2001). Szent István törvényei. *Rubicon*, 7, 16.

Veszprémy László (2002). *Szent István és az államalapítás*. Budapest: Osiris Kiadó.

Závodszy Levente (2003). *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai:(Függelék: a törvények szövege*. Budapest: Szent István Társulat Tudom. és Irodalmi osztálya. Hozzáférés módja: Arcanum DVD könyvtár IV.

Zlinszky János (2000). *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Budapest: az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.

Zubánics László (2008). *Magyar történelmi szöveggyűjtemény. A magyar történelem forrásai a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig*. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó.

Анотація

У даній статті розглядаються закони угорського короля Святого Іштвана періоду середньовічної Угорщини XI століття. В Угорщині на початку XI століття почали складати закони у письмовій формі, перші які були започатковані Святим Іштваном. У цьому періоді в країні почався будуватися новий порядок, завдяки цій консолідації король прийняв закони. Постанови стосувалися всіх вільних людей і рабів, крім короля, на нього закони не були дійсними. Основним значенням законодавства вважалося також і захист приватної власності. За змістом більшість законів церковні, кримінальні, які розглядали релігійні питання, питання по страхуванню земної власності, стосовно про відьом. Основу державної структури Угорщини завжди складали писемні закони від періоду заснування держави. Протягом 1014 років в законодавстві пройшло багато змін, закони сьогодні представляє новий Основний Закон країни. Основна мета нашої роботи демонструвати середньовічні закони Святого Іштвана до більш широкої публіки. Актуальність даного дослідження складають угорські процеси, які відбуваються на сьогоднішній день. Уряд, який керує владою в Угорщині, в даному періоді створив новий Основний Закон, який на думку багатьох людей означає повернення до основ періоду Святого Іштвана. Завдяки цьому варто ознайомитися з даним дослідженням, адже в ньому розглядаються і порівнюються документи раннього писемного законодавства на території середньовічної Угорщини.

Abstract

This article is about the laws of king Saint Stephen in Middle-Age Hungary of 11st century. In Hungary at the end of 11th century people began writing their laws on paper, it was started by Saint Stephen. At this time a new order was building up in the country, and the king started making new laws to strengthen it. The new policies were affecting both free people and slaves, but not the king. The main part of jurisdictions was to protect private property. According to its content, there was church law, criminal

law that affected religious questions, ownership rights, witchhunt and other questions. Hungary's state structure was declared with written law at all times since the creation of state. During the last 1014 years the law system changed many times, and today it is presented by the Constitution. The object of this work is to present Hungarian laws of Saint Stephen to wider audience. This topic is actual due to modern processes in Hungary. The current Hungarian government made a new Constitution, which many believe means returning to Saint Stephen-y basics. That's why it is important to learn about this topic, because it studies and compares the earliest written law in Middle-Age Hungary.

Botos Beáta,

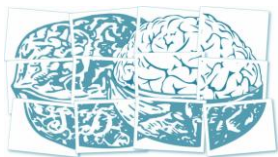
Ungvári Nemzeti Egyetem,

Magyar Tannyelvű Humán és

Természettudományi Kar,

Magyar Történelem és Európai

Integráció Tanszék, V. évf

Dolinai Zsuzsanna

Nemzetpolitikai tendenciák és érdekérvényesítések az Európai Unió kontextusában

A huszadik század fegyveres eseményei negatívan hatottak Európa nemzeti összetételére. Világháborúk és politikai eszmék következtében több nemzetállam jött létre, melyek célja immáron egy homogén államapparátus létrehozása egy adott nemzet által. Közép-Európában is voltak ilyen jellegű törekvések, ilyen például Csehszlovákia állami berendezési formáját Edward Benes alatt. A Benes-dekrétumok, amelyek a szudétánémet és a felvidéki magyar kisebbségeket háborús bűnösöknek tekintette, ezért el akarta tüntetni az immár cseh érdekszférához tartozó területekről. Több százezer magyar anyanyelvűt telepítettek ki, fosztottak meg jogaiktól, telepítettek vissza Magyarországra¹. Hasonló helyzet alakult ki Magyarországon és az elcsatolt Kárpátalja területén is. Ez volt a Malenkij Robot, amely a magyarországi svábokat a Kárpátalján élő munkaképes lakosságok kényszerítette közmunkára. Százharminc ezer férfit és nőt (magyarokat, svábokat, németeket) hurcoltak el kitéve őket olyan visszontagságoknak, melyeket csak kevesen tudtak feldolgozni és mégkevesebben átélni.

¹ visszatelepítésnek nehezen nevezhető, akit kényszerrel telepítették ki

Ezekből a példákból is látszik, hogy mennyire a győztesek szabályai szerint alakul a világhatami berendezkedés.

Az újonnan kialakított államhatárokon belül számos kisebbség élt, melyeket el kellett nyomni, asszimilálni és sok esetben le kellett „igázni” a cél elérésének érdekében. A határon túlra került kisebbségi közösségeknek fel kellett venni a harcot a történelmi föld és kultúra megmentésének érdekében. Közép-Európában csak a rendszerváltások követően (1989/1990) nyílt meg az út a demokratikus államok kiépítésére és etnikumban, tehát nemzetben való gondolkodás előtt. Lehetőség adatott a kisebbségi kérdések megoldására intézményes keretek között, határon túliak támogatására, a politikum nemzeti vonalak mentén való intézményesülési folyamata számára.

A jelen tanulmány a nemzetpolitika kialakulását és tendenciáit taglalja az Európai Unión belül, továbbá átfogó képet fest arról, hogy milyen lehetőségek adóttak a kisebbségek jog -és érdekérvényesülésére, milyen módszerek vannak az érvényesülés eléréséhez, mennyire működik a jogharmonizáció és milyen nemzetpolitikai tendenciák, elvek vannak ma Közép-Európában. Mennyire különbözik vagy épp egyezik a nemzetpolitika az adott régió egyes államaiban. Munkám során olyan neves kutatók munkáit használtam fel, mint: Kántor Zoltán(2013), Vizi Balázs (2013), Gál Kinga (2005), Tabajdi Csaba (2011), Szarka László (2009).

Minden európai tagállam támogatja a határain kívül élő nemzettársait alkotmányi keretek között. Ennek következtében több állam, köztük Nagy-Britannia, Magyarország, Finnország is bevezette az egyszerű honosítás intézményét, mely lehetőséget biztosít a határok másik oldalán élő nemzettársaik számára az adott országban való érvényesülésre és választásokon való részvételre is². A státustörvények és a kisebbségek által létrehozott intézmények teremtik meg a jogi és politikai keretét az anyaország támogatásának, sőt, a legtöbb ország a nemzetpolitikát a fő prioritások közé sorolja azt. (Magyarország harmadik prioritása a határontúliak támogatása). Kántor Zoltán elmélete szerint: a státustörvényről és a kettős állampolgárságról szóló népszavazás az a két vita, amely kapcsán a leginkább újragondolható a nemzet, a nacionalizmus, a nemzeti kisebbségek, valamint az állam és a nemzet

² Magyarországon az első ilyen jellegű szavazásra 2014. április 6-án került sor, amikor is a külhoni magyarok mint kettős állampolgárok kaptak szavazati jogot.

viszonyának elméleti kérdései. Nagyon fontos megemlíteni az identitástudat életben maradását, hiszen az egy nemzetben való gondolkodás tartja össze a nemzetet, az identitástudat és a hagyományok ápolása elengedhetetlen kelléke a kis diaszpórában élők számára.

Különbséget kell tennünk a kisebbség- és nemzetpolitika között. Kisebbségpolitikán egy adott ország határain belül élő más nemzetiségű állampolgárokat érintő politikát értünk, míg nemzetpolitikán az adott ország határai kívül élő nemzettársainak érvényesülésére, megsegítésére irányuló politikát. Az Európai Unióban nagyon gyakran a két fogalmat egyszerűen kisebbségpolitikának nevezik, még gyakrabban a nemzetpolitikát a nacionalizmussal azonosítják, ezzel számos hipotézist állítanak fel.

Érdemes kiemelni, hogy a modern nemzetállamban a politikai közösséget az állampolgárok közössége jelenti, az állam és egyén közösséget az állampolgárok közössége jelenti, az állam és egyén közötti kapcsolat pedig az állampolgárság jogi szabályozásával intézményesül. Az állampolgársági törvények története azt mutatja, hogy az államok (nemzeti államok) kedvezményesebb elbírálásban részesítették és részesítik az illető állam tituláris nemzetéhez tartozókat (*Kántor, 2014*). A nemzethez való tartozás nem írható le egyszerűen, sőt jogilag igen nehéz definiálni. Ezeket az alapvetően kulturális- érzelmi- történelmi dimenziókat a realista külpolitika eszköztára csak komoly nehézségek, feszültségek árán tudja kezelni, ha tudja egyáltalán. Az Európai Unióban belül a tagállamok alapvetően a kölcsönös alkura épülő realista külpolitika szabályai szerint működnek együtt. Ebben a kontextusban az integráció sajátosságai miatt is a nemzetpolitika érdekek közvetlenül nehezen érvényesíthetőek (*Vizi, 2004*).

Ha jobban szeretnénk szemléltetni az adott gondolatmenetet, megvizsgálhatjuk Közép-Európa geopolitikai helyzetét, látni fogjuk, hogy Magyarország kerül középpontba, mivel határait képezik a Trianon előtti magyar területek. Jól látható itt a nemzetpolitikai prioritások, melyekhez hozzájárul az Unió tagság is. A rendszerváltást követően már megindult a jószomszédsági viszonyok kiépítése, a külhoni magyarok támogatása, melyek fontos pozíciót töltenek be a magyar külpolitikában. Ugyanakkor nehéz helyzetben van, mivel nincs döntő hatással az Unió politikájára, csak feketéket vetni némely kérdéseket. Legtöbb esetben a kisebbségekért emel szót, itt felmerül az a szemantikai probléma, hogy a nyugati országokban nem a nemzeti kisebbségeket értik kisebbség alatt, hanem a bevándorlókat, ellentétben Közép-Európával. Magyarország esetében

pedig sokszor előtérbe kerül a nemzetre vonatkozó kérdések. A kisebbségi magyar közösségépítést felfoghatjuk olyan párhuzamos magyar nemzetépítési gyakorlatnak, amely magától értetődően figyelembe veszi saját maga állampolgári, politikai, regionális, szociális, gazdasági, kulturális, nyelvi sajátosságait, érdekeit, többes kötődéseit, ugyanakkor nemcsak a többségi nemzettel, hanem Magyarországgal is szabályozott, tervezhető partneri viszonyok kiépítésére törekszik (Vizi, 2009). Nagy különbségek vannak kisebbség és kisebbség között. Közép-Európa államai, köztük Magyarország, céljuk elérésének érdekében ezért először a terminus tartalmát ismertetik. Amit sikernek könyvelhet el a magyar csatlakozás, az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa, továbbá az Európai Parlamentem belül működő Kisebbségi Munkacsoport néppárt társelnöke magyar nemzetiségű parlamenti képviselő, Gál Kinga.

Kezdetben nagy reményeket fűztek a csatlakozáshoz, ebben látták a kisebbségi problémák és viszonyok rendezésének lehetőségét. Idővel nyilvánvalóvá vált, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás nem oldja meg a kisebbségek problémáit. Az integráció mindig többséyes. Jelenleg — a keleti bővítés hatására is — több figyelmet szentelnek az alapvető jogok tiszteletben tartására, az európai kohézió megteremtésére. Részben ennek eredménye, hogy a Lisszaboni Szerződés hatályba lépésével az EU alapító szerződésébe is bekerült a „kisebbségekhez tartozó személyek jogainak” védelme mint az integráció alapértéke. (Vizi, 2013). Az új csatlakozások esetében, csatlakozók -Románia, Bulgária - esetében inkább az elkülönülés figyelhető meg, hisz nekik nem áll érdekükben a kisebbségek támogatása. Sem Románia, sem pedig Bulgária nem rendelkezik stabil gazdasági és politikai háttérrel csak erős nemzeti öntudattal. Adott esetben kollektív személyi jogokról nem beszélhetünk, hisz az uralkodó értelmezés szerint az „veszélyeztetné” a homogén nemzetállam érdekeit.

Az Uniónak bár nem tartja napirenden a kisebbségi kérdést, jól tudja, hogy ha több közép- és kelet-európai ország fog csatlakozni a Közösséghez, akkor tisztázni kell ezt a problémát, és mindenekelőtt egyértelműen definiálni az adott kifejezést a nézeteltérések elkerülése végett. Kántor Zoltán elmélte szerint: „A kisebbség meghatározásának kérdése — a mi szempontunkból — talán azért a legfontosabb, mivel a kisebbségi jog különböző típusú kisebbségek számára különböző jogokat biztosít”. Tehát megállapíthatjuk, hogy támasz hiányában egyfajta kapaszkodót jelent a tagság a nemzetpolitika és kisebbségi kérdés keretében. Ígéretek és kezdeményezések vannak EU kisebbségi

intézményrendszerének jogi alapra való helyezésére, ahol hatékonyabban foglalkoznának majd a kisebbségek ügyeivel. Az egyik ilyen törevés, hogy a kisebbségi képviselők is helyet kapnak az Európai Parlamentben (azon külhoni magyarok, ak rendelkeznek EU-s állampolgársággal), ezzel segítve elő a államhatárokon átnyúló együttműködés kialakítását. Mindez pozitív kezdeményezés, bár idővel fog kiderülni, milyen jelentőséggel bír a kisebbségekre nézve.

Ami sikernek könyvelhető el, hogy a fejlett jogállamokban már felvették a harcot a diszkrimináció ellen (elsőbbiséget élvez a nemi kérdés, amelyhez később hozzászoltak a faji és etnikai megkülönböztetést is). Az etnikai alapú hátrányos megkülönböztetés elleni fellépés a kisebbséget is közvetlenül érintheti, bár nem jelenti a kisebbségi jogok uniós jogi elismerését (Szarka, 2009. 47)

A kisebbség talán egyik legfontosabb megőrző ereje a nyelv és a kultúra, amelyet kiemelten támogat az Európai Unió. A nyelvi sokszínűséget például úgy támogatják, hogy különféle konferenciákat és publikációs lehetőségeket hoznak létre. Itt nem csak tudományos konferenciákra kell gondolni, hanem olyan rendezvényekre is, amelyek azért vannak, hogy kisebbségek saját közegükben, saját nyelvükön ápolhassák a hagyományaikat (Itt nagyobb szerepet kapnak a kisebbségi szervezetek, melyek sok esetben magukra vállalják az ilyen jellegű programok lebonyolítását. Kárpátalján ilyen jellegű szerveződés a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség).

A már általam is említett ápolása a hagyományoknak elengedhetetlen, mint ahogyan az is, hogy a fiatal generációk is felismerjék ennek fontosságát. Számos nyári egyetem, közösségépítő tábor és tanfolyam van, melyeket támogat az Európai Unió. Véleményem szerint az e fajta támogatások és programok elengedhetetlenek ahhoz, hogy a fiatalság megértse nemzet mibenlétének jelentőségét, ugyanakkor lehetősége nyílik megismerni akár szomszédos, akár távolabbi országok fiataljait.

Ha egy nemzetállam tagja szeretne lenni a Közösségnek, akkor figyelemmel kíséri a koppenhágai kritériumokat, melyek a kisebbségi jogokat is tartalmazzák. Ezért is érdekes a nemzetpolitika alakítása az EU-n belül, hisz létezik, de a soknyelvűség miatt csak általánosságokban kerül szóba. Sem kisebbségi csoportok, sem pedig a kollektív jogok nincsenek feltüntetve. Ezért szkeptikus formában oktatják feltenni azt a kérdést: "Mihez is van jogom?". Az egyéni jogok csak bizonyos személyekre érvényesek, nem pedig egész emzetre. Érdekes megfogalmazásokat használnak, a közvélemény elégedett, hisz létezik a

jog, csak épp sok esetben nem tudják mire jogosít fel. Ez a jogrendszer hiányosság pedig Közép-Európában még problémához fog vezetni. Például: Szerbia felvételekor figyelembe fogják venni a szerb kisebbségpolitikát, mivel sok etnikumot ért atrocitás nemzetisége miatt, éppen ezért Magyarország, Horvátország és Románia már érdekképviselőket is állított fel az ott kisebbségben élő nemzettársai védelme érdekében. A magyar kormány a szomszédsági politika keretén belül támogatja a vajdasági magyarokat, ezzel Szerbiát arra készteti, hogy az emberi jogokat tiszteletbe tartsa (*Tabajdi*, 2011).

Egy másik érdekes dolog, melyet kutatásom során megfigyeltem, hogy magát a „kisebbség” fogalmát 2007-ben használják először jogszövegek környezetben (*Lisaboni Szerződés*, 2.cikk). Érdekes, mivel itt olyan kifejezés, mint a kollektív jog nem szerepel, ugyanakkor, nem találtam olyat sem, hogy elutasítanak és soknyelvűség miatt. Nem is fogják elutasítani a kisebbségi csoportok kérelmeit, ha azok betartják megmaradnak az EU-s joganyag keretei között.

Érdemes különbséget tennünk a nemzeti kisebbségekre vonatkozó érdekerényesítések között, egyéni és kollektív jogok (*Kovács*, 1996). Az egyéni jogokat a polgári és politikai jogoknál használjuk, ellentétben a kollektív jogokkal, melyek egy adott csoportra, etnikumra vonatkoznak és gazdasági, kulturális jogok rendszerét képezik. Egy másik érdekesség ezzel kapcsolatba, hogy sokszor a törvény- és jogalkotók nem tesznek különbséget a két fogalom között vagy pedig nem tudják, melyik élvez elsőbbséget.

Legtöbbször a kisebbségi jogok egyéni jogként vannak rögzítve, kiderült azonban, hogy a kisebbségeknek egy másfajta védelemre van szükségük: speciális védelemre szorulnak, hisz a kisebbségi intézmények is melyek egyént szolgálják a köz szolgálatában állnak. *Gál Kinga* írja, hogy „az ENSZ Nyilatkozat volt az első olyan dokumentum, amely összekapcsolta a kisebbségvédelem egyéni és kollektív aspektusát, szemléltetve, hogy ez a védelem csak mindkét szempont együttes megléte esetén lehet hatékony” (2005, 69). Ezért kell megvizsgálni mind egy-egy adott ország, mind pedig az Európai Unió jogrendszerét, hogy eredményes döntést hozhassanak.

Önrendelkezésre való jog alatt az oktatás, a kultúra, az egyház szervezet azon működését értjük, melyek az adott közösség érdekeit képviselik. Felmerül egy olyan kérdés, miszerint létezik-e kisebbségi autonómia az Európai Unión belül? „A kisebbségi autonómiához való jog csupán ajánlás és nem kötelező nemzetközi szabályokban szerepel” — állítja. *Kardos*

Gábor (2007.43). Itt megint előtérbe kerül az egyéni és kollektív jogok összefüggése, hisz „annak ellenére, hogy nemzetközi emberi jogi dokumentumok nem nyújtanak kifejezett jogot az autonómiához, annak mégis szilárdan a nemzetközi és regionális emberi jogi dokumentumokon kell nyugodnia” (Dinstein, 2005.89). Ukrajna, Románia esetében az egyénre vonatkozó jogokat létesítik előnyben, míg a gazdaságilag kiegyensúlyozottabb, több etnikumú országok (Magyarország) mind a két terminust használják. De vajon miért? Az amúgy is instabil országok esetében, ha egyéni jogokat használnak, erősítik a domináns etnikum szerepét az államapparátus irányításában, könnyebb így nemzetállamot létrehozni. Ha pedig, mint kollektív jogokról beszélünk, akkor nagyobb lehetőség adatik egy kisebbségi csoport számára az érvényesüléshez. Ide tartoznak saját önkormányzatok kialakítása, a kisebbségi parlamenti képviselők és az autonómiai törekvések is. Mindezek elősegítését pedig törvényekbe foglalták.

Európát döntően demokratikus jogállamok alkotják, amelyeknek nem áll módjában mint állam döntenie, hanem figyelembe kellene veyék, hogy vizsgálják a közösség akarátát és ennek tükrében kell, hogy döntés szülessen. Közösség egy nemzeti kisebbségi csoport is, a végső szó az államoké, ez a szót pedig nagyban befolyásolja, hogy mennyi vélt előnye vagy hátránya származik majd a választától. Ez a folyamat természetesen feltételezi a többségi nemzet politikai reprezentánsainak az együttműködését, jóváhagyását, ennek a különleges kapcsolatrendszernek a közös tervezését, működtetését és ellenőrzését. Ebben a tekintetben nem tisztán nemzeti, kisebbségi alapozású együttműködésről, hanem az egyes régiókban a magyarokkal együtt élő többségi nemzetek, Magyarországon pedig az ott élő nemzeti kisebbségek is részesei lehetnének ennek a regionális alapozású nemzetpolitikának. Az egyéni jogok közösségi jogok szintjén is gyakorolható kell legyenek, ami lehetőséget teremthet arra, hogy a nemzeti közösségépítés közjogi célja — a kisebbségi közösségek önkormányzati státusa — biztosítsa az adott kisebbségi közösség reális igényei szerint megvalósítható autonómiaformákat vagy az autonóm döntéseken alapuló politikai részvétel más, autonómiához hasonló garanciákat tartalmazó formáit (Szarka.2013).

Érdemes kiemelni Kántor Zoltán tézisét — A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon c könyvében- hogy „hamis a politikai nemzet vs. kulturális nemzet szembeállítása”. Kutatóként alá kell támasztanom, hiszen nincs olyan állam, ahol csak egy definíció lenne

az adott kifejezésekre, amely nemzeteszme erősebb azon alapul majd a politika.

A rendszerváltás után pedig a magyar politika nemzeti vonalak mentén intézményesül, s a nacionalizmus sem véletlenül és váratlanul jelenik meg a térségben: ez az elméleti keret, az anyaország és a kisebbség is saját nemzeti reprodukciójára törekszik. A nemzetállamok a területükön élő kisebbségek intézményesülését akadályozzák, míg az anyaországok ellenkezőleg, a kisebbségeket segítik. Európában minden egyén — a hontalanok kivételével — valamely állam állampolgára, bizonyos esetekben több állam polgára. A nemzethez tartozás sokkal kevésbé kodifikálható, nem lévén egy jogviszony. A modern állam és a modern nemzet kialakulása viszont összetartozóvá tette a kettőt. Akár úgy, hogy megvolt az állami keret, és abban alakult ki a nemzet, akár úgy, hogy a nemzet alakult ki előbb és — erre hivatkozva — alakította, teremtette meg az illető nemzet az államot (*Kántor, 2014*).

A fentiek alapján levonható a következtetés, miszerint az Európai Unióban minden adott a nemzeti kisebbségek számára az érdekérvényesítéshez, csak mindig tisztázni kell a „kisebbség” fogalmát, majd következhet az érdekvizsgálat és jogharmonizáció következik. Ha ezek az érdekek nem állnak szemben normatív jogi szabályokkal és úgy egyéni, mint kollektív érdekeket szolgálnak, akkor napirendre kerül az adott kisebbségi kérdés és ezek után egy hosszú elbírálási folyamat következik, amelynek végén az alkalmazni kívánt megoldás figyelembe kell vegye az adott ország jogi berendezkedését. Az Európai Unió támogatja a nemzeti kisebbségek intézményrendszerének kiépítését, hogy az identitásukat ápolják nemzetközi jogi kereteken belül és lehetőséget biztosít kisebbségi nyári egyetemek és konferenciák megrendezésére. Ha a nagy tervek kivitelezése még várat is magára, kisebb projekteknél siker könyvelhető el.

Felhasznált irodalom:

Dinstein Yoram: *Autonomy (International Guarantees of Autonomy)*. In: *Beyond a One-Dimensional State. An Emerging Right to Autonomy?* Ed. Skubarty, Zelim A. Martinus Nijhoff Publisher, Leiden-Boston, 2005. 247.

Gál Kinga (2005): *A kisebbségi kérdés és az Unió*. Európai Utas, 2005/1.

Kardos Gábor: *Kisebbségek: konfliktusok és garanciák*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.

Kántor Zoltán: A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon, Osiris, Budapest, 2014

Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Osiris, Budapest, 1996

Lisszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról. HL C 306. szám, 2007. 12. 17.

Szarka László- Vizi Balázs-Tóth Norbert- Kántor Zoltán- Majtényi Balázs (szerk.). *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*. Gondolat, Budapest, 2013.

Tabajdi Csaba (szerk.): *Pro Minoritate Europae, Az európai kisebbségért*. EP Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup, 2011.

Vizi Balázs: *Az Európai Unió és a kisebbségek jogai*. Kisebbségkutatás, 2004/1.

Vizi Balázs: *Európai kaleidoszkóp. Az Európai Unió és a kisebbségek*. L'Harmattan, Budapest, 2013.

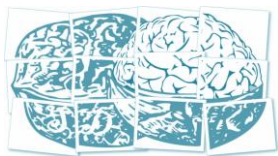
Abstract

This article identifies a number of specific EU initiatives that concern the rights of persons belonging to minorities, and it also explains how minority issues may be emphasized in EU activities that promote human and common ethnic rights in general. The rights of minorities did not appear as a major policy concern in the EU's agenda before 1993. The Copenhagen accession criteria initiating the EU's emerging minority rights mechanism.

Анотація

Дана стаття розглядає ряд конкретних ініціативів ЄС, які стосуються політики щодо національних меншин. Досліджуються проблеми, які пов'язані з національними меншинами, роль і діяльність ЄС при вирішенні цих питань, дається перелік загальних етнічних прав і можливостей в цілому. Термін права національних меншин перше з'явилося як політична ціль в ЄС у 1993 році. Це пов'язано з Копенгагенськими критеріями, які приєднали до механізму ЄС захист прав національних меншин.

Dolinai Zsuzsanna, *Ungvári Nemzeti Egyetem*, Humán és Természettudományi Magyar Kar, Történelem szak, 5 évfolyam, magiszter

Fábián Miklós

Magyarország külpolitikája a bethleni konszolidáció idején

Az első világháborút követően Európában mind a győztes, mind pedig a vesztes katonai szövetségek jelentékeny anyagi és emberi veszteségeket szenvedtek el. A háborút lezáró Párizs-környéki békék jelentősen megváltoztatták Európa térképét. A dualista Ausztria-Magyarország megszűnt létezni, a történelmi Magyarországot a területén nagy számban élő nemzeti kisebbségekre hivatkozva területileg megcsonkították. A trianoni békekötést megelőzően Magyarországon egymást váltották a kormányok, amelyeket nem ismert el az antant mint törvényes tárgyalófelet. A háború utáni állapotok katasztrofálisak voltak, a társadalmat az elhúzódó háború mobilizálta, de a háború utáni demobilizáció sikertelennek bizonyult. Az országban a világháborút követően belpolitikai válság kezdődött, amelyet a román, csehszlovák és délszláv területi követelések tetézték. Az általános elégedetlenség miatt 1918 őszén végbement az őszirozsás forradalom. A forradalom győzelme után Károlyi Mihály lett a Magyar Népköztársaság miniszterelnöke, akinek pacifista beszédei igen népszerűnek bizonyultak az akkor nehéz időszakot átélt magyar polgárok körében. Az őszirozsás forradalom kormánya és Károlyi Mihály nem volt könnyű helyzetben, az ország területi integritása veszélybe került. A szélsőbaloldali eszmék egyre népszerűbbek lettek. Kun Béla vezette kommunisták előretörésével

megalakult a Tanácsköztársaság (1919. március 21. és augusztus 1. között). A rövid kommunista uralom idején ugyan sikerült katonai sikereket elérni a Felvidék déli részén, de az augusztusi román bevonulás a kommunista kormány sorsát is megpecsételte. A hatalmat, az antant jóváhagyásával, a szegedi ellenforradalmi kormány hadügyminisztere, Horthy Miklós vette át, aki a Nemzeti Hadsereg élén bevonult Budapestre. Az új államforma alkotmányos monarchia lett. A király nélküli királyság kormányzója Horthy volt, akinek hatalomra kerülésével új korszak kezdődött a 20. századi magyar történelemben (Püski, 2010). 1921 tavaszán Bethlen István lépett a lemondó Teleki Pál miniszterelnök helyére, a Bethlen-kormány megalakulásával megkezdődött egy stabilitásra törekvő periódus, amit a konszolidáció jelzővel illetnek a történetírók.

Külpolitikai szempontból meglehetősen korlátozott lehetőségekkel rendelkezett Magyarország, amelyet tetézett az 1921-ben megalakuló nyíltan magyarelles kisantant. A szövetség a békeszerződés fenntartását tűzte ki célul. A miniszterelnök 1921. április 19-i nemzetgyűlési programbeszédében a külpolitikáról szólva a trianoni béke nyomán létrejött kényszerű helyzetbe való beilleszkedés szükségességét hangsúlyozta (Gulyás, 2012).

Magyar-szovjet kapcsolatok az 1920-as években

Magyarországon a Szovjetunióval való kapcsolattartást kezdetben a kényszerhelyzet szülte meg. Elsősorban a hadifoglyok ügyére kell gondolni ebben az esetben. A magyar-szovjet viszony egyik sajátossága, hogy a két ország diplomáciai érintkezésének első formáit az első világháború egyik súlyos öröksége kényszerítette ki. 1921-ben még körülbelül 130 ezerre tehető az Oroszországban lévő magyar hadifoglyok létszáma. A két ország közötti diplomácia legnagyobb hátráltatója a politikai rendszereik ideológiai eltérése volt. Az 1920-as és 1921-es év folyamán a két ország közötti diplomáciát a moszkvai dán nagyköveten keresztül intézték. Az 1920-as évben már kezdődtek tárgyalások a lehetséges hadifogolycseréről, amelyeknek az ekkor kitörő lengyel-szovjet háború vetett véget (Kolontári, 2009). A hadifogolycserék rendezése mellett a Szovjetunióval létesülő kapcsolatokat két körülmény motiválta. Egyrészt az, hogy a Párizs-környéki békéket a szovjet vezetés nem ismerte el, s az újonnan létrejött kelet-közép európai államrendet minden lehetséges módon destabilizálni szeretne volna. A térség kommunista szervezeteit ennek megfelelően a magyar kisebbségek

önrendelkezési jogának támogatására, valamint Erdély független állammá szervezésének támogatására szólította fel. A kapcsolatok ápolása segíthette volna Magyarország helyzetét a kisantanttal szemben. A másik körülmény a szovjet piac hatalmas felvevőképessége volt, amely a magyar iparnak lett volna fontos.

A kényszerűségből létrejött diplomácia a két ország között 1922-re vált kétoldalúan támogatott politikai kapcsolattá. A hadifoglyok ügye mellett 1922 tavaszán a Genovában megrendezett nemzetközi gazdasági konferencián került más téma az országok közötti kommunikációba. Ekkor mindkét országot a legmagasabb rangú diplomaták képviselték, a magyar fél részéről Bánffy Miklós, külügyminiszter, míg a szovjet részről Georgij Csicserin külügyi népbiztos. A magyar külügyminiszter konkrét elkötelezettség nélküli szovjet-magyar érintkezésben gondolkodott, ami megnövelhette Magyarország külpolitikai mozgásterét. A tárgyaló felek között ugyan voltak nézetkülönbségek, de ennek dacára megegyeztek abban, hogy mivel Románia gyengítése mindkét ország érdeke, a megbeszéléseket folytatni fogják. Az 1924-es Berlinben megrendezett konferencián tovább folytak a tárgyalások, a külügyminiszter Magyarországon Daruváry Géza lett, aki szorgalmazta az Oroszországgal való kapcsolat erősítését. Tényleges, hosszabb távra kötött megállapodás a két ország között nem született, köszönhetően többek között a magyar politikai közeg kommunista-ellenességének. 1925-re megszakadtak a tárgyalások, amelyben az olasz diplomáciai nyitás Közép-Európába is szerepet játszott. Ezt követően a szovjet-magyar diplomáciában 10 éves szünet következett. (Romsics, 2005).

Revízió, mint külpolitikai cél

A magyar nemzetet sújtó trianoni békediktátumot követően ugyan a magyar diplomácia rendkívül nehéz helyzetbe került, ezért a vezetés külpolitikájának egyik meghatározó irányvonala a területi revizionizmus lett. A területi revizionizmus valamely elveszített területek visszaszerzésére irányuló törekvés. A Bethlen kormány regnálásának első felében a magyar külügyminisztériumnak nem volt lehetősége a revizionizmusról tárgyalni a nemzetközi közösséggel. A magyar diplomácia 1922 után hivatalosan nem is próbálkozott a területi revízió elérésével, az közvetett céllá vált. További mozgástérre a kialakuló francia–olasz és francia–angol szembenállás miatt lehetett számítani, mert a kisantant és Lengyelországra támaszkodó, a térségben hegemon szerepre törő francia külpolitika Anglia és Olaszország érdekeit is

sértette. (Zeidler, 2002). 1925–1926 folyamán a Jugoszláviához való közeledéssel kísérletezett a magyar diplomácia, Horthy 1926. augusztus 29-én elhangzott mohácsi beszéde is ezt szolgálta. Célja egy olyan megállapodásra irányult, amely kölcsönös semlegességet biztosított volna egy harmadik állammal való konfliktus esetén. Mivel szinte mindegyik szomszédos állammal nyílt vagy titkolt határvitái voltak, Jugoszlávia is hajlott a tárgyalásokra. Az álláspontok közeledésére mindkét félnek engedményeket kellett tennie, ezt azonban egyik ország sem vállalta, így a tárgyalások szerződéskötés nélkül zárultak le. Tényleges irányváltásról 1927-től beszélhetünk, amikor Bethlen felhagyott a korábbi, a beilleszkedésre és a megbékélésre irányuló külpolitikával. A megkötött római szerződéssel a magyar diplomácia a háta mögött már hangoztathatta a számára előnytelen trianoni szerződés felülvizsgálatát. A teljes revízió elérhetetlennek bizonyult, ugyanis egy meglévő erős szövetséges (Olaszország, később Németország) jelenléte mellett sem lett volna végrehajtható, ugyanis nemcsak a magyar félnek kellett kedveznie, hanem a térségben több más olyan országnak is, amelyekkel szemben Magyarországnak területi követelései voltak. (Ormos, 1998) A lehetséges revízió végrehajtására két álláspont került egymással szembe a magyar belpolitikai közegben. A hadsereg az erőszakos bevonulások mellett tette le a voksát, míg Bethlen István népszavazás útján szeretne elérni a területek visszaszerzését. Az évtized végére mindkét fél egyetértett abban, hogy a revíziós kérdésekben Németország segítségére lesz szükség, és ekkorra mindenki, aki a revízió mellett nyilatkozott, hangoztatta, hogy a határváltozásokat békés úton kellene rendezni. Néhány álmodozó értelmiségin kívül azonban senki sem hitte, hogy az megvalósítható. Az évtizedfordulóra Európa tudatában volt annak, hogy lesz egy újabb nagy háború a közeljövőben. (Romsics, 1996)

Kitörés az elszigeteltségből

Az 1925. december 19-én kitörő frankhamisítási botrány igen nehéz helyzetbe sodorta a magyar diplomáciát. Az ügy gyökerei 1923-ra nyúlnak vissza, amikor is magyar jobboldali körök hamis ezerfrankosok ezreivel akartak pénzt biztosítani irredenta vállalkozásaikra, valamint gyengíteni kívánták ezzel a francia gazdaságot. A tetteseket, Jankovich Arisztidet, Nádosdy Imrét és társaikat enyhe büntetésben részesítették, mivel cselekedetüket hazafias tettetnek vallották. A nemzetközi botrányt a brit diplomácia simította el. A jelentős népszövetségi kölcsönök felvétele

után a gazdaság megerősödött, nagyobb hangsúlyt lehetett fektetni a külpolitikára.

A Bethlen-kormány öt évvel Bethlen István gróf miniszterelnöki kinevezése után, 1926 második felében tette az első jelentős lépéseket külpolitikai elszigeteltségének leküzdésére. Európa országai már mintegy három éve talpra álltak az első világháborút követő forradalmi válságból. A magyar külpolitika első európai szinten jelentős sikere az 1927. április 5-én Rómában megkötött olasz-magyar örök barátsági szerződés volt. A szerződés első cikkelyében rögzítették a felek a két ország közötti örök barátságot. A további cikkelyekben a felek közötti esetlegese vitás kérdések megoldását taglalták. Az egyezmény 10 évre kötött, s amennyiben a 10 esztendő lejárta előtt egy évvel valamelyik fél fel nem mondja, akkor az újabb 10 évnyi időtartamra hatályban marad. A vitás kérdésekben egy háromtagú békéltető bizottság kellett döntsön. Mindkét ország egy-egy biztost delegált saját állampolgárai közül, a harmadik személyt közösen választották egy harmadik országból. A szerződés titkos záradékában Olaszország vállalta, hogy fegyverekkel látja el Magyarországot, ami ellentmondott a trianoni szerződésben foglaltaknak. A hadászati kellékeket vonattal szállították hazánkba. 1928. január 1-én Szentgotthárdnál az osztrák vámosok egy vonatrakomány ellenőrzése után derült ki a titkos fegyverszállítás, amiből nemzetközi botrány keletkezett. Az ügyet végül brit közbenjárással sikerült eltusolni. Bethlen István a szerződés megkötése előtt öt napon keresztül tartózkodott az olasz fővárosban. (Walko, 1927.) A barátsági szerződés megkötését követően, 1928. július 6-án kereskedelmi egyezmény kötött a két állam között, mely kibővítette az 1926-ban megkötött kereskedelmi szerződés jogkörét. Szabályozta az országok közötti vámokat. A korábbi egyezménytől eltérő legfontosabb rendelkezése az, hogy most már korlátlanul biztosítja a legtöbb kedvezmény elvét a kölcsönös áruforgalomban, beleértve az olasz partvidéket és protektorátusokat is.

Azzal, hogy 1926 nyarán a Népszövetség enyhítette Magyarország pénzügyi ellenőrzését, és 1927 márciusában a helyi katonai ellenőrzés is megszűnt Bethlen 1927–1928-as beszédeiben ismét nyíltan vállalta Magyarország külpolitikai célját: a revíziót. *„Mi nem tartományokat veszítettünk. Bennünket földaraboltak... mi fajunk magyar külpolitika 1927–28-as módosulásával egyidejűleg a trianoni határok kérdése a világsajtóban is jelentős nyilvánosságot kapott. Egy magyar arisztokrata hölgy által befolyásolt angol sajtómágnás és politikus, Lord Rothermere 1927. június 21-én nagy feltűnést keltő cikket jelentett meg a Daily Mail*

című lapjában „Magyarország helye a Nap alatt” címmel. Ebben azt állította, hogy a trianoni határok módosítása nélkül a béke Közép-Európában hosszú távon fenntarthatatlan, s ezért a háború elkerülése érdekében azok békés revíziója szükséges. Úgy vélte, hogy a határ menti magyar lakosság által lakott részeket kellene visszacsatolni Magyarországhoz. Enyhe túlzásként 2 millióra tette a közvetlenül trianoni határ mentén élő magyarság létszámát. Rothermere cikke és az általa kavart nemzetközi sajtóháború a magyar kormányt meglehetősen ellentmondásos helyzetbe hozta. A kisantant válasza ugyanis nem maradt el, ellenpropagandát indították, támadták Rothermere-t és az angol külügyminisztériumot. Benes azzal vádolta az angolt, hogy cikkével veszélyezteti az európai békét. A nemzetközi közvélemény figyelmének felkeltése teljes mértékben beleillett a magyar külpolitikai tervekbe, a Külügyminisztérium jóval kisebb hatékonysággal maga is finanszírozott hasonló tartalmú külföldre irányuló propagandát. (*Nemes*, 1956)

Az olaszokkal megkötött felemás, és némileg túlértékelt szerződés megkötését követően a hivatalos magyar revíziós propaganda hangvétele is megváltozott. Tüllépve az etnikai elvű határmódosításon, az ország északi és északkeleti területein a történelmi határok visszaállítását hirdették meg. Az 1927. július 27-én megalakult Magyar Revíziós Liga alapító ülésén Herczeg Ferenc kijelentette, hogy a Rothermere-cikk nem magyar javaslat, és továbbra sem mondanak le az ezredéves államterületről. 1931 nyaráig a magyar külpolitika kétségtelen sikereket ért el: az ország kilépett korábbi nemzetközi elszigeteltségéből, javította pozícióit szomszédjaival szemben, megszerezte Olaszország támogatását és jó érzékkel használta ki a német–francia ellentéteket. Az 1920-as években a magyar külpolitika profitálhatott a román-szovjet ellentétből, majd a későbbi csehszlovák–német konfrontációból, amelyre már Hitler revizionista céljai szolgáltak alapot. A kisantant felbomlasztása azonban nem sikerült, a szovjet–magyar közeledés kudarca pedig meggátolta a Romániával szembeni határozott fellépést. Budapest Olaszország erejét és befolyását is túlbecsülte, de mindezekkel együtt az ország külpolitikai mozgástere kibővült, ami a trianoni diktátum megkötése után jelentős eredménynek tekinthető. (*Romsics*, 2005)

Felhasznált irodalom:

Források

<http://www3.arcanum.hu/onap/opt/a110616.htm?v=pdf&a=spec:start>

Szakk munkák:

Balogh S. Gergely J. (1993). szerk.: *Magyarország a XX. században*. Budapest: Kossuth kiadó.

Bölgöny J. Hubai L. (2004): *Magyarország kormányai 1848-2004*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Gulyás L. (2012): *A Horthy korszak külpolitikája*. Máriabesenyő: Attraktor kiadó.

Kollega Tarsoly I.(2000): *Magyarország a XX. században*. Szekszárd: Babits kiadó.

Kolontári A. (2009) : *Magyar-szovjet diplomáciai kapcsolatok 1920-1941*. Budapest: Napvilág kiadó.

Miklós P. (2010): *Újragondolt negyedszázad*, Szeged: Belvedere kiadó.

Ormos M. (1998): *Magyarország a két világháború korában*. Budapest: Csokonai kiadó.

Püski L. (2010): *A Horthy korszak 1920-1941*. Budapest: Kossuth kiadó.

Ránky Gy. (1988): *Magyarország története 1918-1945*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Romsics I. (1991): *Bethlen István*. Budapest: Magyarságkutató intézet.

Romsics I. (1998): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953*. Budapest: Osiris kiadó.

Romsics I. (2005): *Magyarország története a XX. században*. Budapest. Osiris kiadó.

Zeidler M. (2002): *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest: Teleki László alapítvány.

Abstract

Following the First World War a very complicated political situation emerged in Hungary. The stabilization had just begun, when Admiral Miklós Horthy came into power in 1919. The main purpose of my research was to examine the alternatives of Hungarian foreign policy in the 1920s. The history of Hungary in the inter-war period is still in the centre of heated scholastic debates. My research was carried out at the Library of the Eötvös Loránd University and at the Hungarian National

Archives in Budapest. My work also involved the analysis of contemporary parliamentary speeches, while Ignác Romsics's studies were valuable contributions to my research.

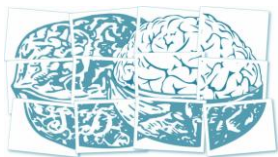
The Hungarian diplomacy in the Bethlen era played an important role in the history of the country, and by the end of the 1920s the territorial revision of the Trianon peace treaty became the primary and overt goal of the Hungarian foreign policy.

Анотація

Після першої світової війни в Угорщині стала дуже складна політична ситуація. Стабілізація політичної системи розпочалась в 1919, коли Міклош Хорті прийшов до влади. Основна мета мого дослідження була вивчення альтернативи зовнішньої політики 1920-их років. Сьогодні мають різні погляди щодо досліджуваної епохи в угорському суспільному житті. Моє дослідження було проведено в будапештській бібліотеці Наукового університету ім. Лоранда Етвеша та в Угорському національному архіві. Крім того також були вивчені парламентські промови в електронній формі. Роботи Ігнаца Ромшича грали особливу роль в дослідженні. Моя робота була успішно завершена. Консолидація Бетлена грала важливу роль в історії країни. Мені вдалося познайомитися з угорською дипломатичною діяльністю. До кінця 20-х років основним завданням угорської дипломатії стала територіальна ревізія.

Fábián Miklós,

*Ungvári Nemzeti Egyetem,
Magyar Tannyelvű Humán- és
Természettudományi Kar,
Magyar Történelem és Európai
Integráció Tanszék, IV. évfolyam,*

Jaró Viktória.....

*„a műben az igazság eseménye működik...
nem a műalkotást értjük meg a világból,
hanem a világot a műalkotásból.”
(Heidegger, 1984. 160.)*

"... összeszorított foggal élni..." — Jellembrázolás Nagy Zoltán Mihály A sátán fattya című kisregényben

A kárpátaljai magyar irodalom egyike azoknak a határon túli magyar irodalmaknak, amelyek kevésbé ismertek az olvasók körében, kevesebb figyelem összpontosul, mint más határon túli magyar irodalmakra. Betudható ez az itteni irodalmi élet sajátosságainak¹, — ami területi és történelmi helyzetével magyarázható —, pedig, mint az köztudott, az irodalmi művek átfogó elemzése, behatóbb vizsgálata fontos, s időszzerű feladat. Fokozottan érvényes ez a kárpátaljai kortárs magyar irodalomra, hiszen ezzel kapcsolatban kevesebb szakmunka látott napvilágot.

Kárpátalja XX. századi történelmének legtragikusabb időszaka az 1944/45-ös évek fordulója, mely rengeteg emberáldozatot követelt e vidék magyarságától (gondolok itt a „melenykij robot”-ra). A világháborút követő években a nemzetiségi magyar irodalmak közül a kárpátaljai magyar irodalom nehéz helyzetbe került. Egyik fő oka a magyarság csekély lélekszáma, többnyire szétszórtnan éltek. A magyarság

megtizedelésében nagy szerepet játszott a háború, a megtorlások, a tömeges menekülések. A háborút követő időszakokban a magyar szellemi élet hosszú időre megbénult, de a későbbiekben a nemzeti és társadalmi sorsfordulók után a magyarság felismerte az összetartozás, önazonosság és önismeret tudatát. Számtalan költemény és kisepikai mű őrzi ezen nehéz periódus gyászos emlékét², nincs ez másként az általam elemzett műben sem.

Nagy Zoltán Mihály az egyik legelismertebb kárpátaljai író, aki *A sátán fattya* című regényével szerzett magának ismertséget és elismertséget a hazai és anyaországi olvasók körében egyaránt, így vált nemcsak a határon túli, hanem az egyetemes magyar irodalom kiemelkedő, rangos alkotásává is. A dramatikus próza 1991-ben látott napvilágot, a cenzurális kötöttségek alól való szabadulást követően. A merész témaválasztás mellett a kisregény Kárpátalján újszerűnek számító írásmódjával hívta fel magára a figyelmet.

Az író Kárpátalján az 1940-es évek végén született, ahol a fájdalom, a hiány és a társadalmi elnyomás a közélet mindennapjaihoz tartozott. Első kézből tapasztalhatta az épülő és leépítő kommunizmus kisemberre tett hatásait, így kis világának történéseit a művészet magasságaiba emelte világfájdalommal növesztve azokat.

A könyv által ebbe a politikailag és társadalmilag komplikált helyzetbe teszi főszereplőjét, bemutatva ezzel a kor nehézségeit. A tragikus eseménysor meghatározza a megszólalás módját. Jellemző rá a balladai tömörség, a zaklatott, feszült érzelmi állapot kifejezése. A mű egy megrendítő lírai monológ egy fiatal lány vallomása a háborús szenvedéseiről — egy sóhajnyi vallomásként tesz tanúbizonyságot a vele történekekről — akinek sorsa jelképezi a kárpátaljai magyarság megpróbáltatásait is. Az egész regény csupán egyetlen mondatba sűrített személyes trauma, mely csöndes alázattal válaszol a tirannusi babérokra törő társadalom elnyomására. A regényfolyamban nyomon követhetjük, hogy mi történt a főhősnővel, a II. világháború poklában, szégyenben fogant, már magzat korában kiközösített „sátánfattyú” miként válik tanítónővé, forradalmárrá, miként fogadja vissza a szülőföldje világát.

Az elbeszélő és a főhős egy azonos személy, ezért nevezhetjük énregénynek. Tóth Eszter vallomásszerűen, egyes szám első személyben mondja el az eseményeket.

*„én, Tóth Eszter, asztalos Tóth Mihály hajadonlánya”
[Nagy, 1991, 5.]*

A főszereplő mindössze 18 éves, de már olyan, mint egy kész nő, épp a serdülőkorból az ifjúkorba lépett át. Csinos, szép, hosszú hajú lány, ki a fiúk kedvence volt, hiszen a bálokban mindig kézről kézre járt.

*„tizennyolc éves voltam, mejjes-faros nagylány,
nem árultam petrezselymet a bálokban, kézről kézre
adtak a fiúk, valahányszor a Rezes Matyi bandája ráhúzta”
[6.]*

Monológjaiból kiderült, hogy Eszter egy életvidám teremtetés, aki nem retten meg semmitől és senkitől, kinek fontos a családja, szülei és testvérei. Jellemző a teljes szellemi érettség, az ambíció, a nagyvonalúság, az életkörülmények megváltoztatására vonatkozó hajlam jellemzi. Van önálló véleménye, igen fogékony az új dolgok iránt, céltudatos, lelkes és bátor, ezért is ment el a munkatáborba meglátogatni szerelmét. A táborhoz érve saját maga is megtapasztalhatta, hogy a többségi hatalom képviselői, milyen kegyetlenül bánnak az elhurcoltakkal. Emiatt egy rövid ideig tartó emocionális állapot uralkodott el érzelmein (hangulatingadozás), a kezdeti csalódottság, szomorúság átment haragba, dühbe, hiszen a megtett út hiábavalónak bizonyult, mert nem engedték őket családtagjaikhoz. A katonákra való neheztelése, bosszús és ingerült viselkedése miatt meggondolatlanul cselekedett, aminek következtében a katonák elfogták és többször megerőszakolták:

*„makacsul szorosra zártam a számat,
akkor, abban a percben tanultam meg
összeszorított foggal élni, rabok élhetnek így,
semmi jót nem remélve a földi életben” [90.]*

Eszter tipikusan reagált a történésekre: félt, riadt, pánikba esett, undorodott, amit a megvetés követ. A kezdeti felelősségérzet, hazaszeretet helyét a düh, a nehézségektől való félelem vette át.

Ebből a szempontból fontos kiemelnünk a trauma és az irodalom kapcsolatát, amelyet Bán Zoltán András egyik cikkében így fogalmazza meg: az irodalomban voltaképpen nem is létezik olyasmi, mint elmondhatatlanság, mert ha létezne, akkor az semmiképpen sem lenne közvetíthető (vagyis nem lenne irodalom); ha meg közvetíthető, hiszen (többek közt éppen e kötet próbálja bizonyítani) igenis léteznek traumaszövegek, akkor már nem beszélhetünk kimondhatatlanságról, legfeljebb olyasmiről, ami nehezen mondható. [Bán, 2008]

Nagy Zoltán Mihály dramatikus prózában ez tökéletesen megmutatkozik, hiszen a XX. századi megrázkódtatásokat, a világot, a

kultúrát, az embereket ért totális traumát egy szegény lány megpróbáltatásain keresztül tárja fel az olvasó előtt, ami nem kimondhatatlan.

A hosszan elszenvedett nemi erőszak következtében súlyos traumát³ szenvedett el. Ezt követi a néma hallgatás, néma rémületben éli át az eseményeket, ez a múltbéli esemény továbbra is jelenként él a tudatában. Saját magát emésztette, lelkiismeret-furdalás vett rajta erőt, bele sem mert gondolni a hatalmas szegénybe, ami érte, csak még jobban összetört, lelkiileg sérült személyt láthatunk. *M. B. Arnold* [1960] amerikai pszichológus véleménye szerint, az érzelem átélt tendencia valami felé, ami számunkra hasznos, értékes, vagy valami elől menekülünk. Ilyen nála a szegény is, amely egy magasabb erkölcsi kategória. Kísérő érzelmek is társulnak hozzá, mint például a zavar, csalódottság, megbánás, büntudat, lelkiismeret-furdalás, önemésztés.

Eszter teljesen megváltozott: mind külsőleg, mind belsőleg. Várandósága alatt változásokon ment keresztül, mely számára különösen is nagy nehézséget okoz, mivel nem akarja megszületendő gyermekükét. Az erőszak áldozatává vált nő számára elviselhetetlen lehet terhessége, ami szegényérzettel is párosulhat:

*„április közepén, egy álomtalan éjszakán
megmozdult bennem a muszka fattyú” [45.]*

Timár Andrea tanulmányában kifejti, hogy a pszichoanalitikusok jó része azt állítja, hogy a traumát fel kell dolgozni, a veszteséget meg kell gyászolni: a traumát „sajátként kell elismerni, az identitás szerves részévé kell tenni, és tapasztalatként birtokolva változni általa.” [Timár, 2011]

Eszter jellemén először a melankólia figyelhető meg, teljes levertség, undorodott saját magától, s a még meg nem született gyermektől is. Az undor mellett a viszolygás, lenézés, megvetés, gúny, elutasítás jelenik meg Eszter lelkében. Lenézte és megvetette azokat, akik ezt tették vele. Elutasított mindent, s mindenkit, főképpen a „muszka fattyú”-t. Mély depresszió vett rajta erőt, amit állandó szomorúság, kedvtelenség, étvágytalanság, fáradtság, alvászavarok kísérték. A szülés sem hozott számára megkönnyebbülést, ugyanolyan ingerlékeny volt, nem tudott fiára nézni, nem tudott neki örülni, mert azt a szörnyű emléket idézte fel. A múlt eseményei feldolgozatlanokká lettek, ezért az öngyilkosság gondolata is egyre gyakrabban foglalkoztatta.

Eszter jelleme passzívává válik, csupán sodródott az árral. Teljesen elhagyta magát, legyengült, nem volt semmi életkedve, de szülei támogatták mindenben, nehéz pillanatokban is mellette álltak. Édesapja akadályozta meg öngyilkosságát:

*„állni kell a megpróbáltatásokat ...
te nem vétkeztél, tiszta a lelkiismereted, hát értsd meg,
élni kell, élni muszáj” [44.]*

Ez lenne a morális parancs, élettanítás, amelyet az apa fogalmaz meg, s tulajdonképpen ennek elfogadása Eszter legnagyobb lelki küzdelme is. Bertha Zoltán pontos megfogalmazásával élve: „az irracionálisan is mély bölcsességű ősi parancs rádöbbsenti: a tűrhetetlent és elbírhatatlant éppen az tetézi, hogy vele szemben a halál enyhülete sem választható.” [Bertha, 2000]

Lassan elkezdte feldolgozni a vele történt eseményeket, ezért is engedhetett édesanyja akaratának, amikor az a magzat abortálására bízta, viszont amikor már a műtétet végző bábánál voltak, anyai ösztönei felülkerekedtek félelmén. A benne megfogant életre „a szörnyeteg ivadéka” a későbbiekben a csecsemőhöz eleinte undorodva, majd felemásan viszonyult. Gyűlöletét, ellenszenvét, undorát csak az a tudat enyhítette, hogy a gyermek félig az ő vére is.

Imádkozott, perlekedett Istennel, hiszen kételyek és kérdések merültek fel benne, melyekre szeretett volna választ kapni. Édesapja szavai hatására maga is belátta, hogy nem tehetett semmit elrendelt sorsa ellen, viselnie kellett a következményeket, saját keresztjét kellett hordania:

*„a testemben mozgolódó kis idegenről se gondoltam már
rosszat, beláttam édesapám igazát, hogy felerészt
az én vérem, akaratlanul is az,
készítgettem esténként a babakelengyét, el-eltűnődtem,
fiú vagy lány lesz-e, kislány legyen,
kérttem az Istent, teljesítse kívánságomat,
ennyi kegyben részesüljek legalább...” [48.]*

Mihály felfogása nem a túlélésre berendezkedett kivárásban, vagy az eseményeket közönyösen elviselő beletörődésben, vagy a szenvedésektől való kiégettségben gyökerezik, hanem a keresztény etikai felfogásban, felerősödik a keresztény szellemiség [Penckófer, 2000], hiszen az életünk minden eseményével együtt Isten színtere előtt zajlik: „Isten előtt ártatlan vagy” [44.] mondja az apa, és ezzel feloldozza az elviselhetetlen teher alól, hogy a gyermeke az oroszoktól származik. A mű szerint a

megmaradás csak Isten törvényének elfogadásával lehetséges, s ezzel térítette Esztert jobb belátásra:

*„...te csak hiszed, hogy megvert és elhagyott bennünket,
verd ki a fejedből ezt a butaságot, Isten az igaz híveket
sosem hagyja el...” [119.]*

Gyakoriak az indulatok elszabadulása a műben. Itt jelenik meg a főhős jellemző a harag és a düh, mely egy én-védő mechanizmusnak tudható be, a tagadás, minden elhárítása és a rossz emlék elfojtása, hogy másra hárítja a felelőséget talán a mű végállapotáig ott lappang Eszterben. Már nem tud parancsolni az indulatainak, ezért a józanész helyébe a pillanatnyi őrülség lép:

*„muszka fattyú, a gonosz ivadéka,
meg, meg kell, meg kell ölnöm,
nem táplálhatom önnön testemmel, Isten ellen való véték,
gonosznak gonosz az ivadéka, pusztuljon el, pusztuljon”
[79.]*

Mégis mindig győz a ráció, az utolsó pillanatban mindig akad valaki, aki rádöbbsenti hibájára, mindig magához tér, s önmaga is rájön tettének súlyos következményeire. Mondhatni, hogy többször előfordul a műben, hogy Eszter nem önmaga, s mindez a nem kívánt gyermeknek köszönhető. Az a súlyos lelki trauma, amely azon a szörnyű éjszakán érte mélyen beleivódott lelkébe, s akármit próbált tenni ellene, élete részévé vált gyermeke személyében.

*„egykedvűen tudomásul vettem, megszoktam, mi egyebet
tehettem volna,
éltem, tettem a dolgom,
a munkába menekültem, ez embereket elkerültem,
magamba zárkoztam, becsukódtam” [84.]*

Egy váratlan fordulat következtében Eszter hangulata teljesen megváltozott. Igyekezte leplezni érzéseit, izgalmát, gondolkodása szűk skálán mozgott, hiszen Pista körül forogtak gondolatai. Eszterre egyaránt hat az aktív és a passzív érzélem. Pista hazatérése és hozzá fűzött reményei miatt derűlátó és vidám, de továbbra is ott lappanganak negatív gondolatai, miszerint a férfi gyalázata miatt úgy sem fogja feleségül venni, hiszen oda lett tisztessége és a „muszka fattyút” is megszülte.

A szégyen Eszter számára is hangsúlyos, mások tekintete, megnyilvánulásai, amelyek megszégyenítik, még ha nem is a szemtől szembe történik, gondolatban ott a félelem, rettegés a megszégyenüléstől. Emiatt, és az anyai tiltás nyomására, Pista végérvényesen is elhagyta, ami miatt, idegösszeroppanást kapott és úgy érezte mélypontra jutott életében, melynek hosszú gyógyulási folyamata van. A főhősnőn felülkerekedtek a negatív, komor érzelmek, a reménytelenség, napjait haszontalannak érezte, majd közömbössé vált. *Bertha Zoltán* szerint [2000] a végérvényesen elhagyatottságig zuhanó, magát „fekete rózsaként” elhervadni látó fiatalasszony érzületvilágába mindegyre az egzisztenciális határhelyzetek, a szenvedések feloldhatatlanságának, tapasztalata sűrűsödik:

„húszéves vagy és tiszta feketében jársz, csak az arcod piros, akár a rózsza, Eszter, Eszter, fekete rózsza lett belőled, micsoda virág” [126.]

Eszter megpróbált felülemelkedni személyes traumáján, minden szégyenét, megalázottságát leküzdve, azokat büszkeséggé formálva Pista anyja elé állt, aki végül megbékélt vele, hiszen női sorstársként tekintett rá.

A jósnők, bábák, az okkult tudományokban, a természetfelettiben látta az egyetlen megoldást tanácsalanságára, határozatlanságára, kíváncsiságára. Hajtotta a jövőtől való félelem, kilátástalan helyzetére kívánt megoldást találni, hiszen egyedülálló anyaként, egy apátlan gyermekkel és a kis közösség megvetésével kell együtt élnie. Ebből a körülményből szeretett volna szabadulni, így jósnőhöz ment, úgy gondolta, tőle megtudja, vajon mi vár rá a közeljövőben, mi lesz gyermekével, hiszen beszélni, járni még nem tudott, pedig elég idős volt már hozzá. Mindezek számára csak mellékesek voltak. Leginkább Pista volt az, aki foglalkoztatta, remélte, hogy még visszatér hozzá.

A jósnőnél a jó és rossz hírek hallatán vegyes érzelmek lettek úrrá rajta. Fiáról, Istvánkáról csupa jó dolgot hallott, emiatt megenyhült a szíve iránta, hiszen a jövőben ő lesz az egyedüli támasza és reménye. *Lengyel János* [2010] rámutat arra, hogy a keresztségben az István nevet viselő „sátán fattyú” születésétől fogva anyjával együtt osztozik a szenvedésben, hiszen a falu lakossága kiközösíti őt is. A bűnben született gyermek iránti gyűlölet áldássá válik az anya számára, reménytelen helyzetében ő látszik az egyetlen jónak.

Egyre inkább bizonyosságot nyert számára, hogy egykori kedvese, Pista, már nem fog hozzá visszatérni. Vajon ez a ragaszkodás a szerelem vagy a tragédiából való menekülés vágyát jelenti? Ezzel akarta levetni terhét, és a társadalom elismert tagjává válni? Ha a ragaszkodást a szerelem motiválta, tovább tudott volna traumájával és szégyenével lépni, vagy túl tette volna magát rajta? Pista milyen célból vette volna feleségül: szerelem vagy kötelességének tartotta, hogy megmentse Esztert a további szégyentől? Ezek a kérdések merülhetnek fel az olvasóban, de sajnos ezekre a kérdésekre nem tudunk egyértelmű válaszokat adni, talán ezek a megválaszolhatatlan, nyitott kérdések teszi az alkotást is még kiemelkedőbbé.

Eszter számára Pista a menekülést jelentette, így az ő elvesztése élete értelmetlenné válását hozta magával – az örület határára sodródott:

„ne félj kisfiam, veled vagyok, el nem hagylak, semmi, semmi baj, megmondta a néni, erős férfvé leszel, biztos támaszom, (...) gyere, erre megyünk, erre van Dombász, ott a te édesapád, ne félj a víztől, nem árthat nekünk a víz, Jézus is jár a vízen, mert ártatlan volt, bűntelen volt, látod a víz tetején járunk, hát persze, mi is ártatlanos vagyunk kisfiam.”
[177.]

Eszter Jézushoz hasonlítja magát és fiát, ártatlannak, bűntelennek tartja. Az elszenvedett trauma, a nemi erőszak tekintetében védtelen áldozat volt, ő most már feddhetetlen tiszta lelki állapotba került, nem részes semmilyen bűnben, nincs miért mentegetőznie. A víz — romboló és alkotó, pozitív és negatív, elválasztó és egyesítő princípium. Jelen esetben a víz szimbóluma pozitív elemként jelenik meg, mint az ősanyag, az univerzális anyaméh, a kezdet és a vég káosza, amely, noha belseje áramlik, nem indul sehonnan és nem mozog semmilyen cél felé, amelyből minden kiemelkedik, és amelybe minden visszatér [Pál-Újvári, 2001]. Eszter is valamiféle mágikus, gyógyító, tisztító erőt tulajdonít a víznek, mely által újra bűntelennek érezheti magát. Zavarodott állapotában a víz tükrében nem a meggyalázott, szégyenteljes nőt látja, hanem egy másik, ismerős Esztert. Ezzel lehetőséget kapott a sorsazonosuláshoz, így tud megtisztulni annak felemelő érzésében.

A végkifejletben észlelhetővé vált a változás anya és fia között. A kezdeti reménytelenség, nyomorult, megalázó helyzetéből, a melankóliából sikerült kilépnie. A fiához való kezdeti viszonya, a fogantatás tarumatikus körülménye, a szülés utáni depresszió, az undor, a megvetés elmúlt, a gyász, a feldolgozás folyamata veszi kezdetét. Az eddig ki nem alakult

kötődés anyja és gyermeke között, elkezdett kibontakozni: Eszter már „kisfiam”-nak szólítja Istvánt, benne látja gyógyulását, mely egy katarzist jelenthet a számára. E kötődés fontos szerepet játszik a gyermek személyiségfejlődésének szempontjából, hiszen az anyával való szoros kapcsolat folytán indul meg az érzelmek differenciálódása. Pszichikumának fejlődése szempontjából meghatározó szerepet tölt be környezete, ahogyan csonka családjával él, hiszen apa nélkül kell felnőnie, a társadalom ítélete alatt, továbbá neveltetése is meghatározó tényezővé válik, édesanyja depresszió, már-már félőrült viselkedése. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a trauma kihatással lesz jövőjére, mely a következő részből, a *Tölgyek alkonyából* derül majd ki.

A szerző lélekrajzi hitelességgel ábrázolja, hogyan jut el a kétségbeesés, az öngyilkossági kísérlet, a mindig megújuló reménykedés után oda, hogy rájön, az életében nem lesz más támasza, csak a gyermeke, elfogadja-e vagy beleőrül, nem tudjuk biztosan, lélektanilag mindkettő lehetséges. Tehát, mint láthattuk a kisregényben az érzelmek domináns szerepet kapnak, melyet leginkább a főhős, Eszter jellemén keresztül mutat be az író. Eszter összetett személyiség — indulatos, meg nem alkuvó, nem hiszi el az oroszok ígéretését, nem tűri a bába gúnyos megjegyzéseit, nem fogadja el, hogy aki szerette, megváltoztathatja érzéseit. Az események pontosan követik, hogyan reagál a vele történetekre. Polarizált állapot, két oldalt oszt meg: a világhoz, másokhoz, a tárgyakhoz, jelenségekhez, önmagához való viszonyt jelent. A viselkedése valamilyen cselekvés kiváltásának tényezője [Oláh, 2006].

Csordás László [2010] cikkében kifejti, hogy a szöveg egy érzékeny, sérült női lélek minden rezdülését igyekszik átadni. Ha néha el is ragadja az író egy-egy szentimentális pillanat, rögtön visszarántja a valóságba a realitás könyörtelensége.

Mondhatjuk egy lelki folyamatrajznak⁴, hiszen Tóth Esztert végzetes sérelem érte, iszonyának, keserűségének ábrázolásába „beledúsítja a kavargó érzésambivalenciák komplexitásának a finom érzékeltetését is tehát.” [Bertha, 2000]. A jóvátehetetlen megaláztatás a főhős sorsában, az ártatlanként hordozott bűnhődés, mely pokollá tette életét, a gyásztól gyászig, a félelem és rettegéstől az elviselhetetlenség tébolyáig terjed.

Nagy Zoltán Mihály, és a szakirodalom többsége, keveset foglalkozik a főhős külső tulajdonságaival, inkább a belső világát, jellemvonásait, lelki vívódásait helyezi előtérbe. Nagyszerűen megalkotta Eszter alakját. A mű elején bár megtudunk néhány dolgot külsejét illetően: csinos, szép, a fiúk kedvence volt, tehát meg volt a lehetősége, hogy férjhez tudjon menni,

nem volt kirekesztve a társadalomból, mert csúnya volt. Az erőszak elkövetése után még ennél is kevesebbet tudunk meg külsejéről, nem derül ki pontosan, hogy milyen változásokon ment keresztül terhessége alatt és után. A szerző a főhős külső tulajdonságaival keveset foglalkozik, mellékesnek tartja, inkább a belső világát, jellemvonásait, lelki vívódásait helyezi előtérbe. „Arctalansága” miatt jellemével igazán azonosulhat az olvasó, s ennek köszönhetően teljes mértékben megismerheti a főhőst. Talán ez is hozzájárul a regény nagyszerűségéhez.

Tóth Eszter nemcsak azért jelképe a kárpátaljai magyarság szenvedéseinek, mert a veszteségek minden formája elérte családját, hanem életkora, neme révén az életben betöltött szerepe is szimbolikus, a közösség, a nép történelmében: a fiatal lány mindenhol az élet továbbadója, ezáltal képviselője.

Csordás László [2014] tanulmányának záró gondolatában kifejti, hogy a regény nem ad biztos fogódzókat az olvasó erkölcsi ítélethez, de lehetőségeket folyamatosan felmutat. Ebben rejlik igazi nagysága.

Összefoglalásképpen kijelenthetem, hogy a mű mondanivalója, a küzdelmet és kitarást tökéletesen ábrázolja Eszter alakján keresztül, hiszen ahogyan édesapja is biztatja őt, nem adja fel:

„állni kell a megpróbáltatásokat ...
élni kell, élni muszáj” [44.]

Felmerülhet az olvasóban egy költői kérdés: alakulhatott-e volna másképpen Eszter sorsa vagy a sorsunkat nem befolyásolhatjuk?

Az elemzés kapcsán egyetérthetünk a méltán nevezetes művet *Penckőfer János* [2010] szavaival, aki *A sátán fattyát* egyéni és közösségi sorsvállalásnak, emlékéllítésnek, valamint alkotói munkásságának kiteljesedésnek tartja. Ehhez a gondolathoz fűzném hozzá Csordás László [2014] kijelentését is, miszerint a kisregény a kárpátaljai magyar irodalom egyik reprezentáns művének tartja, mivel prózapoétikailag, mind pedig a szovjet múlt történelmi valóságának bemutatása szempontjából ma is megállja a helyét.

Az elemzett dramatikus próza megérdemli az odafigyelést, hiszen egy fiatal lány történetébe sűrítse a vészterhes 1944/45-ös évek fordulójának közösségi méretű drámáját, mely nemcsak maradandó élményt jelent az olvasó számára, de irodalomtörténeti szempontból a kárpátaljai magyar próza rangos alkotásaként tartandó számon.

Jegyzetek:

1. Penckófer János két nagyobb problémát emel ki: 1. „a kárpátaljai magyar irodalomnak a létét teszi kérdésessé”; 2. a II. világháború után kialakult kulturális helyzet. Az irodalmi élet sajátosságai között kiemeli még a szélesebb körben értelmezett irodalmiságot, az „önazonosságteremtő erő első megmozdulásai” (pl. Kovács Vilmos); a megfélemlítés és az ideológia hatása rányomta bélyegét a kárpátaljai magyar irodalomra. [*Eperjesi Penckófer*, 2003, 25-29.]

2. Az orosz megszállás és a sztálini kommunista diktatúra hatására több mű is született. Ilyen pl.: Janics Kálmán: *A hontalanság évei* c. műve, mely a szlovákiai magyar kisebbség meghurcolását tárja fel. Kiemelkedő alkotás volt még Vári Fábíán László, aki a szovjet hadseregben töltött szolgálatról, a nemzeti léti kérdését eleveníti meg a *Tábori posta* (*Szovjet mundérban Poroszföldön*) c. regényében. [Bertha Zoltán, 2000.]

3. A *trauma* görög eredetű szó, jelentése 'seb, sérülés'. A 19-20. század fordulójától már használják lelki sérülések jelölésére is, de igazi karrierjét az 1980-tól jegyzik, amikor az Amerikai Pszichiátriai Társaság PTSD-ként (Post-Traumatic Stress Disorder) nevezett tünetegyüttesként veszi fel a kézikönyvébe. Az ott leírtak szoros kapcsolatban vannak a nyelvvel (elbeszélhetetlenség tapasztalata, vagy ellenkezőleg, fedőelbeszélések létrehozása), az egyéneket és közösségeket meghatározó emlékezetekkel (azoknak stabilizálója és destabilizálója egyaránt lehet). Link:

http://irodalom.arts.unideb.hu/archivum/ba/kurzusok_2010-11-2/BTMI3103BA_TM.php

4. Eszter jelleme hasonlóságot mutat Németh László Kárász Nellijével és Kosztolányi Dezső Édes Annájával, hiszen ezek a főszereplők is megtörtént tragédia áldozatai, akik nehezen dolgozzák fel az eseményeket. Kosztolányihoz és Némethhez hasonlóan Nagy Zoltán Mihály is a rejtve maradt, megfektetlen lelki, belső világot állítja a középpontba. A főszereplők cselekedeteire nem kapunk konkrét választ.

Felhasznált irodalom:

Arnold, M. B. (1960). *Emotion and personality*. New York: Columbia University Press.

Bán Zoltán András (2008). Személyes olvasat. *Menyhért Anna: Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*. – Link: <http://www.holmi.>

org/2008/10/ban-zoltan-andras-szemelyes-olvasat-menyhert-anna-elmondani-az-elmondhatatlant-trauma-es-irodalom

Bertha Zoltán. (2000). *Sors és lélek a meggyalázottságban: Nagy Zoltán Mihály: A sátán fattya*. Budapest: Magyar Napló, 3. sz. – Link: <http://www.inaplo.hu/mn/200003/39.html>

Nagy Zoltán Mihály (1991). *A sátán fattya*. Budapest – Ungvár: Hatodik Síp.

Csordás László (2010, Aug. 21.). *A sátán fattya*. – Weboldal: <http://csordaslaszlo.blogspot.com/2010/08/satan-fattya.html>

Csordás László (2014). *A szétszóródás árnyékában. – A malenykij robot és hatásának megjelenítése Nagy Zoltán Mihály A sátán fattya című kisregényében*. Budapest – Ungvár: Intermix Kiadó, 90.

Eperjesi Penckófer János (2003). *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében*. – Link: <http://www.karpatszemle.uz.ua/irodalom/index2.htm>

Lengyel János (2010.12.15.). *A sátán fattya Kárpátalján*. Kaméleon Irodalmi és kulturális portál.

Oláh Atilla (2006). *Pszichológiai alapismeretek* – Bp.: Bölcsész Konzorcium, 76-84.

Pál József – Újvári Edit (2001). *Szimbólumtár. jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából*. Budapest: Balassi Kiadó, 409.

Penckófer János (2000). *Civódó tündérek prédája. Műfaj és mondat kérdése Nagy Zoltán Mihály lírai történetmondásában*. Budapest: Magyar Napló, 3. sz. – Link: <http://www.inaplo.hu/mn/200003/40.html>

Penckófer János (2004). *Morális értékjegyek módosulásai. (Nagy Zoltán Mihály írói világa)*. – Link: <http://www.karpatszemle.uz.ua/irodalom/ir051103.htm>

Penckófer János (2010): *Nagy Zoltán Mihály – A prózaíró és a költő: Bibliográfiái mutatószületése 60. évfordulójára*. Ungvár.

Timár Andrea (2011). *Trauma, együttérzés, Coetsee*. – Jelenkor, 54. évfolyam, 10. szám, 1034. oldal. – Link: <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2345/trauma-egyuttes-coetsee>

http://irodalom.arts.unideb.hu/archivum/ba/kurzusok_2010-11/2/BTMI3103BA_TM.php

Анотація

Комплексний аналіз літературних творів є важливим та актуальним завданням сьогодення. Найбільш трагічним періодом в історії Закарпаття ХХ століття є період 1944-1945 років. Незлічена кількість віршів та оповідань зберігають трагічні спогади цього важкого періоду. В основі мого дослідження є невеличке оповідання Золтана-Мігалья Надя «Виродок сатани», що є видатним твором угорської літератури. Пронизливий ліричний монолог про страждання молодої жінки під час війни, чия доля символізує випробування закарпатських угорців. Одним подихом вона розкажує про всі випробування, які їй довелося пережити. В оповіданні ми крок за кроком можемо простежити за всіма перипетіями головної героїні: як, в ганьбі зароджену, ще в чреві матері, її нарікають ізгоєм, «виродком сатани»; як вона стає вчителем, революціонером; як її приймає назад її батьківщина. Текст прагне передати всі відтінки емоцій чутливої, пораненої жіночої душі. В цьому оповіданні емоції отримують домінуючу роль, які відображаються через особу головної героїні, Естер. Автор правдоподібно передає як вона приходить від відчаю, спроби самогубства та неспинної надії до розуміння того, що єдиною опорою в цьому світі для неї є її дитина. Прийме вона це чи збожеволіє — ми не можемо знати напевно, але обидва варіанти можливі. Непоправні приниження в долі головної героїні, кара за чужі гріхи перетворили її життя на пекло, нескінчене горе, страх та жахіття приводять її до нестерпного божевілля. Золтан-Мігаль Надь, як і інші представники літератури, мало переймається зовнішністю головної героїні, більше уваги присвячуючи її внутрішньому світові, характерним рисам та духовній боротьбі. Він прекрасно створив особистість Естер. Відсутність «обличчя» дозволяє нам ідентифікувати себе в ній, завдяки цьому ми можемо повною мірою пізнати головну героїню. Товт Естер не тільки тому є символом страждання закарпатських угорців, що її сім'я зазнала всіляких втрат, але й тому, що через свій вік, стать та роль в житті вона символічно відображає всю спільноту, цілий народ: молода жінка повсюди є тим, хто дає життя, а таким чином його представником. «Виродок сатани» Золтана-Мігалья Надя можна гідно назвати одним з найбільш представницьких творів закарпатської угорської літератури.

Abstract

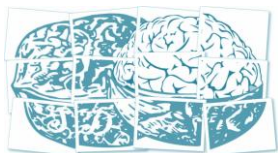
The comprehensive analysis of literary works is an important and urgent task of nowadays. The most tragic period in the history of Transcarpathia of twentieth century is the period of 1944-1945. A great number of poems and novels reflect the tragic memories of this difficult period. My research is focused on a novel „The bastard of Satan” by Zoltan-Mihaly Nagy, which is an outstanding work of Hungarian literature. A poignant lyrical monologue about a young woman`s suffering during the war, whose fate symbolizes the challenges of the Transcarpathian Hungarians. In one breath she tells us about all the challenges she had to endure. In the story we can follow step by step all the ups and downs of the main character: conceived in shame, staying in womb of her mother, she is called an outcast, "the bastard of Satan"; she becomes a teacher, a revolutionary; how she is taken back by her motherland. The text seeks to convey all the nuances of emotions of the sensitive, wounded female soul. The author gives the emotions a dominant role and reflects them through the main character, Esther. He conveys how Esther comes from despair, suicide attempts and unstoppable hope to understand that the only mainstay in the world for her is her baby. She shall receive it or go insane — we can not know for sure, but both are possible. Irretrievable humiliations in the life of the main character, being punished for unfamiliar sins of other people have made her life a living hell; the endless grief, fear and horror lead her to unbearable madness. Zoltan-Mihaly Nagy as well as the other representatives of literature was less concerned about the appearance of the heroine, devoting more attention to her inner world, personal characteristics and spiritual struggle. He created an outstanding personality of Esther. The lack of "face" allows us to identify ourselves in her, thus we can fully understand the main character. Tovt Esther is a symbol of suffering Transcarpathian Hungarians not only because her family has suffered all kinds of losses, but because of her age, gender and role in life she symbolically reflects the community, the nation: the young woman everywhere is the one who gives life, and thus she is its representative. "The bastard of Satan" by Zoltan-Mihaly Nagy can with dignity be called one of the most representative works of the Transcarpathian Hungarian literature.

Jaró Viktória,

Ungvári Nemzeti Egyetem,

Magyar Tannyelvű Humán- és

Természettudományi Kar

Kopasz Gyula

Dercen község demográfiai változásai 1784-2013 között

Célom Dercen község demográfiai oldalról történő bemutatása. A kutatás kronológiai határai az 1784-1787-es első magyarországi népszámlálástól napjainkig terjednek. Munkám során a település népességének változását illetve gyarapodását igyekszem bemutatni, nagy hangsúlyt fordítva az 1970-2013 közötti időszakra, amely jelentős lakosságszám növekedéssel járt. Mivel a községről szóló tanulmányokban a legkorábbi demográfiai mutatók a Fényes Elek által 1851-ben feljegyzett adatok, ezért igyekszem a II. József (1780-1790) által elrendelt első összmagyarországi népszámlálástól (1784-1787) megismertetni a népesség fejlődését, amiben segítségemre volt még a Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Továbbá felhasználtam Botlik József és Dupka György néhány helytörténeti munkáját. Ezen kívül a Derceni Református Egyházközség parókiáján három dokumentumból dolgoztam, és készítettem demográfiai kutatást: az 1950-1993 közötti keresztelési-, illetve temetési anyakönyvekből, és az 1993 óta vezetett anyakönyvből, amely tartalmazza a keresztelési, temetési, házasságkötési és konfirmációs adatokat egyaránt.

A 2800 lakosú Dercen napjainkban a munkácsi járás legnagyobb magyar faluja, és az egyik legnépesebb kárpátaljai magyar település. Keletkezése az Árpád-korra tehető, a krónikák első ízben egy 1321. évi okmányban említik (Derzen néven). Dersynum alakban azonban már egy 1067-ben

kiállított latin nyelvű oklevél XIII. századi másolatában is olvashatunk róla (M.O.L. 4138 sz.f.). Neve eredetének két magyarázata van, az egyik szerint: régi magyar Derse személynévből származik, úgy, hogy annak latin Dersynum alakja változott helynévvé. Az ukrán Driszina „Dercen” elszlávosított alakja, a szovjet-érában ez volt a falu hivatalos neve (Botlik-Dupka 1993). Egy másik feltételezés szerint pedig a dercevirágtól, vagy a lila virágú deréce virágtól eredeztethető a település neve. Az említett virág jellegzetes növénye volt a Szernye-mocsár északi részén elterülő falunak, így valószínű, hogy a Dercen, Derczén, Derczény megnevezés a dercés helyen, földön elterülő települést jelöli.

Az első népszámlálást II. József (1780-1790) uralkodása idején tartották a Magyar Királyság területén. Az 1784-1787-es első magyarországi népszámlálás adatai szerint 447 fő volt Dercen község népessége. A népesség főbb adatait az 1-3. sz. táblázatokban foglaltam össze, összehasonlítva Beregszász város, és a szomszédos települések adataival.

1. sz. táblázat. Általános népességi adatok
(Danyi - Dávid 1960)

N ^o	Helység neve	Házak	Családok	Jogi népesség	Távollévők	Idegenek	Tényl. népess.
1.	Beregszász	105	127	597	13	3	587
2.	Dercen	71	76	447	14	12	445
3.	Fornos	34	35	223	8	10	225
4.	Gát	48	57	319	4	5	320
5.	Izsnyéte	63	73	386	12	3	377

2. sz. táblázat. A népesség nem- és kor szerinti megoszlása (Danyi - Dávid 1960)

N ^o	Helység neve	Házasság férfiak száma	Nőtlen férfiak száma	1-12 évesek száma	13-17 évesek száma	Férfiak száma összesen	Nők száma
1.	Beregszász	122	185	72	18	307	290
2.	Dercen	86	143	57	15	229	218
3.	Fornos	35	91	40	9	126	97
4.	Gát	66	99	41	14	165	154
5.	Izsnyéte	81	118	37	12	199	187

3. sz. táblázat. A felnőtt férfi lakosság foglalkozás szerinti megoszlása (Danyi - Dávid 1960)

Nº	Helység neve	pap	nemes	paraszt	polgár és paraszt örököse	zsellér	egyéb
1.	Beregszász	2	13	59	55	64	20
2.	Dercen	1	12	51	47	33	13
3.	Fornos	1	7	19	23	18	9
4.	Gát	1	-	40	36	19	12
5.	Izsnyéte	1	-	52	49	29	16

Az 1. táblázatból látható, hogy Dercen népessége ekkoriban is magasabb volt a környező településekeinél, és alig marad el Beregszász városától. A községben ekkor 71 házban 76 család élt, tehát majdnem minden családnak külön portája volt. Mai szemmel nagycsaládok figyelhetők meg, egy család átlagosan hat főből állt.

A 2. táblázatból megtudhatjuk, hogy a férfiak száma mindegyik településen magasabb volt a nők számánál. Ez megegyezik mind az országos, mind a Bereg megyei tendenciákkal, ugyanis a férfiak aránya a 18. században országsszerte magasabb volt a nők arányánál. Bereg vármegyén belül 46 500 férfira 44 500 nő jutott. (Danyi - Dávid, 1960)

A 3. táblázat a foglalkozásokat tartalmazza. Itt láthatjuk, hogy a falvakra egy-egy, a városra pedig két pap jutott. Dercenben a nemesek száma is magas volt a környező településekhez képest. Minden három parasztra egy zsellér, tehát földnélküli paraszt jutott a községben.

Fényes Elek 1851-ben kiadott Magyarország geographiai szótára így írja le a községet: „Dercény, Bereg vmegye..., 4 r. kath³, 5 g. kath⁴, 618 ref.⁵, 8 zsidó lakja... Földjei termékenyek, erdeje igen szép, s ezért lakosai sok faszerszámot, továbbá fejer cseréppipát készítenek” (Fényes, 1851: 252). Az 1869-es népszámlálásra ez a szám 1499 főre duzzadt, 1880-ban 1453 fő. Lehoczky Tivadar Bereg vármegye monográfiájában a következőket írta Dercenről: „Magyar helység a munkácsi járásban, 158 lakházzal, 1466 lélekkel (1880-ban), és Pusztakerepeczczel (a mai Alsókerepec Dercenhez tartozott, ekkoriban elenyésző, 13-15 fős lakossággal) együtt 7805 holdnyi tértartalommal, fekszik kellemes, lapályos, a Szernye-tó északi szélén, az e felett emelkedő szőlővel beültetett kerek hegy alján” (Lehoczky, 1881: 225). A helység már a 13. században népes volt a

³ római katolikus

⁴ görög katolikus

⁵ református

szerző szerint, bár erre konkrét demográfiai adatokkal nem utalt, csupán egy 1321. évi okmányra támaszkodik, melyben az 1332. évi pápai tized alkalmával a falu plébánosa, Miklós, nyolc garas adót fizetett, ami nagy jövedelemre utal a korszak állapotaihoz képest. Ez az összeg a legmagasabbnak számított Bereg vármegyén belül, Munkács, Beregrákos és Mezőkaszonny például öt, Tarpa hat, Vásárosnamény négy garas tizedet fizetett, továbbá érdekesség, hogy Nagydobrony, Beregszász, Szentmiklós és Nagybereg nem fizetett adót.

1890-ben 1686 lakosa volt Dercennek. A századfordulóra (1900) a népesség már meghaladja a kétezret (2010 fő), 1910-ben pedig már 2025 fő a lakosság (*Magyar Statisztikai Közlemények*, 1912). 1942-ben Dercen 2048 lakossal rendelkezik, 1944-ben 2017 lakosa van a falunak, 1969-re már 2417 főre nő a népesség. 1982-ben 2703 fő, 1991-ben 2780 fő Dercen lakossága (Botlik-Dupka 1993).

1910-ben a színmagyar Dercen község lakossága 2025 fő volt. A trianoni békeszerződésig Bereg vármegye Munkácsi járásához tartozott. A 2001-es népszámlálási adatok szerint 2 793 lakosa van, ebből 2 727 magyar (Dupka 2000). 2013-ban 2804 lakosa volt a falunak, 2741 magyar (98 %), 63 ukrán és orosz, cigány kisebbség nincs Dercenben.

A Derceni Református Egyházközség gyülekezetének számbeli változásai 1970-2013 között a keresztelek és temetések számának figyelembevételével

A derceni református egyházközség 1560 körül keletkezett és Petrovics Péter munkácsi várkapitány támogatásával, valószínűleg Kálmáncsehi Sánta Márton alapította. Kezdetből a Beregi Egyházmegyéhez tartozott. Az egyházi élet megerősítésében jelentős szerepet játszott a Dercsényi család. 1601-ben a szomszédos Fornos és Alsókerepec már Dercen leányegyháza volt. 1770-1777 között Szathmári Sámuel lelkészsége alatt kezdték el az anyakönyvek vezetését. A Derceni Református Egyházközségnek jelenleg 2735 tagja van, ebből 1850 egyháztag választó joggal rendelkezik (Derceni Református Egyházközség 2011).

Az általam vizsgált közösség a Derceni Református Egyház gyülekezete volt. A kutatás célja a születési és halálozási állapotok áttekintése egy 43 éves perióduson belül. A vizsgált periódus: 1970. január 1.-2013. december 31. A kutatás adatai a 4. sz. táblázatban vannak összefoglalva:

4. sz. táblázat. Az 1970-2013 közötti népességváltozás a református egyházon belül
 (A Derceni Református Egyházközség Temetési Anyakönyve. 1950-1993,
 A Derceni Református Egyházközség Keresztelési Anyakönyve. 1950-1993,
 A Derceni Református Egyházközség Keresztelési- és Temetési Anyakönyve. 1993)

Évek	Keresztelések	Temetések	A gyülekezet összlétszáma		Évenkénti változás
			jan.1.	dec.31.	
1970	42	26	2357	2373	+16
1971	48	20	2373	2401	+28
1972	55	29	2401	2427	+26
1973	48	17	2427	2458	+31
1974	57	24	2458	2491	+33
1975	59	30	2491	2520	+29
1976	48	28	2520	2540	+20
1977	52	32	2540	2560	+20
1978	55	26	2560	2589	+29
1979	46	28	2589	2607	+18
1980	48	33	2607	2622	+15
1981	53	23	2622	2652	+30
1982	45	28	2652	2669	+17
1983	48	34	2669	2683	+14
1984	36	29	2683	2690	+7
1985	36	40	2690	2686	-4
1986	46	24	2686	2708	+22
1987	37	28	2708	2717	+9
1988	37	22	2717	2732	+15
1989	30	29	2732	2733	+1
1990	33	26	2733	2740	+7
1991	48	42	2740	2746	+6
1992	49	43	2746	2752	+6
1993	57	38	2752	2771	+19
1994	38	43	2771	2766	-5
1995	42	49	2766	2759	-7
1996	41	26	2759	2774	+15
1997	36	44	2774	2766	-8
1998	44	44	2766	2766	0
1999	33	29	2766	2770	+4
2000	30	30	2770	2770	0
2001	31	44	2770	2757	-13
2002	46	35	2757	2768	+11
2003	35	28	2768	2775	+7
2004	37	34	2775	2778	+3
2005	32	32	2778	2778	0

2006	32	29	2778	2781 (-7) ⁶	+3
2007	20	33	2774	2761	-13
2008	25	23	2761	2763	+2
2009	32	36	2763	2759	-4
2010	25	26	2759	2758	-1
2011	20	36	2758	2742	-16
2012	26	23	2742	2745	+3
2013	23	33	2745	2735	-10
Össz.	1761 (fő)	1376 (fő)	Pozitív népességváltozás		+378 (+385) (fő)

A községen belül 1970-2013 között a népesség változása pozitív volt. Pozitív példaként kiemelhetjük az 1974. évi mutatókat, amikor 57 keresztelésre 24 temetés jutott. Láthatjuk, hogy 1970-1984 között folyamatosan nőtt a népesség száma, 1985-ben viszont enyhe csökkenés következett. 1986-tól 1993-ig ismét demográfiai robbanás jellemezte a községet. 1994-től 2013-ig hullámzó a demográfiai helyzet, jellemző az évenkénti csökkenés, de előfordul növekedés és pangás is. Az egész periódust tekintve a lakosság létszáma 385 fővel nőtt, ezen belül 378 fővel gyarapodott a református közösség. Mint feljebb jeleztük Dercen jelenleg (2013) 98 %-ban magyarok lakják, ma 2804 lakosa van, amelyből 2741 magyar, 63 ukrán (ruszin) és orosz, cigány kisebbség nincs. A reformátusok száma 2735, mivel a magyarokon kívül a szláv kisebbség 90 %-a az egyházhoz tartozik, és kivétel nélkül vegyes házasságban élnek. A faluban jelen vannak a Jehova Tanúi, kb. 50-60 tagot számlál közösségük. A be- és kitelepülésekkel nem változott nagymértékben a falu lakossága, illetve az egyház közösség létszáma sem, mivel ezek száma nagyjából megegyezik. A külföldre kitelepülők létszáma is elhanyagolható. Itt meg kell említenünk, hogy külföldre történő kitelepülésük esetén ritkán iratkoznak ki a községből az adott személyek.

Összegzőként elmondható, hogy Dercen már a 18. században is Bereg vármegye egyik legnépesebb települése volt, 1900-ra a népesség meghaladta a 2000 főt, ekkor népesebb például Csapnál, Gátnál és

⁶⁷ személy kivált a gyülekezetből, és az evangéliumi református egyház gyülekezetéhez csatlakozott, melynek a községben rajtuk kívül nincsenek hívei

Mezőkaszonynál. A falu etnikailag egységes napjainkban. Bevándorolt „nemzetiségei” együttesen alig érik el a 2 %-ot, 2804 lakosának 98 %-a magyar. Zsidó származású lakosai a 90-es évek elején véglegesen kivándoroltak. Felekezetiileg is egységes a népesség: 96 %-a református. Dercen pozitív népességi mutatóival és hagyományőrzésével, vallásosságával fontos szerepet játszik a kárpátaljai magyarság megmaradásában.

Szeretném kifejezni hálás köszönetemet *Zsukovszky Miklós* helyi lelkésznek, a beregi egyházmegye esperesének, és *Zsukovszky Andrea* hittanoktatónak, akik az egyházon belüli adatgyűjtésben nyújtottak segítséget, továbbá konzulensemnek, *Zubánics László* adjunktusnak, a Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kar dékánhelyettesének.

Felhasznált irodalom:

A Derceni Református Egyházközség Temetési Anyakönyve. 1950-1993,

A Derceni Református Egyházközség Keresztelési Anyakönyve. 1950-1993,

A Derceni Református Egyházközség Keresztelési- és Temetési Anyakönyve. 1993-.

Botlik József – Dupka György (1993): Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó.

Dupka György (2000): Kárpátalja magyarsága. Budapest: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.

<http://www.dercenigyulekezet.eoldal.hu/cikkek/bemutakozas/> - 2011, Derceni Református Egyházközség (2014. január 7.).

Fényes Elek (1851): Magyarország geographiai szótára, I. kötet. Pest: Nyomatott Kozma Vazulnál.

KSH (1960): Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, szerk.: Danyi Dezső, Dávid Zoltán.

Lehoczy Tivadar (1881): Bereg vármegye monographiája, III. kötet. Ungvár: Pollacsek Miksa Könyvnyomdája.

Magyar Statisztikai Közlemények (1912): A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, Első rész, A népesség főbb adatai. Budapest: Atheneum.

M.O.L.,D1. 4138 sz.f. (Magyar Országos Levéltár)

Kopasz Gyula,

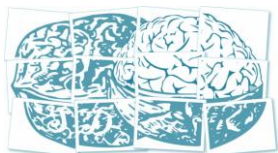
Ungvári Nemzeti Egyetem,

Magyar Tannyelvű Humán – és

Természettudományi Kar,

Magyar Történelem és Európai

Integráció tanszék, V. évfolyam

.....*Kőszeghy Máté*

A népi frazémák Hetyenben — a helyi nyelvjárási diftongusok jelöléssel

Kutatásom tárgya szülőfalum, a beregszászi járási Hetyen ma élő frazémakincsének teljességre törekvő felgyűjtése.

Hetyen lakosságának száma 750 fő. A lakosság nemzetiségi összetétele: 95%-a magyar, 3%-a ukrán, 1%-a orosz, 1%-a baskír nemzetiségű. A lakosság nagyjából mezőgazdasági és állattartási munkálatokból él. A falut 1270-ben említik először Angelus birtokaként. Nevének eredete vitatott, feltételezések szerint Hetény bolgár főúr személynevéből ered. A 14. században már jól rendezett község, sőt temploma is volt, amelyet a Kerecsényi család építtetett. A lakosság mellékfoglalkozásként űzte a kerékgyártó mesterséget, termékeikkel városról városra jártak. Bizonyos, hogy tájékozottabbak voltak más község lakóinál, s így korábban ismerkedtek meg a reformáció tanaival.

A község történetére vonatkozó adatokat több forrásból merítettem, elsősorban Lehoczky Tivadar Bereg vármegye monográfiája (*Lehoczky* 1881, 291–293. o.), Révész József Fatemplomok Kárpátalján (*Révész* 1990, 29–32. o.), Szántó János A Kárpátaljai Magyar Református Egyház gyűlekezetei (*Szántó* 2006, 34. o.), Kiss Lajos Földrajzi nevek etimológiai szótára (*Kiss* 1978, 592.o.) volt segítségemre. Hetyen a nyelvészeti szakirodalomban Sebestyén Zsolt munkásságával vált ismertté a

következő kiadványokban: A Beregszászi járás 11 településének helynevei // Magyar Névtani Dolgozatok, 178. sz., Budapest, 2002; Tíz település helynevei a kárpátaljai Bereg vidékről // Magyar Névtani Dolgozatok, 183. sz. Budapest, 2003; Kárpátalja településeinek történeti helynevei. A kataszteri térképek és birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján. Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó, 2008; Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára. Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó, 2010;

A felgyűjtött anyagot a kiejtésnek megfelelően közlöm, ezért szólok a nyelvjárás legjellemzőbb hangtani sajátosságairól. Hetyen nyelvjárása az északkeleti nyelvjárástípushoz tartozik. Főbb sajátosságai hangtani szempontból:

1. A magánhangzók fonémaállománya 7:7, a mássalhangzóké 25.
2. A fonémák megterheltsége terén a nyelvjárás jellemző jegye az erős e-zés, pl.: *setét, veres, seper*; jellemző a kétféle é fonéma megléte diftongus formájában, pl. *szé...l* 'levegőmozgás' – *sz...él* 'perem, vminek a külső része' stb.; a felső nyelvvállású hosszú magánhangzók megterheltsége alacsony, többnyire csak az *l, r, j* hangok előtt ejtik hosszan vagy félhosszan, pl. *szűl, túr, új*; növeli az *i* megterheltségét az -e birtokos személyjel -i alakban való használata, pl. *kny. szőre* : nyj. *szőri*; -t. -n ragok előtt ez a kny. é helyén is törvényszerűen jelentkezik, pl. *kezeit, szemit, fejit, térgyt*, gyakran *szem...ét, kez...ét, té...rgy...ét* kettőshangzós alakban.
3. A fonémák hangszíne tekintetében a diftongusok használata a nyelvjárás legjellemzőbb vonása, a középső nyelvvállású hosszú magánhangzók diftongusban realizálódnak, az é záródó és nyitódó típusúban egyaránt jelentésmegkülönböztető funkcióval, kétféle é fonémában, pl. *...ég* (ige) – *é...g* (főnév); az ó, ő lebegő vagy gyengülő záródó típusú kettőshangzóban, pl. *výt, pokrȳc, jȳ; őTMsszµ, kőTMccsön* stb. (Kálmán 1981, 3–5. o.)

A mássalhangzók használata terén jellemző az erős j-zés: *ijen ojan, pájinka, jány* stb., valamint a szótagzáró *l* kiesése az előtte álló rövid magánhangzó megnyújtásával: *keziµ, ±máv± stb.*

A magyar adagoriumgyűjtés (adagium *lat.* 'bölcs mondás, közmondás') európai viszonylatban is nagy múltra tekint vissza. 1598-ban jelent meg Bártfán Baranyai Decsi János *Adagiorum Graecolatinvngaricorvm Chiliades quinque* (Ötezer görög–latin–magyar szólás) c. műve, ez nyitja

meg a magyar szólás- és közmondásgyűjtemények sorát. Baranyai Decsi János az előszóban említést tesz arról, hogy már előtte is készítettek hasonló gyűjteményt – pl.: Siklósi Mihály –, de ezek elvesztek. Baranyai Decsi Erazmus 1514-ben napvilágot látott *Adagoriuma* alapján a görög, latin szólásokat fordítja magyarra nem szolgai módon; a hasonló szöveget Molnár József gondozásában az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoportja 1978-ban jelentette meg. Erről Paczolay Gyula ismert frazémakutató írt ismertetést (*Ethnica* III/3, 83–86.o.)

A frazéma fogalmának meghatározása nem egységes. L. G. Szkripnik ukrán nyelvész szerint a frazéma két vagy több szó pontosan megformált komponensének lexikai-grammatikai egysége, amely grammatikailag a szókapcsolat vagy a mondat modelljére alakul, s a nyelvben automatikusan, a hagyományoknak megfelelően jön létre (*Скрипник* 1973, 11. o.). Szemantikai-szerkezeti sajátosságok alapján különböztet meg szóértékű és mondatértékű frazeológiai egységeket. Magyar, hetenyi példákkal mondatértékű frazéma: *Felfedezte a seprűben a nyelet* 'semmi újat nem tett, nem mondott', szóértékű: *Annyit ér, mint halottnak a csók* 'értéktelen'.

Eltérések vannak az állandósult szókapcsolatok osztályozása terén is. Fábíán Pál (*Fábíán* 1968, 494–498. o.) a magyar nyelvtudományban általánossá vált osztályozás szerint szokványos kifejezőmódokat (*számolja a napokat* 'nagyon vár', *könnybe lábad a szeme* 'sírás kerülgeti'), szólásokat (*elveti a sulykot* 'túloz, nagyot mond', *se füle, se farka* 'értelmetlen, zagyva', *szereti, mint kecske a kést* 'nem szereti'), közmondásokat (*Aki mer, az nyer* 'a bátorság sikert hoz') és szállóigéket (*Madách* Imre: Az ember tragédiája – *Sok az eszkimó, kevés a foka*) különböztet meg jelentéstani, szerkezeti és alaki viselkedés figyelembe vételével.

Szathmári István (*Szathmári* 2004, 221–222. o.) két nagy csoportot különít el: 1. Az ún. tágabb értelemben vett állandósult szókapcsolatokat (*hivatali titok, eljárást indít*). 2. A szorosabb értelemben vett állandósult szókapcsolatokat, amelyek jobbra régiek, mögöttük konkrét szemléletben gyökerező kép áll. Ezeknek három alfaját különbözteti meg: a) szólások (*ilyet még nem pipáltam* 'még nem tapasztaltam hasonlót', *várja a sült galambot* 'tétlenül várja a jó szerencsét'), közöttük sajátos stílusértékűek a szóláshasonlatok (*szelíd, mint a ma született bárány* 'engedékeny, nyugodt'); b) közmondások (*Nincsen rózsza tövis nélkül* 'semmi sem tökéletes, a jóval együtt jár a rossz'); c) szállóigék (Petőfi Sándor: Pató Pál úr – *Ejh, ráérünk arra még!*).

Károly Sándor tágabban értelmezi a frazeológiai egységeket, jelentés- és szerkesztésbeli kötöttség szerint öt fokozatot különít el: sablonos kifejezéseket (*szíves tudomására hoz, baráti üdvözlettel*), jelentéstani sűrítést és szerkesztéstani kötöttséget mutató frazeológiai egységeket (*erős szél, fát vág, kukoricát tör*), többletjelentést tartalmazó frazémákat (*mezei egér, gyors, mint a nyíl, Magas-Tátra*), idiómákat (*törbe csal* 'alattomosan veszedelembe sodor', *lépre megy* 'álnokság áldozatává válik', *kígyót melenget keblén* 'olyan embert segít, aki később álnok módon ellene támad', *fehér holló* 'nagyon ritka'), elhomályosult motivációjú frazémák (*egy füst alatt* 'együttal', *dugába dől* 'meghiúsul') (Károly 1970, 392–394. o.).

Balázs Géza (Balázs 2000, 107–109. o.) a nyelvtudományi szakirodalom alapján szókapcsolat jellegű szólásokat, mondatjellegű szólásokat, közmondásokat, szállóigéket különít el. Az állandósult szókapcsolatok körében tárgyalja a köszönéseket, megszólításokat, szitkozódásokat, átkozódásokat, káromkodásokat, babonákat, ráolvasásokat, találós kérdéseket.

Lizanec Péter is tágabb értelmezésben állította össze szótárát az ukrán-magyar, magyar-ukrán frazéma-megfelelésekről (Lizanec 2009, 527 o.).

Az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén Horváth Katalin–Hulpa Diana Kárpátaljai magyar népi frazémák címmel jelentetett meg módszertani kiadványt két füzetben. Az első rész elméleti kérdéseket tárgyal, hangsúlyozzák, hogy a frazéma legfontosabb jegye a zárt szerkezet, az állandósult nyelvi forma és az integrált jelentés. Használatukat közvetlen környezetünkől sajátítjuk el anyanyelvjárásunkban, ily módon jelentős mértékben árnyalják a világról alkotott fogalmainkat, értékítéletünket, szemléletessé teszik beszédünket. A második kötetben a gyűjtött frazémákat mutatják be kulcsszavak szerint ábécé sorrendben. Pl.: *Belepte a só' az agyát* 'bolondos'. *Hajít az agya* 'nehéz felfogású.' *A saját árny...ékátul is f...él / megijed* 'gyáva'. *Hamaroson árny...éka se lesz má* 'nagyon sovány.' *A bordáján citerázni lehet* 'betegesen sovány'. (Горбам–Гульба 2010, 4. o.)

Hetyeni gyűjtésünket mi is kulcsszavak szerinti ábécé sorrendben adjuk meg a kiejtés szerint. Az összeforrott kifejezést a jelentésmagyarázat után a Fábíán Pál által kidolgozott osztályozás szerint (Fábíán 1974. 494–498. o.) besoroljuk a részrendszerbe.

Hetyeni frázémák

Az állandósult szókapcsolatok magyarázatát saját értelmezésemben adom meg. Továbbá kiemelem, hogy milyen beszédsszituációban jegyeztem föl a közölt kifejezéseket. Ábécé sorrendben, kulcsszavak szerint állítottam össze a bemutatott gyűjtést, a helyi nyelvjárási kiejtés szerint.

A, á

akaszt – *J¥ fára akasztotta magát* 'jó embert választott élettársul'. Szólás. A frazéma két értelemben él. Az első, amikor az illető valóban jó döntést hozott. A második ellentétes értelem, ha ellenkezőleg, rosszul sült el a döntés. Ilyenkor a hangsúly és a hanglejtés módosul a *no* módosítószóval bevezetve ellentétes jelentés kifejezésére, pl.: *Na, j¥ fára akasztotta magát*.

átlátszó – *Átlácc¥, mint a cigány J¥ska levesse* 'tisztá, átlátszó'. Szóláshasonlat. A használat háttere az, hogy Jóska, aki cigány nemzetiségű volt, a levest csak akkor ette meg, ha szép, átlátszó volt, ahogyan a „nagykönyvben” meg van írva.

B, b

baj – *Kicsi a puja, kicsi a baja. Nagy a puja, nagy a gonygya* 'a gyereknevelés minden időben odafigyelést kíván, mindig felelősséggel jár'. Közmondás. Beszélgetések során gyakran beleszövik a szövegbe annak kifejezésére, hogy mennyi gond, baj van a gyerekekkel, amíg felnő, mennyi álmatlanságot okoz a szülőknek, a családnak.

bán – *Bánnya, mint a bünjt* 'előzőleg elkövetett hibán sajnálkozik'. Szóláshasonlat. Általában két ember összeveszésekor használják ezt a szóláshasonlatot annak érzékeltetésére, hogy a beszélő sajnálja, bánja korábbi tetteit.

becsül – *Ki a tüt nem becsüli, az az ökröt se* 'ki a kicsit nem képes értékelni, az a nagyot nem érdemli'. E közmondás más változatban is használatos Kárpátalján, pl. Salánkon: *Aki tüt lop, ökröt is lop*.

bolond – *Súd bolond, eggy akasztani val¥ súd bolond* 'kihasználható'. Szólás. Annak kifejezésére használatos ez a frazéma, amikor valakit kihasználnak, és az illető nem veszi észre, hogy ő a csak eszköz valakinek a céljaira.

Aki reggu bolond, este is a 'az ember természetén az idő nem változtat'. Szólás.

biztonság – *Az udugoccság aggya a biztonságot* 'az elzárkózás segít megőrizni magunkat'. A frazéma új keletű közmondásszerű szólás, azt fejezik ki vele, hogy a távolság a központtól hagyomány- és szokásmegőrző erejű. A református egyházközségbe Magyarországról egy csoport érkezett, akik nehezen találtak el a faluba. Amikor a csoport megérkezett, akkor mondták, hogy milyen eldugott helyen van ez a Hetyen, és akkor használta ezt a szólást az egyik gyülekezeti tag.

C, c

cigány – *A cigány akkor is cigány, ha arany csüllöng minden szőri szálán* 'ez a sztereotípiya él a cigányokról szinte az egész világon, vérükben van a hajlam a lopásra'. Szólás. A népről Európa-szerte elterjedt sztereotípiya nyilvánul meg a frazémában.

D, d

döglött: *Döglött kutyának árogra a hejje* 'a rossz útra tért ember nem érdemel együttérzést, sajnálatot'. Szólás. A szólás akkor is használatos, ha valaki öngyilkos lesz. A régi időkben olyan szokás volt, hogy az öngyilkost a temetőhöz közeli árokba temették el. Ez a szokás a mai napig is él a köztudatban. Soha nem lesz jogunk hozzá, hogy elvegyük a saját életünket, vagy másét. A Biblia az öngyilkosságról a Korinthusi levél 6. részében olvashatunk, ahol Pál apostol részletezi, milyen következményekkel jár, ha az ember véget vet életének.

E, é

egy – *Akinek egy van, ety sincs* 'egy gyermeknél többre kell törekedni a családokban'. Szólás. A frazémát azokra az emberekre mondják, akiknek egy gyermekük van. E szólást beszélgetésekkor egygyermekes szülőknek szokták mondani, s így építik be a szövegbe: *Szűjé..., mer akinek egy van, annak ety sincs.*

eláll – *Elál, mint macska a melegen* 'lusta'. Szóláshasonlat. Akkor használatos, ha valaki megtehetné, de önszántából nem mozdul, nem dolgozik sehol, csak várja, hogy eltartsák. A szleng ezt így fogalmazza meg: *Fűtő, a napnál.*

él – *A jé...k hátán is megjl* 'talpraesett, megfogja a munka végét'. Szólás. Arra a személyre használják a szólást, aki megy, törekszik, idejét és fáradságot nem ismervé hajt, hogy boldoguljon, törekszik arra, hogy szeretteiről gondoskodjék.

ésszel – *É...sszµ, mé...sszµ, hosszú rudd± az eget is ki lehet meszµni 'megfontolt gondolkodással mindent meg lehet tenni'. Szólás. Vannak olyan helyzetek, amikor kreativitásra van szükség. Pl.: Éšós'sztam a levest. Öntöttem hozzá egy liter vized, de mé...g rosszab let, mer mé...g isztelen is vŸt. Kiöntöttem. Jaj, te! Hát minek nem pucŸtá meg ety krumplit, osz lökted vŸna bele. É...sszµ, mé...sszµ, hosszú rudd± az eget is ki lehet meszµni.*

F, f

falu – *Nem tuggya csak Samu, meg az egjsz falu 'nem titok, már az egész falu tud róla'. Szólás.*

fatengely – *A mé...g a fatengejes világba vót 'régmúltban volt úgy'. Szólás. Használata olyan szituációkban szokásos, amikor az idősek arról beszélnek, hogy az ő fiatal korukban nem engedték meg maguknak azt a ruhaviseletet, viselkedést, amit a maiak igen. A fiatalok reagálnak ezzel a szólással az idősebbek megjegyzéseire.*

fehér – *Fejjr, mint a cseppentet tökvirág 'sápadt'. Ezt a szóláshasonlatot ritkán használják, akkor, amikor valakit túl sápadtnak találnak, megkérdezik tőle ellentétes jelentéssel: Te jó' vagy? Ojam fejjr vagy, mint a cseppentet tökvirág.*

felvitte – *Fu vitte az Isten a dŸgát 'egy idő óta túlságosan is jól él'. Szólás. A falu az a hely, ahol mindenki mindenkit ismer, mindenki mindenkiről mindent tud és mindenki mindenkinek a felmenő, lemenő ágazatát ismeri. Akkor mondják, ha valaki a tőle megszokottól anyagilag valamilyen okból többet megenged magának.*

falu – *Falu szipe, udvar disze, szjb Balogh Erzs, hova letté... 'eltűnt'. Szólás. Az említett Balogh Erzsikére gyermekkorában rákiáltottak, hogy ne csinálja a rosszat, menjen lefeküdni. Igen, de épp párna, paplan, dunyhakészítés volt a házban, s Erzs belefeküdt a „taluba”, s ezekkel a szavakkal keresték kedveskedve. Mondás lett belőle.*

ficfa / ficfaág – *Mirű rokon? Az árva ficfárú / ficfaágrú 'távoli rokon, sőt nem is rokon, inkább kedves ismerős'. Szólás.*

G, g

gazdag – *A leggazdagabnak is csak ké...t mé...tert mjrnek 'ugyanolyan méretű sírhely jut mindenkinek'. Közmondás. Negatív hangvételű frazéma, azt fejezik ki vele, hogy a halál után mindenki egyforma, nincsenek rang- és vagyonkülönbségek. Nem kell gőgösnek, önteltnek lenni.*

gém – *Százhusz géznek hatvan keszeg* 'nagyon kevés valamiből'. Szólás.

H, h

hajt – *Hajt / sijjet, mint Tisza Pista* 'gyorsan közlekedik'. Szóláshasonlat.

hegy – *Hegyre homokot?* 'többhöz többet'. Szólás. Milyen a szegény ember? Szeret több, nagyobb, drágább ajándékot adni, mint amennyire tőle telik, ilyen esetekben figyelmeztetik a szólással. Hasonló tartalmat fejez ki az *Erdőre fát, kútba vizet* szólás.

hétfőn – *Hetfűm mé...g a fű se nőTM* 'az új hetet általában nehezen kezdjük el'. Szólás. Új hét, új munkanap, megint nekilátunk a fáradságos munkának a kipihent vasárnap után, és zokon esik az embernek, hogy reggel korán kell kelni, kezdődik minden előről, és nincs hozzá hangulat.

holt – *Hamvába hŸtt ember* 'gyáva, esetlen, visszahúzódó'. Szóláshasonlat.

hiba – *Hon Tiba, ot nincs hiba* 'minden rendben van'. Szólás. Tiba úr, aki minden lében két kanál volt, s osztotta az eszet mindenkinek minden helyzetben, mindenre talált megoldást.

J, j

jó – *Addig jŸ, mig mi megyünk* 'míg élünk'. A szólás epikai háttere: az egyik virrasztóban a rég nem látott barátnő megkérdezte a másikat: Hogy vagy, mi újság? Erre a másik fél azt felelte, hogy míg mi jövünk, addig minden rendben.

K, k

közös – *Közös, mint a Kun Jani biciklije* 'közös használat'. Szóláshasonlat. Eredete, hogy a biciklihez összehordták a darabokat, ki mit tudott, de a fő váz a Kun Janié volt, s ő birtokolta az elkészült biciklit, de a használat közös volt.

különleges – *Különleges, mint vasak köszt, a harapófogó* 'nem mindennapi'. Szóláshasonlat.

küld – *Minek kŸttte, de jŸ tette* 'jól tette, amit tett, csak nem kellett volna. Így köszönnek meg valamit, amit kellemetlen elfogadni, de nagyon jól jön.' Szólás.

L, l

lekésik – *Lek...éste az előadást* 'elaludt'. Szólás.

letud: – *Letutta, mint szernyi asszony az urát 'nincs rá gondja'.* Szóláshasonlat. Epikai háttér: a szernyi asszonynak meghalt a férje, s amikor a temetés befejeződött ezt mondta: „Na, hálaistennek, ezt is letudtuk!”

ló – *Vjn lúra veres hám 'nem illő valakinek valamilyen ruhadarab'.* Az idősebb korosztály által használatos szólás, amikor a fiatalok győzködik arról az édesanyjukat, idősebb női hozzátartozóikat, hogy öltözzön szívesen.

lök – *Lögd µ fijam a bagýt, keres magadnak valýt 'ne búsulj'.* A szólás a második világháború utáni időkből való. Használata nem gyakori. Arra mondták ezt, hogy fel a fejfel, nem kell megtántorodni, gyerünk munkát keresni!

M, m

Magyarország – *Magyarország, csak a té...vé...be szíp 'messziről minden ideálisnak tűnik'.* Szólás. A használat háttere: mindenki Magyarországon szeretne lakni, dolgozni, s akik onnan haza jöttek, azok gyakran elemlegetik a szólást, hogy nem minden úgy van, ahogyan a tv-adásokból elképzeljük.

megbán – *Megbánta, mint amék kutya kilencet fíjadzott 'késő bánat, már nem lehet változtatni'.* Szóláshasonlat.

meghal – *Attila h±jom mek, ha nem igaz! 'igazat mond'.* Szólás. Eredete: Molnár Zoltán fiát Attilának hívják. De Zoltán szeretett mindig nagyobbbat mondani, mint ahogyan az valójában történt, s beszéde után esküdözve hozzátette, hogy *Attila haljom meg, ha nem igaz.* Ő nem mondta, hogy melyik Attila.

megszól – *Minket is mekszýnak, szýjunk meg mi is mást 'beszéljünk ki másokat, hiszen minket is kibeszélnek'.* Szólás. *Két hölgy találkozik az úton. Ida: gyere Etelka, újunk le a lýcra. Hé...tköznap? Mekszýnak. Ida: Minket is mekszýnak, szýjunk meg mi is mást!*

mindegy – *Mindegy asz, hogy ki kokassa peté...te, az é...ny tyúkom tojja 'felnevelem, ha nem is az én gyerekem vér szerint'.* Szólás. Ezt a frazémát a napokban hallottam, amikor az a hír járta, hogy az egyik fiatalasszonynak nem a férjétől fog születni gyereke. Valóban humánus szemléletmódot fejeznek ki a szólások.

N, n

nagy – *Nagy a világ, mindem mektört...énik* 'nem meglepő'. Szokványos kifejezőmód.

nekivág – *Nekivág, mint Natasa Amerikának* 'új, ismeretlen kezd'. Szóláshasonlat. Háttér: az említett Natasa Amerikába ment el dolgozni, aki nem tudta, konkrétan hová megy, mit fog dolgozni, a nyelvet sem beszéli, de belevágott a kétes kimenetelű utazásba.

Ny, ny

nyel – *Kazettát nyút* 'be nem áll a szája, folyamatosan beszél'. Szólás.

nyom – *Nyomja, mint siket a csengőt* 'folyamatosan, szükségtelenül tesz valamit'. Szóláshasonlat.

Ö, ö

ötvennégy – *Hogy vagy? Mint az ötvenn...égyesek* 'korához képest jól van'. Szokványos kifejezőmód. Kitérő válasz a kérdésre, ha valaki nem szeretné közölni betegsége, problémája okát.

P, p

pöfög – *Lassan kása, ne pöfögj!* 'ne feleselj, ne fontoskodj'. Szólás. Annak mondják figyelmeztetésként, aki alacsonyabb rangú vagy fiatalabb korú és vergődik, fontoskodik.

S, s

siet – *Sijjet, mint pucé...r az ágyba* 'vmi nagyon sürgős valakinek'. Szóláshasonlat.

sovány – *Olyan sovány, hogy a hasát szappanozza, oszt a háta habzik* 'betegesen sovány'. Szólás.

stabil – *Stabil, mint Csernobil* 'veszélyes, feszült a helyzet'. Szóláshasonlat. Ha valaki válságba keveredik, betegség gyötri, kilátástalan a helyzete, arra mondják, hogy a helyzete stabil, mint Csernobil.

Sz, sz

szag – *Erre még a szag is más* 'mindenütt jó, de legjobb otthon'. Szólás. Háttér: az egyik beteg asszonyt a rokona elvitte magához, hogy gondozza. Mikor jobban lett, hazajött, s mindig azt ismételte: „*Puja!-mure még a szag is más*”.

szén – *Szé...n...égető cigánnak, szenen van a szeme* 'mindenki arra összpontosít, ami fontos neki', pl. valaki nagyon szereti a virágokat.

Elmennek vendégségbe, rögtön kiszúrja azt, mi még neki nincs meg, s folyamatosan csak azt figyeli. Szólás.

szibemol – *Szibemol, oktáv 'ez az'.* Szólás. Hátere: a presszóban az alkohol befolyása miatt az egyik vendég egy zeneszámmra elkezdett az asztalon dobolni, s csak azt hajtogatta, hogy *szibemol, oktáv*.

U, u

udvar – *Egy udvaron nem lesz hős-hős, pire 'nem lesz osztózás'.* Szólás. Hátere: az egyik apa a fiát vőnek küldi, mert nem tudná elviselni, hogy a menyé külön háztartásban legyen tőlük, s nem nézné jó szemmel, ha egymás dolgaiba avatkoznának.

ugat – *Innem mé...g a kutya is kifele ugat 'eldugott, a központtól távoli, félreeső helység'.* Szólás. A hetenyiek ezt a szólást nemcsak a várostól távol eső falvakra, de saját községükre is gyakran használják, ha valami okból nem úgy alakulnak a dolgok, ahogyan szeretnék.

V, v

vagyon – *Ēment a vagyon, megmaratt a majom 'érdekházasság'.* Szólás. Arra mondják, aki szerelem nélkül köt házasságot csúnya nővel vagy férfival.

van – *Mi van ott, hm, mi van ott! 'anyagilag stabil'.* Szólás. Az egyik rosszul sikeredett házasság után a második már jobb lett. S vettek új bútorokat, háztartásbeli cikkeket

vő – *A kutya is aszt ugassa, hogy vőTM, vőTM, vőTM 'aki vőnek megy, annak nagyon kell alkalmazkodnia, sorsa hasonló a kutyaéhoz'.* Szólás. Minden férfi megbánta, aki vőnek ment.

Az itt közölt 56 frazémát passzív módszerrel gyűjtöttem szülőfalumban. A beszélgetések során a hallott frazémákat cédulákra jegyeztem fel, igyekeztem kideríteni keletkezésük körülményeit, majd rendszereztem. Vannak közöttük össznépi jellegűek is, de többségük helyi összeforrott kifejezés.

A gyűjtött állandósult szókapcsolatokat, Fábián Pál rendszerezése alapján csoportosítom (Fábián 1968: 495–498. o.), elkülönítem szokványos kifejezésmódokat, közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat.

Legtöbbjük szólás, szám szerint 36, ezt követik a szóláshasonlatok szám szerint 15, közmondások, szám szerint 3, kevesebb a szokványos kifejezésmódok száma, 2.

56 kifejezést közlök. Ezekből az a következtetés vonható le, hogy a hetényi népi frazémák tükrözik az itt élők életét, gondolkodásmódját, világlátását. A 56 összeforrott kifejezés közül 16 össznépi jellegű, 40 helyi keletkezésű. Minden bizonnyal helyi keletkezésűek a személynévi és a kárpátaljai helynévi elemű frazémák. Például: *Letutta, mint szernyi asszony a zurát*. A személynév konnotációval, expresszív-emocionális jelentéssel épül be az egészbe, elveszti azonosító funkcióját, a személlyel kapcsolatos tulajdonság jelölőjévé válik. Például: *Neki vág, mint Natasa Amerikának*.

Ezek a frazémák tükrözik a népi szemléletmódot, melyet a helyi nyelvjárás teszi igazán értékké. Vizsgálódásom célja a falu ma élő frazémakincsének teljességre törekvő felgyűjtése, ezért A gyűjtést nem zártam le, tovább folytatom.

Felhasznált irodalom:

Balázs, G. (2000). Állandósult szókapcsolatok. Sipos Lajos főszerk. *Pannon enciklopédia*. Magyar nyelv és irodalom. Budapest: Dunakanyar.

Fábián, P. (1968). Frazeológia. In *A mai magyar nyelv*. Szerk. Bencédy, J., Fábián, P., Rácz, E., Velcsov, M.. Budapest: Tankönyvkiadó.

Forgács, T. (2007). *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 289 o.

Fábián, P. (1974). Frazeológia. In *A mai magyar nyelv*. Szerk.: Bencédy, J. Fábián, P., Rácz, E., Velcsov, M. Budapest: Tankönyvkiadó, 494–498. o.

Hegedűs, A. (2001). A nyelvjárási frazeológia. In *Magyar dialektológia*. Szerk.: Kiss Jenő. Budapest: Osiris Kiadó, 391–395. o.

Kálmán, B., Sebestyén, Á. (1981). *Magyar nyelvjárások*. Debrecen, Alföldi Nyomda, 3–5. o.

Károly, S. (1970). *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kiss, L. (1978). *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I. kötet*, A-K. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 582. o.

Lehoczky, T. (1882). *Bereg vármegye monográfiája I–III*. Ungvár. 291–292.

Lizanec, P. (2009). *Ukrán–magyar állandósult szókapcsolatok és kifejezések szótára*. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 527 o.

Révész, J. (1990). *Fatemplomok Kárpátalján*. Budapest. 29–32. o.

Sebestyén, Zs. (2008). *Kárpátalja településeinek történeti helynevei. A kataszteri térképek és birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján*. Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó.

Szathmári, I. (2004). *Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemlélítve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 250 o.

Szántó, J. (2006). *A Kárpátalja Református Egyház Gyülekezetei*. Beregszász: Immanuel Kiadó, 34. o.

Горват, К., Гульпа, Д. (2010). *Народні фраземи. Частина I*. Навчально-методичний посібник для студентів III-го курсу угорського відділення. Ужгород. 4. с.

Скрипник, Л.Г. (1973). *Фразеологія української мови*. Київ: Наукова думка, 256 с.

Kőszeghy Máté,

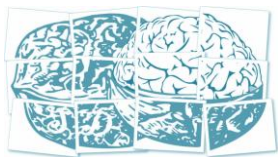
Ungvári Nemzeti Egyetem,

Magyar Tannyelvű Humán-és

Természettudományi Kar,

Magyar Nyelv és Irodalom szak,

V. évfolyam

Kosztur András.....

A német Sonderweg és az orosz Eurázsia-eszme: hasonlóságok a különutasság megfogalmazásában

Az első világháború, illetve az azt követő forradalmak egész Európa számára komoly megrázkódtatást jelentettek, s így új kihívást állítottak azon gondolkodók elé, akik hazájuk helyét próbálták megtalálni a „boldog békeidőket” lezáró történelmi viharok világában. Különösképp így volt ez az olyan feltörekvő hatalmak esetében, mint amilyen Németország és Oroszország volt, amelyek már a XIX. században is más úton haladtak, mint a Nyugat vezető államai, és amelyeket a háborúk és forradalmak csak még inkább „külön útra” sodortak. Jelen tanulmány célja, hogy összehasonlítsa elsősorban az ún. konzervatív forradalomhoz köthető német Sonderweg-gondolatot és az 1920-as évek orosz emigránsai közt kibontakozó Eurázsia-eszmét, bemutatva a nemzeti különutasság megfogalmazásának főbb motivációit és jellemzőit a német és orosz gondolkodók körében.

„Az 1914-es év eszméi” és a Sonderweg

Az első világháború kirobbanása a hadviselő országokban eleinte óriási lelkesedést váltott ki a szélesebb tömegek körében is. A harcoló nemzetek nagy lehetőségként tekintettek a háborúra, amelyben

megtorolhatják régi sérelmeiket és megvalósíthatják nagyhatalmi törekvéseiket. Különösképpen magával ragadta ez a lelkesedés Németországot és a német értelmiség legkülönbébb rétegeit, ahol számos gondolkodó megannyi műve dicsőítette a háborúban az oly régen várt „német forradalmat”, amely elsöpri a dekadens és anyagiassá nyugati hatalmak által uralt rendet, amely Németországot mindeddig akadályozta és a hatalmak második sorába igyekezett szorítani. A háború alatt hasonló szellemű írások láttak napvilágot többek között Werner Sombart (*Kereskedők és hősök*), Ernst Troeltsch (*A német kultúra metafizikai és vallásos szelleme*), Thomas Mann (*Frigyes és a nagy koalíció, Egy apolitikus ember elmékedése*) vagy Johann Plenge (*1789 és 1914: Jelképes évek a politikai szellem történetében*) tollából. Ezen, a háború alatt különböző időben született művek fejezték ki az ún. *1914-es év eszméit*, amelyek legfőbb vonása az volt, hogy szembeállította a német szellemet az ellenséges államok (elsősorban Anglia, másodsorban Franciaország) szellemiségével, beleértve azok liberalizmusát, demokratizmusát és anyagiassá, kereskedői felfogását, és egy sajátosan német út — azaz *Sonderweg*, „külön út” — felvázolását jelentették.

„Az 1914-es év eszméi”-nek orientációit nagyban befolyásolta, hogy egyrészt Németország a világháborúban szembekerült a — félig-meddig szintén német Osztrák-Magyar Monarchián kívül — az összes nagyhatalommal, ami szükségszerűen erősítette a világgal való szembenállás gondolatát, másrészt pedig az a tény, hogy a nyugati hatalmak maguk is mint a civilizált népeknek a német barbárság és militarizmus elleni küzdelmét propagálták a nagy háborút (az első világháború ideológiai megalapozásáról l. *Рымкевич*, 2012). Eszmei gyökereit tekintve pedig Friedrich Nietzsche volt rá a legnagyobb hatással, aki ugyan elvetette a német nacionalizmust, a polgári társadalmat támadó kritikáját a világháborús német gondolkodók könnyen — és részben joggal — beépíthették nézeteik közé, hiszen Anglia és Franciaország a polgári társadalom történelmi szimbólumai voltak. Werner Sombart pl. egyenesen Nietzsche háborújának nevezte az 1914-es év háborúját (*Зомбап*, 2005, 44.).

Bármily meglepő, a német különutasság eszméjének másik szellemi elődjét Oroszországban találhatjuk meg: az ugyanis nem más, mint Fjodor Dosztojevszkij. Az orosz író összes művének német nyelven való megjelenése, ami Arthur Moeller van den Brucknak volt köszönhető, egyfajta Dosztojevszkij-kultusz kialakulásához vezetett a német értelmiség bizonyos köreiben. Maga Moeller van den Bruck nagy tanítónak nevezte Dosztojevszkijt, és osztozott az orosz író Nyugattal

szembeni ellenszenvében; úgy vélte, Németországnak szüksége van Oroszországra, mint a nyugatossággal szembeni ellensúlyra, Oroszország pedig annál közelebb áll Németországhoz, „minél kevésbé nyugati, és minél mélyebben orosz, szláv, bizánci...” (idézi Алленов, 2001, 126.). Moeller van den Bruck — ellentétben a Nyugathoz tartozó Franciaországgal — európai népnek tartotta az oroszokat (az európaiság kritériumaként a európai öntudatot, szemléletet nevezve meg), akiket azonban a Nyugat demokratikus és liberális felfogása Ázsiába szorít ki, és egyedül a németek „adhatják vissza” őket Európának (*Мёллер ван ден Брук*, 2000). Dosztojevszkij nézetei nagy hatással voltak Thomas Mannra is, akinek az *Egy apolitikus ember elméletei* (*Betrachtungen eines Unpolitischen*) című műve Dosztojevszkij azon gondolatára alapul, miszerint Németország természeténél fogva protestáló ország, amely szemben áll Róma, illetve Róma örököseinek civilizációjával (Mann, 2014). Ez egyben a német Sonderweg leglényegretörőbb megfogalmazása: szembenállás a nyugati civilizációval.

Az eurázsianizmus

Az Eurázsia kifejezés megalkotása a német Humboldt nevéhez fűződik, aki azt Európa és Ázsia együttes megnevezésére használta. Politikai töltetet orosz környezetben kapott, ahová — akkor még a földrajzban használatos értelemben — egy Lamanszkij nevű földrajztudós vezette be még a XIX. század végén (Дугин, 2002). Az eurázsianizmusnak, mint politikai eszmének a kezdete csak a világháború utáni évekre tehető: 1920-ban jelent meg ugyanis Nyikolaj Trubeckoj *Európa és az Emberiség* (*«Европа и Человечество»*) című műve, melynek főbb gondolatai az eurázsianizmus alapjaivá váltak. Ezen könyv állításaira reagált Pjotr Szavickij *Európa és Eurázsia* címmel (*«Европа и Евразия»*), több ponton „kijavítva” annak szerzőjét. A legfontosabb ilyen módosítást éppen munkája címével javasolta: míg Trubeckoj kora alapkonfliktusát Európa és az emberiség többi része közti ellentétben látta (Трубецкой, 1995), addig Szavickij felhívta a figyelmet a Trubeckoj-féle „Emberiség” különböző alkotóelemei közti erőkülönbségre, s így a világ európaisítása elleni harc éllóvasaként Oroszországot nevezte meg, amelyet azonban mind földrajzilag, mind kulturálisan különállónak tartott Európától és Ázsiától egyaránt, s így az Eurázsia kifejezést alkalmazta rá vonatkozóan (Савицкий, 2010c). A két gondolkodó azonban a főbb alapelvekben egyetértett, és rövidesen már közös gyűjteményt jelentettek meg Szófiában *Kivonulás Keletre* (*«Исход к Востоку»*) címmel, két újabb eszmetársukkal, Georgij Florovszkijjal és

Pjotr Szuvcsinszkijjal együtt. Ezzel a kötettel vette ténylegesen kezdetét az eurázsianizmus (*Савуькуй*, 2010b).

Amint az az eurázsianizmus „alapítóatyái” műveinek címéből is kiderül, egyik legalapvetőbb szellemi kiindulópontjuk az Európától való elhatárolódás volt. Oroszország és Európa külön kezelése nem volt újkeletű az orosz gondolkodók körében; tulajdonképpen erre épült a XIX. századi szlavjanofilizmus is. Az eurázsianisták azonban elvetették a szlavjanofilizmust. Az Európa és az Emberiség a következő gondolattal zárult: „Mindig emlékeznünk kell rá, hogy a szlávok és a germánok, vagy a turániak és az árjak szembeállítása nem vezet a problémák végleges megoldásához és hogy csak egyetlen valós szembenállás létezik: a latin-germánok — és a világ összes többi népe, Európa és az Emberiség. (*Трыбечукоў*, 1995, 104) „A valóság ítélőszéke előtt a „szlávtság” fogalma, úgy látjuk, nem igazolta azokat a reményeket, amelyeket a szlavjanofilizmus hozzá fűzött. Ezért mi nem csak a „szlávokhoz” fordulunk, mint nacionalizmusunk alanyai felé, hanem az „eurázsiai” világ népeinek egész sora felé, melyek között az orosz nép központi helyet foglal el” — írta Pjotr Szavickij a *Kivonulás Keletre* című kötethez írt előszavában, hozzátéve, hogy ezek a népek nem tekinthetők sem európaiaknak, sem ázsiaiaknak (*Савуькуй*, 2010a, 119).

Az eurázsianizmus alapgondolata tehát az volt, hogy az Orosz Birodalom (illetve a Szovjetunió) területén élő népek önálló, Európától és Ázsiától egyaránt elkülönülő sorsközösséget alkotnak. Ezen új, „hatodik világrésznek” pedig történelmi küldetést szántak.

Szemben Európával

Ez a történelmi küldetés pedig a hanyatló, materialista, az egész világot igába hajtó Európa és főképp az európaiasodás elleni küzdelem vezetése. A szlavjanofilek „izolacionizmusát” Trubeckojnál egyfajta világforradalomra való felhívás váltotta fel. Trubeckoj szerint (*Трыбечукоў*, 1995, 57-58) a kozmopolitizmus és a sovinizmus valójában egyazon jelenség két végletét jelentik, és pedig a latin-germán kultúra *egocentrikus* gondolkodásának a kivetülései. Ugyan a sovinizma saját népét felsőbbrendűnek tartja, míg a kozmopolita éppen ellenkezőleg, a nemzetek közötti különbségek eltörlésére törekszik az egységes emberi civilizáció nevében, ha mélyebben megvizsgáljuk a kozmopoliták civilizáció fogalmát, észrevehetjük, hogy az alatt valójában az európai, latin-germán civilizációt értik. Így a kozmopolitizmus Trubeckoj szerint (*Трыбечукоў*, 1995, 60) nem más, mint összeurópai sovinizmus, amely az

európai emberek egocentrista természetéből fakad. Az *Európa és az Emberiség* teljes egészében arra a gondolatra épül, hogy az európaiak énközpontú, szubjektív gondolkodásmódjuk miatt ugyan a saját kultúrájukat magasabbrendűnek tartják más kultúráknál, és éppen ezért megpróbálják leigázni és európai jellegűvé alakítani azokat, álláspontjukat semmi sem bizonyítja, sőt, az európai kultúra átvétele (vagy az arra irányuló törekvés) negatívan hat a nem európai népekre, ezzel a törekvéssel szembe kell szállni. Ehhez — tehát az európaiakkal való harchoz — át lehet venni az európai kultúra vívmányait, de ki kell küszöbölni az annak egocentrizmusából fakadó előítéleteket. Trubeckoj ezt az egocentrizmust a latin-germán népek sajátos „végzetes hiányosságának” tekintette, amely más kultúrákra nem jellemző (amennyiben pedig mégis feltűnne, éppúgy elítélendő lenne, mint az európaiak énközpontúsága), így az attól való elszakadás alatt tulajdonképpen azt értette, hogy a nem európai népek értelmiségének meg kell tanulnia objektívan, nem a latin-germán népek szemszögéből tekinteni saját népére. Szavickij erről másképpen vélekedett. Tagadva, hogy az egocentrizmusról való lemondás bármely nép esetében lehetséges, sőt mi több, szükséges volna, az európai egocentrizmussal az eurázsiai egocentrizmust kívánta szembeállítani (*Савуцкий*, 2010c, 114).

A fentiekől némiképp eltérő álláspontot képviselt Pjotr Bicilli történész és irodalomkutató, aki 1922-es, *Kelet és Nyugat az Óvilág történetében* (*«Восток» и «Запад» в истопии Старого света*) című írásában arra a következtetésre jutott, hogy Európát és Ázsiát összeköti a közös múlt, és az Európát érintő hanyatlás forrása éppen eme egység megbomlásában rejlik. Eme bomlási folyamat a XV. század végén kezdődött, az Újvilág felfedezésével, és az Európát Ázsiával összekötő szárazföldi utak törökök általi elvágásával. Oroszország története a XVI. századtól kezdve Eurázsia egységének helyreállítására irányuló kísérletnek tekinthető, és ennek a kísérletnek a kimenetele határozza meg az egész Óvilág jövőjének alakulását (*Буццллу*, 1996). Eme írás a *Kivonulás Keletre* című kötet folytatásaként 1922-ben, Berlinben kiadott *Úton* (*«На нумях»*) című eurázsianista gyűjteményben jelent meg, Bicilli együttműködése azonban a fennálló véleménykülönbségek miatt azonban csak rövid ideig tartott az Eurázsia-eszme híveivel (*Савуцкий*, 2010b), azonban jól példázza, hogy az önálló eurázsiai civilizáció létezésének igénye nem feltétlenül járt együtt a különutassággal.

A Sonderweg módozatai: a Nyugattal vagy ellene?

A gyarmatosító civilizáció elleni küzdelem, mely Trubeckojnál és Szavickijnél, mint eurázsiai küldetés jelent meg, Thomas Mann már említett *Egy apolitikus ember elmélmékedései* című művében, mint német küldetés fogalmazódik meg. Mann szétválasztotta a Trubeckoj által latin-germánnak nevezett civilizáció két alkotóelemét, és szembeállította azokat. A római szellem örököseit az univerzalizmus, a világ egységesítésének óhaja hajtja, „ezért élnek”, míg Németország „feladata a protestánság” ezzel a törekvéssel szemben (Mann, 2014, 36.). Németország „habozás nélkül felvette a harcot a környező világgal, a római Nyugattal, amely most már csaknem mindenütt ott van, Keleten, Délen, még Északon és az óceánon túl is, ahol az új Capitolium áll...” (Mann, 2014, 42). Így ebben műben rajzolódik ki a legradikálisabb különutasság, a „Kelet és Nyugat közti német magány” gondolata. Egyedül Oroszország felé megengedőbb Thomas Mann, hiszen, bár a háborúban a Nyugat szolgálatába szegődtek, annak civilizációja az oroszok számára is idegen, ellenséges.

Itt meg kell említenünk Oswald Spenglert, akinek alapfelfogása illeszkedett a világháború alatt megjelent Sonderweg-eszmébe: *Poroszság és szocializmus (Preussentum und Sozialismus)* című műve az angol kapitalista és orosz szocialista szellem szembenállásáról szólt, amellyel tulajdonképpen a Sombart, Scheler, Plenge stb. által kikövezett úton haladt tovább. A háborús összeomlás és a forradalom ugyan szerinte a szocializmus (amely fogalom Spengler értelmezésében etikai jelentőséggel bír) legsúlyosabb veresége volt, „mindennek ellenére a két nagy világ gondolat továbbra is ellentétben áll egymással: a pénz vagy a szervezet diktatúrája, a világ mint zsákmány, vagy mint állam, gazdagság vagy autoritás, siker vagy hivatás” (Spengler, 2013b, 72.). Thomas Mann vagy Moeller van den Bruck Nyugat-ellenessége azonban teljességgel idegen tőle: Spengler (2013b, 98.) szerint „legyen bár mégoly mély is az angolok, németek, amerikaiak, franciák közötti lelki — ennél fogva vallási, politikai, gazdasági — különbség, az oroszokhoz való viszonyukban azonnal zárt világgá tömörülnek”; sőt, a fehér Nyugattal szemben rendre a színes népek közé sorolta az oroszokat, akik számára a nyugati civilizáció alapját jelentő fausti szellem teljesen idegen (pl. Spengler, 2013a). Értékelése így számos ponton egyezett az eurázsianistákéval, csak éppen a német történetfilozófus az ellenkező oldalról, a Nyugat szemszögéből vizsgálta a „fehér” és a „színes” emberiség szembenállását.

Mann és Spengler, bár két, a vizsgált téma szempontjából leginkább releváns művük megjelenése között mindössze egy évnyi különbség van — az *Egy apolitikus ember elmékedései* 1918-ban, a *Poroszság és szocializmus* 1919-ben jelent meg —, megannyi hasonló gondolatuk ellenére tulajdonképpen ellentétesen szemlélik a német „küldetés” lényegét. Mindketten bírálják a „civilizációt”, megvetik és a németektől (ill. poroszoktól) idegennek tartják a liberalizmust, a pártoskodást és a demokratikus politizálást. Azonban míg Mann szerint a németek sorsa gyakorlatilag a *világgal szembemenő*, addig *Spengler* (2013b, 104.) szerint éppen a *világért való*:

Most már tudjuk, mi forog kockán: nemcsak egyedül a német sors, hanem az egész civilizáció sorsa. Ez a döntő kérdés — nemcsak Németország, hanem a *világ* számára is, melyet a világ *sámára* kell megoldani Németországban: a jövőben a kereskedelemnek kell az államot irányítania, vagy pedig az államnak a kereskedelmet?

Következtetések

Az eurázsiai és a német különút tehát hasonló megállapításokra épült és eme elméletek kidolgozói szinte megegyező következtetéseket vontak le ezekből — természetesen saját népükre vonatkoztatva. A különutasság gondolatának gyökere ugyan a hagyományos nacionalizmusban rejlik, nem vonható egyenlőségjel a jelen tanulmányban ismertetett két ideológia, illetve a német, és kiváltképp az orosz nacionalizmus közé, hiszen mind az eurázsianizmus, mind az első világháborús német Sonderweg-elméletek túllépve a nemzeti kereteken az egész világ, az emberiség sorsát kötötték össze saját népük jövőjének alakulásával.

Felhasznált irodalom:

Mann, T. (2014). *Egy apolitikus ember elmékedései*. Bp.: Gabo.

Spengler, O. (2013b). Az ember és a technika. Adalékok egy életfilozófiához. In: Spengler, O. Válságok árnyékában. Filozófiai írások (107-153.). Bp.: Noran Libro.

Spengler, O. (2013b). Poroszság és szocializmus. In: Spengler, O. Válságok árnyékában. Filozófiai írások (9-105.). Bp.: Noran Libro.

Алленов, С.Г. (2001). Русские истоки немецкой „консервативной революции”: Артур Мёллер ван ден Брук. *Полис*, 2001/3, 123-138.

Бицилли, П. М. (1996). «Восток» и «Запад» в истории Старого света. In. П. М. Бицилли. *Избранные труды по филологии* (22-34.). Москва: Наследие.

Дугин, А. Г. (2002). Обзор евразийской идеологии (основные понятия, краткая история). In. Дугин, А. Г. *Основы евразийства* (77-100.). Москва: Арктогея-Центр.

Зомбарт, В. (2005). Торгаши и герои. Раздумья патриота. In. Зомбарт, В. *Собрание сочинений в 3 томах* (7-102.). Санкт-Петербург: Владимир Даль.

Мёллер ван ден Брук, А. (2000). Германия между Европой и Западом. *Элементы*, №3, 36-39.

Руткевич, А.М. (2012). *Идеи 1914 года*. М.: Изд. дом Высшей школы экономики.

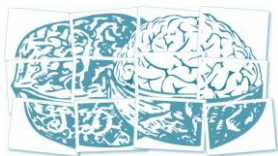
Савицкий, П. Н. (2010a). Вступление [Предисловие к сборнику «Исход к Востоку»]. In. Савицкий, П. Н. *Избранное* (115-119.). Москва: РОССПЭН.

Савицкий, П. Н. (2010b). Евразийская библиография 1921-1931. Путеводитель по евразийской литературе. In. Савицкий, П. Н. *Избранное* (412-440.). Москва: РОССПЭН.

Савицкий, П. Н. (2010c). Европа и Евразия. In. Савицкий, П. Н. *Избранное* (94-114.). Москва: РОССПЭН.

Трубецкой, Н. С. (1995). Европа и Человечество. In. Трубецкой, Н. С. *История. Культура. Язык* (55-104.). Москва: Прогресс.

Kosztur András,
Debreceni Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar,
Történelmi és Néprajzi
Doktori Iskola, I. évfolyam

Kovács Tünde.....

A nyelvhasználati stratégiák vizsgálata Jókai Mór Fekete gyémántok című regényében

Az egyes társadalmi rétegek megszólítási formái

„Amikor köszönünk, kapcsolatot teremtünk. A figyelmünk önmagunkról másra vagy másokra irányul. Jelzi, hogy nem vagyunk egyedül, és hogy észrevettük a másik élő jelenlétét, aki számít és fontos annyira, hogy ezt jelezzük is neki, hogy kifejezzük egy ember vagy egy létező iránti tiszteletünket, a találkozás felett érzett örömről.” (*Rusznák Laura*)

Egy beszélgetés során a beszélő és a hallgató ugyanolyan lényeges szerepet tölt be. A közöttük lévő kapcsolat majdnem ilyen fontossággal bír. A beszélő és hallgatójának szociális távolsága, kapcsolatuk jellemzői nagymértékben kihatnak arra, hogy a felek egy adott kultúrában mit mondanak ki, és hallgatnak el, illetve, amit mondanak, azt mennyire közvetlenül teszik/tehetik. A megszólítások fontos helyet foglalnak el a tiszteletadás és az udvariasság megnyilvánulásának körében. A tiszteletadás azt a respektust jelenti, amelyet mások iránt érzünk magasabb társadalmi rangjuk, státusuk, koruk stb. miatt. Az udvariasság a másokkal szembeni figyelmesség megnyilvánulásának általánosabb módja, részét képezik a tiszteletadás formái, de jóval több annál. (*Szili*)

Boronkai Dóra egy 2006-ban megírt tanulmányában a következő gondolatokat fogalmazza meg a kommunikációval kapcsolatosan: “A világról való tudásunk egyik közvetett forrása a hétköznapi kommunikáció, mely a felek párbeszédeinek dialogikus folyamatában megteremti a közvetlen tapasztalatszerzéssel nem hozzáférhető szituációk reprezentációját. Tudásunk annak a világnak a visszatükröződése, melyet a reprezentációk működése során a közvetlen és a közvetett kommunikációs aktusokból interpretálunk, s melynek változásait az átadott szövegeknek tulajdonított cselekvésvértékek okozzák.” (Boronkai, 16.)

Kutatásomban kulcsfontosságú szerepet kapott az író munkássága. Jókai Mór minden korban kedvelt író. Ez magyarázható azzal is, hogy műveiben a hangsúlyt a lelkesítésre és a hazaszeretet fontosságára fekteti. Céljának tartotta, hogy utódjai számára egy szebb jövőt teremtsen. Jókai a világ sok más helyén is ismert íróként van számon tartva. (Sőtér) Több témával foglalkozik: szerelem, történelem, család stb.

Sőtér 1975-ös tanulmányában a következőket írja: Jókai a legnépszerűbb, legismertebb írónk...Jókait nem nehéz megszeretni, de annál nehezebb az igazi értékeiért szeretni őt. Bőkezű, nagylelkű író volt, kinek örömet, gyönyörűséget jelentett az írás — és ezt az örömet, ezt a gyönyörűséget akarta megosztani első olvasóival a Világos utáni Magyarországon, ahol az ő képességei első ízben kibontakoztak. (Sőtér, 267.)

Jókai Mór az egyik legtermékenyebb író a magyar irodalomban. A 21. században élő olvasók számos írását ismerik, ezek közül a legtöbb még ma is népszerű: A köszívű ember fiai, Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán, És mégis mozog a föld stb. Ilyen regénye a Fekete gyémántok is. Jókai 1869-ben fog hozzá regénye írásához. A Hon 1869 decemberében már megkezdte a Fekete gyémántok folytatásos közlését. Ebben a regényében az író nem a megszokott témákkal foglalkozik, amelyek jellemzőek voltak a romantika korára (letűnt korszak megéneklésével, egy nemzet kultúrájával, forradalmi hevülettel), hanem a bankárokkal, tőzsdei spekulációkkal, panamákkal. A nemzeti ipar képviselőinek az életét mutatja be. A történet több szálon fut, a főhőse Berend Iván, aki megtestesítője volt az akkori kor férfiideáljának. Ennek megfelelően próbált segíteni a rászorulókon, teljes erejével dolgozott az apjától örökölt szénbányában, amelynek részvényeit jó ajánlatért sem adta el, hanem ellenállt annak, hogy az ellenségei célba érjenek. Emiatt a karakter miatt is, és magáért a műért is nagy sikert aratott, de nemcsak a 19. században, hanem napjainkban is. Jókai jól ábrázolja művében azt az

ellenszenvet, amelyet a grófok tápláltak a főhős iránt. Bemutatja azt az utat is, amelyet egy szegény munkáslány járt be, míg elismert színésznő lett, viszont a regény végén ismét a bányában végzi. Természetesen a szerelem is szerepet játszik a műben. Berendről nem igazán derül ki, hogy melyik nőhöz húzott valójában: Evelinához — akivel végig jó viszonyt ápolt —, Angélához — akivel bár nehézkesen indult a kapcsolata, a lány kívánsága mégis az volt, hogy halála után is a közelében maradjon — vagy Theudelindához — akivel a regény során végig támogatták és segítettek egymást.

A szerző a Fekete gyémántok című regényében jól szemlélteti a különböző társadalmi rétegek közötti különbséget. Elsősorban megfigyelhető ez a megszólítási és köszönési formák előfordulásakor. Itt fontosnak tartottam kiemelni azt, hogy az eltérő társadalmi kapcsolatok, helyzetek, más-más nyelvhasználatot követelnek: másképp üdvözljük a vendégeket egy tudományos konferencián, és másképp a rég nem látott barátunkat az utcán. Eltérőképpen írunk meg egy hivatalos feljegyzést, és egy családtagunknak szóló üzenetet. (*Szilí*) A mai korra nézve, azaz a 21. században, különösen fontosnak tartom az udvariassági formák különböző megnyilvánulásait, hiszen olyan században élünk, ahol megváltoztak a társadalmi viselkedési és köszönési szokások: a fiatalok már nem minden esetben veszik figyelembe, ha egy idősebbet szólítanak meg, ugyanez a helyzet a tanár és diák, a főnök és a beosztott esetében, sőt még családon belül is. Kutatásom során legelőször a korban jellemző nyelvhasználati stratégiákat vizsgáltam meg, majd azokat, amelyek a regényen belül fordultak elő. A munkám során csoportosítást végeztem, amelyben feltüntettem, hogy a különböző társadalmi csoportok képviselői hogyan szólítják meg egymást, és melyek a leggyakrabban használt megszólítási formák. Végezetül pedig levontam a következtetést a változásokról, amelyek a 19. és a 21. század között mentek végbe.

A nyelvi etikett jellemzői a 19. századi Magyarországon

Minden ember közösségben él, ebből fakadóan szükség van arra, hogy megszólítsuk a minket körülvevőket, illetve arra, hogy illedelmesen köszönjük, ismerjük az etikettet, hiszen nemcsak az a fontos, amit mondunk, hanem az is, hogyan közöljük mondanivalónkat.

Az adott kort vizsgálva fontosnak tartom megemlíteni a polgárosodás kérdését, amely Magyarországon is fejlődésnek indult a 19. században. A polgári értelmiség megjelenésének köszönhető az iskolarendszer megléte és fejlődése. Ugyanis ez a réteg elengedhetetlennek tartotta,

hogy a fiatalság megfelelő oktatásban részesüljön. Többen akadtak, akik jövedelmük egy részét ennek a célnak a megvalósítására szánták. A reformkor fő célja volt, hogy az alapvetően feudális jellegű magyar társadalom (jobbágyok, nemesek, városi polgárság, papság) alakuljon át a nyugat-európai polgári társadalmak (vállalkozók, tőkések, kis-, közép, nagypolgárság, munkásság stb.) mintájára, s közben az ország gazdasági szerkezete is modernizálódjon. 1848-ban kezdődött el a polgári átalakulás folyamata, majd a kiegyezés után felgyorsult, és a polgári társadalom (bizonyos magyar jellegzetességekkel) fokozatosan kialakult a következő évtizedekben. (*Sőtér*) A korszakra jellemző a tudományos értekezések és felolvasások gyakoribb szervezése, (*Karádi—Nagy*) amely esemény helyet kap a Fekete gyémántokban is. Az egyik fejezetben Berend költői felolvasást tart a grófi család tagjainak és a jelenlévőknek Theudelinda grófnő estélyén.

Egy társadalomban mindig szükség van pozitív változásokra. Az illemszabályok megléte, valamint azok változásai mindig magával az adott nemzet kultúrájának és civilizációjának a fejlődésével járt együtt. Ha a világ különböző illemszokásait vizsgáljuk, láthatjuk, hogy az alapok csaknem mindenütt egyformák: a társadalmi fejlődésnek megfelelően alakultak. A cél talán mindenütt ugyanaz: zavartalanná tenni az emberek közötti érintkezést, és figyelmeztetni arra, hogy a körülötte levő emberekhez mindig tisztelettel viszonyuljon. A műveltségnek vagy a jó modornak a megléte, esetleg hiánya sokkal nagyobb válaszfalat emelhet vagy rombolhat le, mint maga a nemzetiség vagy valamely más kultúrához tartozás. Egy igazán művelt magyar sokkal közelebb áll bizonyos szempontból egy messze eső ország fiához, mint saját, viszont műveletlen honfitársához. Ha egy művelt ember egy távolabbi országba látogat, nem kelt olyan feltűnést a szokásaival, mint egy ugyanabból a nemzetiségből származó műveletlen személy. (*Törköly*)

Akárcsak a többi országban, Magyarországon is több csoportra lehet osztani a 19. században jellemző udvariassági formákat változatosságuknak köszönhetően. Ezek a csoportok a következők:

- amikor egy férfi szólított meg egy hölgyet;
- amikor egy férfi szólított meg egy másik férfit;
- amikor egy nő szólított meg egy férfit;
- amikor egy nő szólított meg egy másik nőt;
- ha egy társadalmi réteggel magasabb szinten állót szólítottak meg;
- ha egy társadalmi réteggel alacsonyabb szinten állót szólítottak meg;
- városi lakost szólítottak meg;

- ♦ falusi lakost szólítottak meg;
- ♦ tegező vagy magázó viszony van a beszélő felek között.

Ez annak tudható be, hogy egy férfi másképp szólított meg egy hölgyet, mint egy férfitársát, és ez fordítva is igaz volt. Az is fontos nézőpont, hogy városi, illetve vidéki személyről van szó, ugyanis mások voltak az udvariassági formák és szokások egy városban vagy falun belül. A tegezés és magázás kérdését is figyelembe kell venni, hiszen ennek megfelelően is voltak eltérések: egy idősebb vagy magasabb rangban álló személyt mindig magázva szólítottak meg, más esetben inkább a tegezés volt a megszokott. Ebben a korban a szülők magázása elvárt volt. A gyermekköszönések érdekesek voltak, ugyanis a 19. századnak is jellegzetessége, hogy a gyerekek egészen kicsi korban még mindenkit tegeztek, nem téve különbséget idős és fiatal között. (*Grétsy—Kovalovszky*)

Az emberek mindennap érintkeznek egymással és ezeknek az érintkezéseknek mindig köze van a köszönési formákhoz, hiszen alapvetően egy köszönéssel vagy megszólítással kezdjük el a kommunikációt. A nap mint nap használt köszönésünknek mindig van valamilyen jelentése. Vannak bizonyos feltételek, amelyeket figyelembe kell venni akkor, amikor meg szeretnénk szólítani valakit. Ezek a következők:

- ♦ a partner neve;
- ♦ az életkora;
- ♦ az ismeretségi fok;
- ♦ a rokonsági fok;
- ♦ a társadalmi státusz, végzettség;
- ♦ a családi állapot (csak nőkre vonatkozólag). [8.]

Fontos kiemelnünk azt is, hogy több helyen elterjedt a köszönést helyettesítő megszólítás, a magyar nyelvben ezek közül több a napszakoknak megfelelően: jó reggelt kívánok, jó napot kívánok, jó estét kívánok. Ide soroljuk, még az “adjon Istent is”. Ez utóbbi inkább a falusiak és a közeli ismerősök körében volt használatos. (*Hajdú—Kiss*)

Az idők során a különböző megszólítási formák változtak: csökkentek, bővültek. Így jön létre és terjed el például a 19. század első felében az “Ön” névmás, mint megszólítás.

A 19. században a régi városi polgárság és nemesség képviselői megkövetelték a kegyelmes, méltóságos, a köznemesek pedig a tekintetes megszólítást. Egy utód szintén elvárta, hogy őt is kellőképpen tiszteljék,

kigyelmesnek szólítsák, tehát ennek megfelelően magázzák. Ez egészen a 20. századig volt így. Magyarország több területén a nemzeti úr és nemzeti asszony megszólítás volt megszokott. A felső társadalmi réteg képviselői minden esetben elvárták a magázást, de ők tegezték a parasztokat. Egyedül csak az idősebbeket illették magázással, és nevezték őket bácsinak vagy néninek. A polgárok és a nemesek nem szerették, ha a falusiak szólították őket, és emiatt lekezelően válaszoltak nekik. Annak örültek, ha egy hozzájuk hasonló társadalmi rétegből való személy szólítja meg őket. Jellemző volt a prédikátum használata is, amely úgy jött létre, hogy annak a falunak a nevéből képezték –i képzővel, ahol a birtoka volt (pl.: kohányi, kishédei). (*Magyar néprajz*)

A kommunikációban megkülönböztetünk verbális és nonverbális eszközöket. Fontos szerep jut a nonverbális eszközöknek is, amelyek között több csoportot különböztetünk meg. Ide tartozik: a mimika, a tekintet, a gesztus, a testtartás, a meghajlás, a kalapemelés, a kézfogás, a felállás, az arcon csókolás. Ezek azok a jelek, amelyek árulkodnak egy kapcsolat minőségéről, de figyelemfelkeltésre is szolgálhatnak. Ilyen lehet a tekintet, amikor elfordítjuk attól vagy éppen odafordítjuk ahhoz, akivel társalgunk, a hosszas rátekintés, a kacsintás, a mosoly, a rámutatás, az integetés, a kézzel hívás vagy elutasítás, az odahajolás vagy távolodás, az érintés, a fejrázás. (*Domonkosi*) A regényben is fontos szerepet töltenek be. Például: amikor Evila nemet mond a lánykérésre: „*A leány tagadólag ingatta fejét.*”, amikor Berend kérdőre vonja Pétert a viselkedése miatt: „*A munkás felnézett az urra, s azzal felelt neki.*” vagy amikor arról beszélget Iván és Félix, hogyan tudnák Szaffránt kérdőre vonni: „*Iván vállat vont.*”

A alsó társadalmi réteg nyelvhasználatának jellemzői a regényben

A 19. században is megvolt a társadalmi rétegződés. Ezek a rétegek megtalálhatóak a regényben is. A Fekete gyémántok című regény társadalmi rétegződése: paraszt, szolga, munkás, kereskedő, egyházi tisztviselők, polgár, gróf, grófnő, herceg. A regény gazdag cselekményéből fakadóan a szereplők közül minden réteg képviselője párbeszédet folytat egy másik réteghez tartozó személlyel. Az adott kategóriában a megszólítások közül a leggyakoribbak: ön, maga, gróf, grófnő, úr, uram, te, de több esetben előfordul, hogy a szereplők nevükön szólítják egymást.

Az alsó társadalom rétegeire jellemző nyelvi stratégiák:

1. Azok az udvariassági formulák, amelyekkel a főnök illeti a munkást. Adott kategóriában legtöbbször az ön, a te és a néven szólítás fordult elő: *„Nincs igazad, Péter!”*
2. A munkás és a polgár között végbemenő párbeszéd, azon belül is azok, amelyekkel a munkás szólította meg a polgárt. A legfontosabbak az ön, az uram és a néven szólítás: *„No uram, most már megmondhatom önnek, hogy mi van odabenn!”*
3. Megszólított a grófnő. A munkás intézte hozzá megszólításait. A legtipikusabbak az ön és a grófnő: *„Grófnő, önnek egyetlen szavába kerülne.”*
4. Amikor a munkás a főnökét szólította meg, a legjellemzőbb megszólítások az uram és az ön volt: *„Azért, mert ha ön énnekem több bért ad mint társnőimnek, minden ember azt fogja mondani, hogy én önnek szeretője vagyok, s akkor én meg nem maradhatok.”*
5. Azok közül a megszólítások közül, amelyekkel a grófot illette a munkás, a leggyakoribb a gróf úr volt, de nagy számban előfordul az ön és az uram: *„Különösen meg kell köszönnöm a gróf úrnak.”*
6. Több esetben történt párbeszéd a munkás és a tisztelendő úr között. Az egyházi tisztségből fakadóan a tisztelendő úr fordul elő a legtöbbször, de ezenkívül használatos az ön is: *„Micsoda? Csak nem gondolja ön?”*
7. A paraszt és a polgár között a legjellemzőbb udvariassági forma az ön, az uram és a néven szólítás volt: *„Akkor ön talán meg tudná mondani?”*
8. A szolga akkor, amikor a főnökét szólította meg, az ön és a grófnő kifejezéseket alkalmazta: *„Igen. A bő felöltő, japáni szabással, melyet a bojtos selyemzsinórral átkötve szokott viselni a grófnő.”*
9. A munkás a herceget egyetlen alkalommal szólította meg, a néven: *„Sondershain úr!”*

A felső társadalmi réteg nyelvhasználati szokásai

A 19. században a felső társadalmi réteg képviselői, amelyek a regényben is jelen voltak a következők: a herceg, a grófi család, a polgárság (azon belül a kereskedők) és az egyházi tisztviselők. A Fekete gyémántokban ezek a személyek a következőkkel folytatnak párbeszédet: munkással, paraszttal, valamint a saját társadalmi hovatartozásukon belül gróffal, grófnővel, polgárral és egyházi személlyel. Ők a megszólításuk során legtöbbször a magázást választották, ezen belül is az ön névmást, mint megszólítást. Több esetben azonban előfordult, hogy a tegezést helyezték

előtérbe. Ez jellemző volt saját körükön belül, de ugyanúgy elterjedt volt, hogy a tőlük alacsonyabb rangú tisztségviselőket tegezték le. Legtöbbször a te, neked, téged kifejezést használták, illetve nevükön szólították őket.

A felső társadalmi rétegen belül használt nyelvi stratégiák:

1. Azok a megszólítások, amelyeket a grófnő mondott a munkásnak. Ebben a kategóriában a legtipikusabbak az ön és az uram: *„Uram! Írja ön nekem ezt a sort egy papírra...”*
2. A herceg megszólításai a polgárhoz. A leggyakoribban az ön és az asszonyom kifejezéseket használta: *„Asszonyom, az én időm drága.”*
3. Azok közül a megszólítások közül, amelyekkel az egyik polgár illetve a másikat, a legnépszerűbb a maga és az ön megszólítás volt: *„Óh, maga nagy bolond!”*
4. Az apát a társadalmi hovatartozás szerint grófnőnek szólította úrnőjét: *„Grófnő. Én ismerem önnek kételyeit és erős hitét abban, amit látni és hallani vél.”*
5. Abban az esetben, amikor a megszólított a herceg, a legjellemzőbb megszólítási forma a herceg és az uram volt. A polgár intézte hozzá megszólításait: *„Uram, fogadja ez emlékét tőlem ma, születésnapjára!”*
6. Az apát a polgárhoz az ön, a fiam és a te kifejezéseket használta, valamint a néven szólítást alkalmazta: *„Micsoda? Ön nem akarná ezt megtenni?”*
7. A gróf a megszólításaiban legtöbbször az uramat és a kedves barátomat használta: *„De már megbocsáss, kedves barátom.”*
8. A grófnő apáthoz intézett megszólításai alapján következtethetünk arra, hogy az adott korban tiszteletben tartották az egyházi tisztségeket betöltő személyeket, ezért az atyám udvariassági formát használták a leggyakrabban: *„Atyám, gondolja meg ön.”*
9. A polgár a paraszthoz intézett megszólításai közül a legtipikusabb a leányom és a néven szólítás volt: *„Látod, Péter!”*
10. A polgár többféleképpen szólította meg a feleségét. A legfontosabbak ezek közül az asszonyom, az ön, a madame és a néven szólítás volt: *„Egy szép jó estét jöttem önnek köszönni, asszonyom!”*
11. A polgár a munkásnál általában a maga, ön, uram, te szavakat használta: *„Tudja ön, uram.”*

12. A kereskedő a polgárhoz az előzőhöz hasonlóan az ön, maga, te, uram és uramöcsém kifejezést alkalmazta legtöbbször: *„Adott ám, kedves uramöcsém.”*

13. Amikor a polgár a férjéhez szólt, akkor a maga, ön, uram, te megszólításokat helyezte előtérbe: *„Uram! Én öntől valamit kérdezni jöttem.”*

14. Az a megszólítási forma, amellyel az apát illette meg a munkást, az ön volt: *„Önt bizonyosan elfogadja.”*

15. A polgár a kereskedőt az urambátyám kifejezéssel szólította meg: *„De urambátyám!”*

16. A pap a grófnőt a grófnő és a leányom szavakkal illette: *„De mondja meg nekem a grófnő.”*

17. A grófnő a papot általában az egyházi tisztségének megfelelően szólította meg, így legtöbbször tisztelendő atyámnak szólította: *„Óh, hála, ezer köszönet érte, tisztelendő atyám.”*

18. A herceg leggyakrabban az önt és a néven szólítást használta: *„Berend úr!”*

19. A regényben többször szólította meg a polgár az apátot. Általában véve a legjellemzőbb az atyám és az uram kifejezések: *„Áldjon meg, atyám.”*

20. A polgár az anyját az anyám és a mama szavakkal szólította meg: *„Ez anyám, egy szegény asszony, aki koldul!”*

21. A pap a sekrestyés megszólításakor a kend kifejezést és a néven szólítást alkalmazta: *„Ne aludjék kend!”*

22. A gróf a grófot több alkalommal szólította meg. A barátim, a te és a kedves szavak voltak a népszerűek: *„De barátim.”*

23. A polgár a fiát a fiam megszólítással illette legtöbbször: *„Árpád fiam!”*

24. A grófnő a grófot a nektek, tőletek szavakkal szólította meg: *„De hisz az örültség volt tőletek!”*

25. A sekrestyés a papot tisztelendő úrnak és tisztelendő atyámnak szólította: *„Üljön fel a tisztelendő úr az én hátamra.”*

26. A főnök a szolgát önnek vagy kisasszonynak szólította: *„Kisasszony, ön emlékezik a fűzőld gros de Naples zubbonyomra a pálaszegélyzettel?”*

27. A gróf a grófnőnél a leggyakrabban a téged és a neked megszólítást használta: *„Téged kísért hazáig?”*

28. Az apát a parasztnál a te kifejezést és a néven szólítást alkalmazta: „*Te Péter, maradj itt!*”

29. A regényben a grófnők egyszer szólították meg egymást. Ebben az esetben a rokoni kapcsolat figyelhető meg: „*Néném!*”

30. A hercegek is egyszer szólították meg maguk között egymást, ebben az esetben a megszólítás a te volt, hiszen tegezésről beszélünk: „*Te az én ellenségeimnek feje lettél.*”

31. Szintén egy megszólítást foglalt magában a pap és az apát párbeszéde: „*Hiszen engem tessék kinevetni.*”

A regényben fontos szerep jutott a nonverbális udvariassági eszközöknek is, amelyek minden csoportban ugyanúgy jelen voltak. Ezek közül a leggyakoribbak a kézcsók, a kézfogás, a meghajlás, a homlokon csókolás: „*A savanyú képek egyszerre mint édes mosolygással fordultak feléje, s üdvözlék sorba megrázva a kezét.*”.

Összegzésként megállapítható, hogy megszólítások és köszönések jelentős számban fordultak elő a regényben. Összehasonlítva a mai korunkkal, észrevehetjük, hogy változás figyelhető meg. A 21. században már nem ennyire jellemző a választékos nyelvhasználat. Megszólításainkat és köszönéseinket nem minden esetben tükrözi a tiszteletadás, mert már nem teszünk különbséget a fent említett kategóriák között. Viszont azt sem kell figyelmen kívül hagynunk, hogy mára a társadalmi berendezkedés, a társadalmi rétegződés megváltozott, nincsenek már meg ezek a kategóriák, amelyek a regényben, így nem olyan széles a palettája a köszönési formáknak. Azt azonban mindig tartsuk szem előtt, hogy a jó modor mérvadó a rólunk formált vélemények kialakulásában. Minden civil társadalom alapja az ember tisztelete, amely az erkölcsben, és a viselkedési formákban jelennek meg.

Felhasznált irodalom:

Törköly, E., szerk. (2003). *Az illemszabályok fejlődése. A nők szerepe a protokollban.* Budapest.

Boronkai, D. (2006). A „genderlektusokról” egy szociolingvisztikai diskurzuselemzés tükrében. In *Szociológiai Szemle.* 2006/4. 64-87 old.

Domonkosi, Á. (2002). *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban.* Debrecen.

Hajdú, M., Kiss, J. szerk. (1991). *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest. 617-619. old.

Sőtér, I. szerk. (1975). Ideák és nosztalgiák költője: Jókai. In *Irodalomtörténeti közlemények*. 267-271. old.

Jenei, I. *A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon*. 1. old.

Karády, V., Nagy, P. T. *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19-20. századi Magyarországon*. 13-32. old.

Kiss, J. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 268-278 old.

Névadás, névhasználat, megszólítás és köszönés. *Magyar Néprajz VIII*.

Grétsy, L., Kovalovszky, M. szerk. (1983). *Nyelvművelő Kézikönyv*, első kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 249-1256. old.

Szili, K. (2007). Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr 131*: 1–17.

Анотація

Мор Йокаї вважається одним з найбільш продуктивних письменників в угорській літературі. Його праці всім відомі, а деякі навіть і сьогодні актуальні. Наприклад один із таких романів “Чорні діаманти”. Йокаї почав писати його в 1869 році, також цього року в журналі “Гон” видає його продовження. В цьому романі він займається не зовсім звичними темами, як спекуляції фондового ринку та банкіри. Він змальовує життя національної промисловості. В романі зображено декілька різних історій. Головний герой Іван Беренд, який на той час вважався ідеалом чоловіка. Завдяки його характеру та історії, яку описано в романі він був найпопулярнішим у 19 столітті. Протягом своєї роботи я не мала жодних проблем, адже працювала з достатньою кількістю матеріалу, більшість якого складалася з етикетних формул. Моє дослідження дає чіткі відповіді на те, які етикетні формули були найбільш популярними в 19 столітті, а також описує цей стан на сьогоднішній день.

Abstract

Mór Jókai is considered as one of the most prolific Hungarian authors. He wrote several works, most of them are still popular. *Black diamonds* is a

great example for it. Jókai starts to write this novel in 1869. The daily newspaper *Hon* began publishing it in December, 1869. In this novel Jókai does not deal with the usual topics, but with bankers, stock market speculations and ramps. He introduces us the lives of the people in national industry. The narrative is multi-threaded, the main character is Iván Berend, who is the embodier of the ideal man of that period. The work met a great success, partly because of this character, partly because of the novel itself, but not only in the 19th century. During my work it was easy to classify, because I worked with a great amount of material. The reason of it is the fact that I met a significant number of accosts and forms of greeting. My research reveals what the parlance in the 19th century was like, how the members of the different social classes greeted each other, as well as I will call the attention to how much change occurred during the elapsed time.

Kovács Tünde,

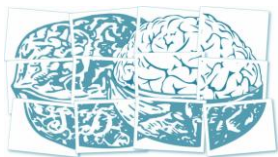
Ungvári Nemzeti Egyetem,

Magyar Tannyelvű Humán- és,

Természettudományi Kar,

Magyar nyelv és irodalom szak,

3. évfolyam

Mihók Richárd.....

Adalékok Máramaros vármegye korai történetéhez

Az egykori Máramaros vármegye egy hatalmas kiterjedésű közigazgatási egység volt északkelet Magyarország területén. A 20. század elején területe elérte a 9720 négyzetkilométert (*Bencsik*, 2008, 27-28.), így területileg a legnagyobb vármegyék közé tartozott. Betelepülése és a közigazgatás kialakulása igen későn kezdődött, mivel dokumentálható települések csak a XIV. század folyamán jelennek meg⁷. Természetesen, ez nem jelenti azt, hogy a korábbi időszakban nem lehettek a területén települések, de nagy valószínűséggel, csak nomád legeltető népcsoportok (románok és szlávok) lakták a vidéket. Máramaros területének 90%-a hegyvidékből tevődik össze, a települések csak a folyó völgyekben alakultak ki, legfőbbképp a Tisza, és annak mellékfolyói völgyében (Nagyág, Talabor, Tarack, Visó) (*Bélay*, 1943). Az egykori vármegye területe jelenleg Ukrajnához (Huszt, Técsői, Ökörmezői és Rahói járások) és Romániához (Máramaros megye) tartozik⁸.

Máramaros vármegye történeti kutatásának kezdete 1900-ra tehető. Ekkor jelenik meg az azóta is alpműnek számító, Mihályi János által

⁷ Saját kutatásaimra alapozva, mely a Máramaros vármegye településszerkezetével foglalkozik.

⁸ Ukrajna és Románia közigazgatási beosztása napjainkban.

közreadott Máramarosi diplomák c. forrásgyűjtemény. A következő igazán átfogó munka Bélay Vilmos nevéhez köthető, aki 1943-ban adta ki a vármegye történetével foglalkozó könyvét, amely doktori dolgozatának témájaként is szolgált. Azóta, különálló monográfia nem foglalkozott a vármegye korai történetével, csupán kisebb publikációk és ismeretterjesztő művek láttak napvilágot.

Máramaros neve először egy 1199-es okiratban szerepel (Nagy, Páur, Ráth, Véghely, 1865, 1-2.) amikor is Imre király –egy máramarosi vadászaton– kis híján életét veszti. Ekkor még nem beszélhetünk közigazgatási egységről, csupán a terület megnevezésével. Bélay (1943) azt állítja, hogy a királyok vadászó területe volt a XII. – XIII. század folyamán, Bereggel és Ugocsával egyetemben. Véleménye szerint, Máramaros területén királyi solymászok és erdőővők éltek, szétszórta, kisméretű településeken.

Mihályi (1900) Máramaros XIII. századi telepeseinek a német lovagrend tagjait nevezi meg. Mihályi (1900) szerint: *„Ezen városok 1329-ben nyerték kiváltságaikat, látjuk ezen diplomából, hogy léteztek már 1300-ban, de több körülmény arra mutat, hogy alapításuk a XIII. század elejére esik és hogy Técső, Huszt városok, valamint a huszti vár alapítói a német lovagrend vitézei voltak. Ezen hadakozó szerzetesek, kiknek viselete fekete kereszttel jelzett fehér köpeny volt, feladatuk tűzték ki maguknak, hogy a pogányok ellen küzdjenek;”* (5.). Eme kijelentés igazolására vagy cáfolására, további kutatások szükségesek, de a XIV. századból, már bizonyos, hogy Ugocsa vármegye területéről is szép számban vándorolnak el szászok, a máramarosi koronavárosokba. Tehát Máramaros nemzetiségi összetételét bonyolult meghatározni. Valószínűleg, magyarok, németek (szászok), románok és szlávok is képviseltették magukat⁹.

Máramaros területén az első települések oklevéllel való bizonyítása csak a XIV. század első feléből való, de érdekes, két, a XIII. század végén kiadott dokumentum. Az első, 1299. február 19.-én kelt okirat, (Szentpétery, Borsa, 1987, 215.), amely arról számol be, hogy a máramarosi egyházi tizedet az erdélyi püspökségtől jogtalanul megszerzi az egri püspökség. Az okirat tanúsága szerint Máramaros területén egyházi tizedet szedettek be, ami azt jelenti, hogy kiépült települési rendszernek kellett léteznie. Véleményem szerint, ezek a települések a Tisza és a Visó völgyében léteztek, többek között a 30 évvel később,

⁹ Bélay (1943) munkájából és a saját kutatásaimból is ez derül ki.

nagyszámú kiváltságot elnyerő városok és a közöttük lévő, vagy legalább is nem nagy távolságokban elhelyezkedő települések. A második okirat is ezt hivatott alátámasztani, mivel az 1300. július 23.-án megjelent okirat (*Szentpétery, Borsa, 1987, 248.*), a Máramarosban megtelepedett hospesekről szól, kiknek védelmére III. Endre király a viski várát elkobozza Mykov (Miklós) és Chepán nevezetű tulajdonosaiktól, s ugocsai területekkel kárpótolja őket. Az okirat arról tesz tanúbizonyságot, hogy a Máramaros területén élő népek – vagy inkább hospesek (királyi vendégnépek) – száma jelentősen megnövekedett, amelyek védelmére és a királyi hatalom érvényesítésére központi, kőből épült erődítményre volt szükség.

Máramaros megye (vagy vármegye) közigazgatásának kialakítása 1300-ra tehető. A területen élő lakosság első kiváltságait 1326. május 14-én nyeri el (*Blazoih, Géczi, 2000, 137*), amikor az esztergomi érsek a máramarosi egyházaknak meghagyja, hogy a beszedett egyházi tizedből minden évben 1 márka után 1 pondust (súly) tartoznak megfizetni dénárban. Illetve, hogy semmilyen világi hatalom nem veheti ezt el tőlük, különben az egyház kiközösíti őket. Azon év május 17-én Károly Róbert király megerősíti Boleszló, esztergomi érsek kiváltságlevelét, amely a szigeti, hosszúmezői, técsői, viski és huszti egyházaknak szól (*Blazoih, Géczi, 2000, 140*). Ebből kifolyólag megállapítható, hogy 1326-ban már közigazgatási egységről beszélhetünk Máramaros területén, mert az egyház és a királyi hatalom is elismeri a területen működő egyházi struktúrát, amely az adó beszedésére is jogosult.

1300 és 1329 között, a máramarosi terület benépesedése felgyorsult, amihez valószínűleg az ország területén lezajlott Károly Róbert elleni harcok is nagy szerepet játszottak, mivel a legtovább északkelet-Magyarország területén húzódtak el a harcok. A szomszédos Ugocsa vármegyében Borsa Beke kerítette hatalmába a nagyszőlősi Kankó várát és a királyházi Nyaláb várát. Borsa Beke 1314-ben szállt szembe Károly Róberttel és 1315 tavaszán zajlott le Nyaláb várának az ostroma (*Mizovik, 2013, 160.*). Valószínűleg ekkor vándorol el a környék szász hospes lakosságának egy része a nyugodtnak nevezhető máramarosi területekre. Ezt látszik igazolni, hogy 1329-ben Hosszúmező, Técső, Visk és Huszt lakossága azzal a kéréssel fordul Károly Róbert királyhoz, hogy a Szőlősi polgárokéhoz hasonló kiváltságokat kaphassanak (*Almási, 2003, 131*). Tudjuk, hogy az ugocsai hospesek kiváltságait a XIII. század második felében azért nyerik el, mivel a magyar királyok kedvelt vadászterülete volt a vidék, hol a domus regalis (király ház) állott, majd a Nyaláb vár épült, és otttartózkodásuk alatt rengeteg plusz feladat hárult az ott élőkre

(Mizovk, 2013, 160). Máramaros esetében ezt nem tudjuk bizonyítani, ezért is valószínű, hogy a Borsa lázadás alkalmával elvándorló ugocsai hospesek szerették volna újra elnyerni régi kiváltságaik az új lakhelyeiken is. 1329-ben Károly Róbert király Hosszúmező, Técső, Visk és Husz városoknak kiváltságokat biztosít, indokolván azzal, hogy a máramarosi terület nagyon terméketlen. A kiváltságokat 17 pontban rögzítik, amelyek röviden így foglalhatóak össze: szabad be- és elköltözés, tiszttviselőjüket és papjukat saját maguk választhatják, a főispán hatósága alól mentesek, bírákat maguk közül választhatnak, új területeket vehetnek művelés alá –amelyet senki nem vehet el tőlük–, vásárt tarthatnak, nem kell vámot fizetniük, csak a földbért kötelesek megfizetni (Almási, 2003, 131-132).

Sziget néhány évtizeddel később nyeri el a királyi kiváltságokat. Bélay (1943) véleménye szerint: „A városi kiváltságot később kapta a másik négyenél (1351), de hamarosan magához ragadta a vezetést éppen kedvező földrajzi fekvésénél fogva”(197.). De vajon minek is köszönhető, hogy Sziget 22 évvel később kapja meg a királyi kiváltságot, mint a többi négy város? Szigetet és a királyi/egyházi szembenállást 1326 után kell keresnünk, amikor is az erdélyi püspökség fennhatósága alá kerül. Ezzel egy 1346. július 11.-én kelt dokumentumban találkozunk, amikor is Benedek nevű szigeti lelkész esküt tesz, hogy hűséges alattvalója lesz az egri püspöknek és az erdélyi püspököt, mint feljebbvalóját, el nem ismeri (Mihályi, 1900, 23). Tehát a kiváltság későbbi elnyerése összefüggésben van az egri és az erdélyi püspökség joghatóságának kérdésével. Sziget a négy máramarosi koronavárosával azonos jogokat 1351-ben nyeri el (Bélay, 1943, 197.).

A vallási szembenállást az a tény is erősíthette, hogy a máramarosi területen a dokumentumok tanúsága szerint nagyszámban éltek románok (oláhok), illetve ruszinok (rutének), akik a görögkeleti vallást gyakorolták. Jól érzékelteti ezt a tényt az 1374. október 13-án XI. Gergely pápa által kiadott felhívás, az egri és kalocsai püspököknek, hogy vizsgálják ki, a máramarosi románok közül hányan tértek át a katolikus hitre (Mihályi, 1900, 72.). 1391. augusztus 1-jén Konstantinápolyban íródott okirat megáldja azon adományokat, smelyeket Balicza vajda és Drág mester ajándékozott a máramarosi monostornak (Mihályi, 1900, 109.).

A XIV. század második felétől egy nagyszámú betelepülést figyelhetünk meg a megyében. A század végére azon települések száma, amelyek

teljességgel bizonyíthatóak, eléri a 65-öt¹⁰. Ebben nagy szerepet játszhatott az, hogy a sóbányászat fellendülőben volt. Bélay (1943) szerint „A sóvágók üdvéért tartott istentiszteletért (a papok) kőst adtak nekik. Ez az oklevél szavai szerint régi szokás, amelynek gyakorlásában Erzsébet királyné – Nagy Lajos felesége – is megerősítette e városok lakosait.” (26.) Ebből kitűnik, hogy a XIV. század második felére a sóbányászat hatalmas gazdasággá nőtte ki magát, amelyből a máramarosi plébánosok fizetségét is tudták fedezni. A XV. század elejéről már biztosan tudjuk, hogy a huszti, técsői és a szigeti plébánosok heti 12 dénárt és évente egy reverendára való posztót és két öl lenvásznat kaptak (DL-DF: 13358). Ez hatalmas összegnek számított tudván, hogy egy ház után fizetendő éves adó 18 dénár környékén mozgott.

Máramaros vármegyével kapcsolatban még fontos megemlítenünk a területén található várakat. Fentebb már említést tettem a huszti és a viski várakról, amelyek megépülése körüli homályt próbáljuk meg most eloszlatni. A huszti vár megépítésének problémakörével először Mihály János foglalkozott az 1900-ban kiadott Máramarosi diplomák c. forrásfeldolgozásban. Ebben találkozhatunk egy érdekes résszel (fentebb már egy kisebb részét idéztem): „...1211-ben tehát a rend megalapítása után alig 12 évvel II. Endre királytól a Bárczaságot nyerték oly feltétellel, hogy azt a kunok ellen megvédelmezzék; onnan miután magukat függetlenekké tenni igyekeztek, ugyancsak II. Endre király már 1225-ben kiűzte, de máshol, mint például Poroszországban, országokat és népeket meghódítva nagy hatalomra tettek szert. Hogy ők voltak a mi városaink alapítói a következő körülményekből következtem:

a) A német lovagrend létezése Máramarosban igazolva van egy 1213. évben kelt okirattal, amelyet az eredetiből gr. Battyányi Ignác erdélyi latin püspök másolt le; ahol ezen rendvitézek megtelepedtek, ott városok és várak keletkeztek, mintha csak a földből keltek volna ki.

b) Azon feltételek, melyek mellett a rend vitézei a Bárczaságot kapták, nálunk is fennforogtak névszerint: az ország határain innen és túl a pogányok ellen küzdeni, só aknákat nyitni, sőt a vizén szállítani, ércbányákat művelni, városokat és várakat fából vagy kőanyagból építeni stb...” (Mihályi, 1900, 5.).

A várral kapcsolatban egészen biztosan állíthatjuk, hogy a XIV. század közepe előtt nem épülhetett fel, mivel egyetlen egy dokumentum sem szól róla. Komáromy (2001) munkájában találkozhatunk egy kisebb

¹⁰ Saját kutatásaimra alapozva.

résszel, amely a huszti várral kapcsolatban megemlíti, hogy az valamikor 1350 tájékán épült fel (25.). A szerző az Ujhelyi család levéltárában talált dokumentumra hivatkozik, amely azóta is ismeretlen a történészek előtt. Ám kétségbe nem vonhatjuk a dokumentum hitelességét, mivel a második világháború idején bombatalálat érte a budapesti levéltárat, amikor is rengeteg dokumentum megsemmisült (MNL e-oldala). Továbbá Komáromy igazát bizonyítja az a tény is, hogy az 1315-ös Borsa Beke ugocsai lázadása (Mizovk, 2013, 161.) folyamán sem hallunk a szomszédos vármegyében várról, sem pedig az arra való bárminemű utalásról. A legelső dokumentum, amely ma is ismert –1413. február 18-án keletkezett– egy bizonyos Györgyöt említ a huszti vár kapitányaként (Mihályi, 1900, 189.).

A viski vár kutatása még nagyobb kihívás a kutató számára, mint a huszti. A település létéről szóló legkorábbi okirat 1281-ből való (Szentpétery, 1943, 168.), ám ekkor még Ugocsa vármegye részeként említi. Fentebb már említettem azt az okiratot, amely arról számol be, hogy a település a várral együtt átkerül Máramarosba. A probléma innen kezdődik, mivel ezután egyetlen egy okirat sem szól a várról. A vár pusztulásának idejét is nagyon nehéz meghatározni. 1406. december 7-én kelt okirat arról számol be, hogy Moldvából támadás érte Máramarost, ahol nagy károk keletkeztek (Mihályi, 1900, 143.). C. Tóth (2012) szerint: „...a levél második felében a máramarosi királyi várak pusztulására utaló részt eddig senki nem méltatta figyelemre. Ez utóbbi függvényében a kérdés inkább az, miért kellett az ott álló várakat megerősíteni, felújítani és élelemmel ellátni. Erre általában akkor szokott sor kerülni, ha támadás fenyeget vagy már támadás érte az adott területet.” (150.).

Összegzőként elmondhatjuk, hogy a vármegye korai történetével foglalkozni kívánó kutatónak nem igazán lesz könnyű dolga. Át kell látnia a források rendezetlenségét, amelyek közt eligazodni nem a legkönnyebb feladatok egyike.

A vármegye korai története, mint láthattuk, a XIV. századdal veszi kezdetét. Nem tudjuk igazolni, sőt, jelenlegi tudásunk szerint csak cáfolni tudjuk Mihályi János olyan feltevéseit, mely a vármegye korai történetét a XIII. századhoz és a német lovagrendhez kapcsolja. Érdemesebb figyelmünket a XIV. század első harmadából fennmarad okiratok vizsgálatára fordítani. Külön nehézséget okoz a vármegye területén fellelhető erődítmények középkori vizsgálata, melynek problematikáját a fentiekben már vázoltam.

Felhasznált irodalom:

MOL. DL-DF: 13358

Bélay Vilmos (1943). Máramaros megye társadalma és nemzetiségei: A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig. Budapest: Sylvester Nyomda.

Bencsik Gábor (2008). Vármegyék könyve: Millenniumi körkép Magyarországról. II. kötet. Budapest: Magyar Mercurius.

Blazovich László, Géczi Lajos (2000). Anjou-kori Oklevéltár. X. 1326. Budapest–Szeged.

C. Tóth Norbert (2012). Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. Erdélyi tudományos füzetek, 277, 135-167.

Komáromy András (2001). Ugocsa vármegye a történelemben. Válogatott írások. Szerk.: Kobályné-Homoki Ilon. Ungvár.

Mihályi János (1900). Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramaros-Sziget.

Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső (1865). Hazai okmánytár: Codex diplomaticus patrius II. Győr.

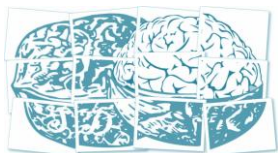
Szentpétery Imre (1943). Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. II. kötet. 1. Füzet 1255-1272. Budapest.

Szentpétery Imre, Borsa Iván (1987). Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. kötet 4. füzet 1290–1301 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 13.). Budapest.

Міговк Ріхард (2013). Королівський замок «Ньолаб» у дзеркалі джерел (1262-1515). Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Ужгород, – Вип. 30. С. 159-163.

http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/haborus_karok_a_leveltarban.html

Mihók Richárd,
Ungvári Nemzeti Egyetem

.....*Molnár Beatrix*.....

Munkácsy Mihály társadalmi helyzetének változásai

Munkácsy Mihály kétségkívül a XIX. század legnagyobb, legismertebb és legelismertebb festőművésze. Már életében is nagy népszerűségnek örvendett, ami napjainkban reneszánszát éli. Sokak által ismert a festő romantikus regénybe illő életútja: a szegény asztalos inasból európai előkelőségeket saját palotájában fogadó híres festő lett. Itt felmerül a kérdés, hogy milyen tényezők játszottak szerepet Munkácsy státuszemelkedésében, valamint, hogy miben nyilvánult meg a szakmai és társadalmi elismertsége?

Munkácsy 1844-ben született Munkácson. *Perneczky* (1970) szerint gyermekkorra még az akkori magyar viszonyokhoz mérten is mostoha és viszontagságos volt. (6.). Korán árvasorsra jutott és a nagybátyja nevelte, aki asztalos inasnak adta. *Munkácsy* (1921) visszaemlékezéseiből tudhatjuk, hogy egy véletlennek, pontosabban egy betegségnek köszönhetően kezdhett rajzolni tanulni. Első mestere, Fischer Károly műhelyében találkozott Szamosy Elek vándorfestővel. *Malonyay* (1907) szerint ez az esemény fordulópontot jelentett Munkácsy hányatott életében. A Munkácsyról szóló első monográfiából (*Malonyay*, 1907) annyit mindenesetre megtudhatunk, hogy Szamosy biztatta a fiatal Munkácsyt, hogy költözzön fel Pestre, ott keressen pártfogókat, és próbáljon ezek segítségével valamilyen külföldi művészeti akadémiára beiratkozni. 1863-ban fel is költözött a fővárosba. Művészeti iskola híján

Munkácsy egyetlen lehetősége az volt, ha a Nemzeti Múzeum Képtárában lévő alkotásokat másolgatja. Ugyanakkor a Képzőművészeti Társulat vezetői, különösen Than Mór és Ligeti Antal pártfogolták a kezdő festőt, és havi díjat folyósítottak számára. Munkácsy festői pályájának elindulásában tehát a tehetség mellett részben a szerencse is közrejátszott.

A Képzőművészeti Társulat támogatása révén Munkácsy előbb Bécsben, majd Münchenben folytathatott rendszeres tanulmányokat. A müncheni akadémián Wagner Sándor tanítványa lett. Valószínűleg az ő tanácsára kérelmezett állami ösztöndíjat. Báró Eötvös József kultuszminiszter (1867) Munkácsyhoz címzett levelében 800 forintot engedélyezett számára. Szívós (2009) tanulmányában rámutat arra, hogy az ösztöndíj, különösen az állami ösztöndíj egy kezdő képzőművész tehetségének első komoly elismerése, mivel „a közvélemény úgy gondolta, ezeket a tehetséges fiatalok kapják” (122.)

Szívós (2009) szerint a szakmai siker egyik meghatározó állomásának tekinthető a kiállításokon, és főleg a nagy külföldi kiállításokon való részvétel is. Munkácsy jelenléte a magyarországi kiállítótermekben nem mondható számottevőnek, viszont a külföldiek, a párizsi Szalon kiállításai és a világkiállítások mindig sikert hoztak számára. Az első igazi elismerést a Szalon aranyérme jelentette, amelyet 1870-ben kapott a Siralomház című képéért. Más kérdés, hogy „a régi párizsi Szalon aranyérmeseinek névsorát ma már alig őrzi az emlékezet” (Perneckzy, 1970, 5.), ugyanakkor a magyar képzőművészet történetében fontos helyet foglal el. A Siralomházat egy amerikai műgyűjtő, Willstack vásárolta meg, így a siker kézzel fogható alakot is öltött. „Egyszeribe Krózus lett a szegénysorsú festő.” (Lyka, 1964) Megélhetése biztosnak látszott, mivel állandó képkereskedője lett Goupil személyében. 1872-ben Párizsba költözött, és csaknem egész életében ott is maradt.

A párizsi Szalon kitüntető érme után a művész számára 1873-ban újabb siker következett: a bécsi világkiállításon kivívta Pettenkoffen és Rjepin festők, valamint Sztaszov, orosz művészetkritikus továbbá az osztrák és francia műkritikusok elismerését. (Perneckzy, 1970). Ugyanakkor ez a világkiállítás Munkácsy szempontjából azért is jelentős, mert a magyar osztályon állíthatott ki, ugyanis 1873-ig a magyar képzőművészetet az osztrák vagy a német osztályba sorolták be.

Művészi sikereivel párhuzamosan magánélete is új irányba fordult: 1874. augusztus 5-én feleségül vette De Marches báró özvegyét, Cécile Papiér-t. A házasság következtében jó anyagi körülmények közé került, és a

következő két évtizedben műterme és palotája Párizs egyik divatos társadalmi központja lett. Szalonjában megjelentek a magyar arisztokrácia és a kulturális élet kiemelkedő képviselői csakúgy, mint a francia irodalom és festészet jeles alakjai. (Malonyay, 1907) De képviseltették magukat olyan magyar hírességek, mint Liszt Ferenc, Odry Lehel, Reményi Ede stb. Nem véletlen, hogy Munkácsynét Madame Reclame-nak nevezték Párizsban. A szüleinek írt leveleiben rendszeresen beszámolt azokról a bálokról, fogadásokról, estélyekről, amelyekre hivatalosak voltak. Az orosz, német, spanyol és főleg az osztrák követségre rendszeresen jártak. Az osztrák nagykövettel, Hoyos László gróffal szoros kapcsolatban álltak. Jártak Pomard és Mathilde hercegnő báljára, Molitor grófnőék, Rotschildék, Lesseps Ferdinándék, Türrék vacsoráira. (Sz. Kürti, 2009)

Ez a fajta életmód a Szívós (2009) által jellemzett művész- szerepek közül a művészfejedelem tipikus példáját tükrözi. Szívós (2009) szerint ahhoz, hogy valaki művészfejedelemmé váljon a XIX. század második felében, a tehetsége mellett elsősorban a siker, sok esetben a gazdagsági és a társadalmi emelkedés vágya is kellett. Hogy ez Munkácsyra mennyiben volt jellemző, arra Max Liebermann, a festő egykori tanítványának visszaemlékezései adhatnak választ:

Munkácsy a legsajátosabb ellentétekből állott voltaképpen; ... erősen érdekelték sikerek, anyagi előnyök, maga elé tűzött és szívósággal kiverekedett célok, — mégis állandó kábulatban, irreális álomvilágban, valami különös lelki részegségben élt. Egy pillanatra sem felejtette el a szegény kis munkácsi asztalosinast, akiből a párisi szalonok ünnepelt csillagává lett. (Vézi, 1914, 103.)

Munkácsy helyzetét bonyolította társadalmi állása, felesége dicsőségvágya, amelyben a kudarc miatti állandó félelmen kívül az is szerepet játszott, hogy sikereit igazolni akarta a magyar kollégák előtt is, mert önbizalma megőrzéséhez szüksége volt a hazai elismerésre. Úgy tűnik tehát, hogy ebben a művészfejedelem- szerepben Munkácsy egyfajta önigazolásért harcolt. Lipp (1993) szerint Munkácsy szerepválasztása egybeesett a XIX. századi gyarapodó polgár törekvéseivel. Ez a párhuzam magyarázatot adhat arra, hogy Munkácsy alakja miért válhatott példává a magyar festészet számára.

Az 1870-es 80-as években Munkácsy sikerei csúcsán állt. A szakma és a közönség egyaránt elismerte, művei magas áron keltek el Párizsban, Londonban és Amerikában. Goupil mellett a londoni J. Staats Forbes, Schenk és Michel Knoedel értékesítette munkáit. (Sz. Kürti, 2009). Az

1878-as párizsi világkiállításon döntő sikert aratott, és Milton című festménye megnyerte a nagy aranyérmet. A Milton sikere után Sedelmayer műkereskedő tíz évre szóló szerződést kötött a festővel. Ennek eredményeképp Munkácsy rendszeres előlegeket kapott képeiért, és híressé vált alkotásait az egész világon bemutatták. (Végvári, 1962) Munkácsy sikereinek bizonyítéka az is, hogy a világkiállítás után a francia kormány a becsületrend tiszti keresztjével tüntette ki, Ferenc Józseftől pedig Vaskorona rendjelet és nemesi oklevelet kapott. (Bakó, 2004) Az uralkodó által adományozott nemesség az egyik legnagyobb elismerésnek számított a dualizmus kori Magyarországon.

A társadalom elismerésének volt egy sor olyan megnyilvánulása is, amelyek a szakmai vagy éppen uralkodói megbecsültségnél tágabb értelemben honorálták a művész eredményeit. A XIX. század második felében nagy hagyományai voltak a művész-ünnepléseknek. Munkácsy 1882. február 18-án érkezett feleségével Budapestre, mivel a Krisztus Pilátus előtt című festménye európai körútja során itt került kiállításra. A látogatás kapcsán hatalmas ünneppsorozat vette kezdetét. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat díszünnepségén többek között Trefort Ágoston miniszter, Ipolyi Arnold, a műgyűjtő püspök, Borsos József, Kelety Gusztáv festőművész üdvözölte Munkácsyt; felszólalt egykori tanára, Szamosy Elek, majd Liszt Ferenc is. Az egyesített főváros elsőként választott díszpolgárt Munkácsy Mihály személyében. (Lázár, 1944) Szülővárosa, Munkács pedig még 1880-ban díszpolgárrá választotta. (Лендел - Галай, 2011) A díszpolgárrá avatás is a társadalmi elismerés egyik megnyilvánulása volt. A Harmónia Társulat egybekapcsolta Liszt Ferenc és Munkácsy Mihály ünneplését. Több oklevél, díszokmány és fénykép őrzi az 1882. évi ünneplések emlékét.

Megszaporodtak a művészi laudációk is. Boros és Szabó (1995) a Munkácsy- kultuszt elemző tanulmányukban külön figyelmet szentelnek a szónoki méltatások megnyilvánulásainak, többek között Ipolyi Arnold a Krisztus Pilátus előtt című kép érkezését bejelentő beszédét vizsgálva.

Munkácsy utolsó sikere az 1889. évi párizsi világkiállítás nagydíja volt az Amerikából visszahozott két Krisztus képre. Ekkor nyolcszáz magyart látott vendégül párizsi palotájában úgy is, mint a Párizsi Magyar Egylet elnöke, és úgy is, mint a világkiállítás osztrák-magyar képzőművészeti szakbizottságának elnöke. (Sz. Kürti, 2009) Ezek a tisztségek is jól tükrözik a szakmai általi elfogadottságot és elismerést. Hasonlóképpen az

is, hogy a Nemzeti Szalon „tiszteleti tagjául” választotta Munkácsyt. (Igaz, már a halála után 1911-ben).

Munkácsyt 1886-ban a bécsi Császári Múzeum igazgatójától érkezett megbízólevélben felkérték a bécsi Kunsthistorisches Museum lépcsőházába szánt mennyezetkép megfestésére. Ezt követően pedig a magyar művészetpolitika irányítói gondolták úgy, hogy a világhírnév által övezett Munkácsyt egy hozzá méltó hazai megbízás is megilleti. Ezért 1890-ben felkérték az épülő Parlament egyiküléstermébe egy nagyméretű kompozíció, a Honfoglalás megfestésére. (Végvári, 1983) Az állami és királyi és más közmebízások és vásárlások, amellet, hogy anyagi szempontból igen sokat jelentettek, kifejezték a művész iránti megbecsülést, és fontos szerepet játszottak a presztízs növekedésében is.

A köztisztelet egyik utolsó megnyilvánulása a végtisztesség megadása volt. Szívós (2009) szerint a temetés körülményei, a gyászjelentések és részvétnyilvánítások képet adhatnak arról, hogy ki mekkora rangot vívott ki magának kora társadalmában. Munkácsy temetése is azt tükrözi, hogy a legnagyobb művészek között tartották számon. Ezt jelzi, hogy a Múcsarnokban ravatalozták fel, ami a legnagyobbaknak kijáró tisztelet volt. A Múcsarnok művészi díszítését Fadrusz János, Stróbl Alajos, Hegedűs László és Karlovsky Bertalan végezte. Zsilinszky Mihály államtitkár gondoskodott Munkácsy holttestének hazaszállításáról. Ünnepeyes körülmények között zajlott a pályaudvarról Múcsarnokba való szállítás is. A részvétiratok száma meghaladta a hússzezret. A temetés napján a főváros összes tanintézeteiben szüneteltek az előadások, a képviselőház nem tartott ülést, és majdnem minden nagyobb városban gyászistentiszteletet tartottak. (Vasárnapi újság, 1900) Munkácsy temetésén százezrek vettek részt, megjelent a magyar közélet szinte minden kiváló alakja. A politikai, írói, művészi, egyházi, katonai és főrendi világ legkitűnőbb tagjaival képviseltette magát. Hivatalosan képviseltették magukat az asztalos ipartestület tagjai, a budapesti szobafestők és mázoló, a Kisfaludi Társaság, a Munkás Kaszinó és mintegy negyven különböző iskola és testület küldöttségei között –talán ismert szembántalmi miatt– a vakok intézete is. (Perneczky, 1970) „Ez a temetés volt a Munkácsy személye körül rendezett utolsó szuperprodukció.” (42.). A végső nyughely is jelzésértékű. Önmagában is presztízsértékű volt a Kerepesi úti temetőbe kerülni, ráadásul Munkácsynak még egy mauzóleumot is szántak, igaz, végül csak egy nagyobb síremléket kapott.

Következtetésképpen megállapítható, hogy Munkácsy már életében kimagaslóan sikeres művész volt. Ehhez a tehetségén túl a szerencse és a siker akarása is kellett. Státuszemelkedésében fontos szerepet játszott a hatalom, a művészeti intézmények, a mecénatúra, a közönség, a pályatársak, a felesége, és a műkereskedője. Munkácsy életmódjának változásai, a hazai ünneplése, és a temetésének körülményei is azt bizonyítják, hogy elérte a legmagasabb presztízst, amelyet képzőművész elérhetett.

Abstract

A relative new field in art history, the social history of art examines the artist's social recognition and status. In this paper I focus on a well-known 19th century Hungarian artist, Mihály Munkácsy and the changes in his social life. The career of the artist was challenging: starting deep down, then rising to the sky. During my research the aim was to examine the circumstances, which played important role in the artist's status-elevation. Related to this, I dealt with the role of power, art institutions, patronage, the role of the applause and other artists as well. There is no doubt, the artist's wife and his art dealer both played a huge role to make him one of the most successful artist and to become the representative of the classical type of fine art in the 19th century. All of these became unambiguous in the period after he has divorced: he built up an own palace, regularly gave parties and auctions. Besides, I focus on the way how the society appreciated him. Connected to this, I go more into detail in two events: the artist's visit to Hungary in 1882 and his funeral.

Felhasznált irodalom:

Bakó Zsuzsanna, Sz. Kürti Katalin, Ónody Magdolna (2004). Debrecen: TKK.

Boros Judit, Szabó László (1995). Munkácsy Mihály hazai ünneplése, temetése és hagyatéka. In Imre Györgyi, Aranyérmek, ezüstkoszorúk (86-93). Budapest: A Magyar Nemzeti Galéria kiadványa.

Lázár Béla (1944). Munkácsy Mihály 1844-1944. Emlékezések a művész születésének századik évfordulójára. Budapest: Folio Könyvkiadó.

Lipp Tamás (1993). A sátán körzője. Budapest: Liget Műhely Alapítvány.

Lyka Károly (1964). Munkácsy 1844-1900. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.

Malonyay Dezső (1907). Munkácsy Mihály I-II. Budapest: Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai).

Munkácsy halála (1900). Vasárnapi újság, 19, 314 -315.

Munkácsy Mihály (1921). Emlékeim. Ford.: Lestyán Sándor. Budapest: Amicus.

Perneczky Géza (1970). Munkácsy. Budapest: Corvina Kiadó.

Sz. Kürti Katalin (2009). Munkácsy művészbarátai, társasági élete 1871-1896 között: A festő párizsi szalonja. Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 33, 283-308.

Szívós Erika (2009). A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867-1918. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Végvári Lajos (1962). Munkácsy és kora. Budapest: Gondolat Kiadó és Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.

Végvári Lajos (1983). Munkácsy Mihály 1844-1900. Budapest: Képzőművészeti Kiadó.

Vészi Margit (1914). Max Liebermann Munkácsyról és Paál Lászlóról. Művészet, 2002-2003. Elérhető: 2011. november 19. Forrás: <http://mke.hu/lyka/13/102-103-munkacsy.htm>

Лендел І., Галай О. (2011). Повернення додому Міхая Мункачі. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня».

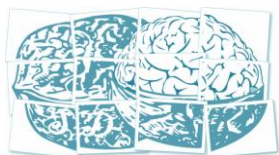
Molnár Beatrix,

Debreceni Egyetem,

Bölcsészettudományi Kar,

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola,

I. évfolyam

.....*Molnár Krisztina*.....

Irodalmi igény Kárpátalján – olvasói érdeklődés változása a XXI. században

Bevezetés

A kárpátaljai magyar irodalom kezdete óta sok nehézségen és viszontagságon ment keresztül. Ha végigkövetjük a kárpátaljai irodalom eseményeit, az a kérdés merülhet fel bennünk, hogy a kárpátaljai irodalom olvasói miként szerezhettek tudomást az egyes művekről, eszmékről, amelyeket az írók képviseltek, hogyan tudták követni a különböző önmegvalósítási folyamatokat.

A kárpátaljai magyar irodalom kezdeti megnyilvánulásai a *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain valósultak meg, így juthatott el az irodalom az olvasóközönséghez. Később az *Együttnek* köszönhetően külön irodalmi lapban is tudtak publikálni az írók, költők, majd pedig a *Forrásban*, *Hatodik Sípban*, *Pánsípban* is. A költők, írók számára korábban nem volt lehetőség külföldön vagy más lapokban, folyóiratokban magyarul publikálni. Az olvasóknak átláthatóbb volt követni az irodalmi megmozdulásokat.

Az utóbbi évtizedben azonban az írók, költők előtt megnyílt a világ. Azelőtt az egy-két jelenlévő folyóirat jelentette számukra a publikálási lehetőséget, azonban ez helyzet teljesen megváltozott. Különböző lapok

és folyóiratok jelentek meg, ami többközpontúságot eredményezett. A határok átjárhatóságát követően az írók, költők elkezdtek Magyarországon is publikálni.

Ha az olvasók szemszögéből nézzük a dolgokat, a rendszerváltást követően az emberek inkább a történelmi események, valamint a tényirodalom felé fordultak. Az újonnan megjelent szépirodalom követése káosszá vált, így az emberek hozzáállása is megváltozott a kárpátaljai magyar irodalomhoz, a különböző lapok már nem közvetlenül jutottak el az olvasókhoz. Így aktuálissá vált az a kérdés, hogy ma mennyire követik az emberek a kárpátaljai magyar irodalmat, az írók, költők tevékenységét.

Ezeket a tényeket vizsgálva azt feltételezhetjük, hogy az elmúlt néhány évben megoszlott az olvasóközönség, a kárpátaljai magyarokhoz nem jutnak el közvetlenül a megjelent alkotások, ezért egyre kevesebben olvassák a műveket, ismerik az írókat, költőket.

Jelen kutatás célja az, hogy feltárja, hogyan változik az idő múlásával az olvasottság, a kárpátaljai magyar irodalom ismertsége, kik azok az írók, költők, akiket ismernek Beregszász lakói és melyek azok a művek, amelyeket olvastak, ismernek.

2. A kutatásról

2.1. A kutatás résztvevői

Kérdőíves kutatást végeztem Beregszász magyar lakosságának 1%-nak körében. A lekérdezést kétszer végeztem el: 2008-ban és 2014-ben, mindkét alkalommal 127 megkérdezett szerepelt a kutatásban. A célcsoport kialakításánál figyelembe vettem a Máltai Szeretetszolgálat Beregszászi Szervezetének demográfiai felosztását, amely szerint Beregszász 11 körzetből áll. A körzetek területi és lakossági nagyságát, illetve a célcsoport nemi és életkor szerinti megoszlását figyelembe véve a következő három csoportra oszthatók a válaszadók: a 18-30 év közötti fiatalok, a 30-60 év közötti középkorúak csoportja, valamint a 60 év fölöttiek csoportja, amelyeket a későbbiekben összehasonlítva elemzek. A reprezentatív felosztások által képet kapunk a város teljes magyar lakosságának olvasási szokásairól, a kárpátaljai magyar irodalomról való tudásáról, annak követéséről. A korcsoportos felosztás segítségével pedig lehetőség van külön vizsgálni a korosztályok közötti különbségeket.

2.2. Kutatási eszközök

A kutatás direkt eszköze egy általam összeállított kérdőív volt, melyet Earl Babbie *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* című művének statisztikai útmutatója szerint készítettem el.

A kérdőív 14 kérdésből és 2 táblázatból áll. Az első 5 kérdés az egyén lakhelyére, születési évére, nemére, családi állapotára és végzettségére vonatkozik. A hatodik kérdés (*Vannak-e otthonában szépirodalmi könyvek?*) a kulturális érdeklődésre igyekszik rámutatni, a hetedik pedig (*Vannak-e otthonában kárpátaljai szépirodalmi könyvek?*) a kárpátaljai szépirodalmi művekre kérdez rá, amit követ az olvasottság kérdése, majd egy spontán választ igénylő kérdés konkrét kárpátaljai írók, költők neveire fókuszálva.

Ezt követően arra kérdeztem rá, hogy melyek azok a folyóiratok, újságok, amelyeket olvasnak az emberek, és, hogy érdeklik-e őket az irodalmi rovatok, olvasnak-e szépirodalmi alkotásokat és vásárolnak-e könyveket. A tizennegyedik kérdés (*Melyik a kedvenc kárpátaljai olvasmánya?*) segítségével azt próbáltam kideríteni, hogy melyik a legkedveltebb kárpátaljai mű.

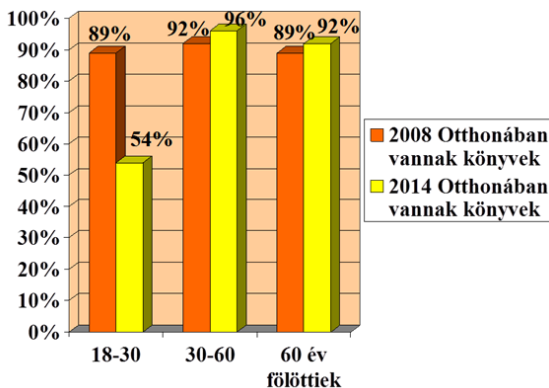
Az említett két táblázat pedig, a kárpátaljai magyar irodalom szerzőit és nevezetesebb műveit sorolja fel, az egyik a szerzők ismertségére kérdez rá, a másik a művek felől közelíti meg az irodalmi érdeklődést (lásd: 1. sz. melléklet).

3. Kutatási eredmények elemzése

A felmérések eredményei szerint jelentős különbségek mutatkoznak a különböző korosztályok között mind végzettség, mind olvasottság területén. A 18-59 évesek között több a felsőfokú végzettséggel rendelkező egyén (18-20%), mint a 60 év feletti korosztály tagjai között (8-10%), azonban az eredményeket tekintve a végzettség nem meghatározó tényező az olvasási érdeklődés terén.

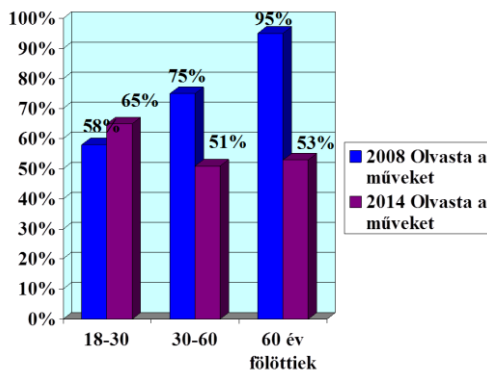
A 2008-as felmérés eredményei szerint a 18-30 és a 60 feletti korosztály 89%-nak otthonában megtalálhatók szépirodalmi könyvek, a 30-60 közöttiek körében pedig ez az arány 92 %. A 2014-es felmérés 18-30 korcsoportjánál jelentős eltérés tapasztalható, csupán 54%-uk állította, hogy vannak szépirodalmi könyveik, amiből azt a konzekvenciát tudjuk levonni, hogy a fiatalok körében egyre csökken az igény a könyvek birtoklására. Ebben nagy szerepet játszhat az egyre intenzívebb

elektronikus fejlődés is. Ma már sokkal könnyebb és egyszerűbb az internetről letölteni könyveket vagy számítógépen keresztül terjeszteni a műveket. A 30 év feletti válaszadók százaléakai csak kis mértékben térnek el a 2008-as eredményektől, ami azt mutatja, hogy az idősebbek körében megmaradt a hagyományos olvasási szokásrend (lásd: 1. sz. ábra).

1.sz. ábra. Vannak-e otthonában szépirodalmi könyvek?

Annál a kérdésnél viszont, hogy az otthonában lévő könyvek közül olvasott-e a válaszadó akár egyet is, az idősebbek között mutatkoztak nagyobb különbségek. Míg a 2008-as felmérés szerint a 30-60 év közöttieknek 75%-a, a 60 év felettieknek pedig 95%-a olvasta a műveket, addig 6 év elteltével ezek a százalékok 51% -ra, és 53%-ra csökkentek. A 18-30 közöttieknél ez az arány 2008 óta 7%-al nőtt (lásd: 2. sz. ábra).

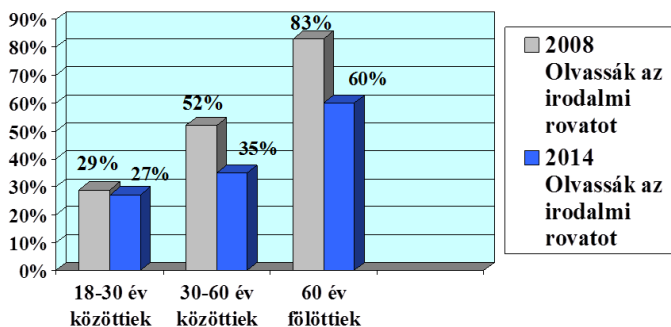

2.sz. ábra. Olvasa Ön ezeket a műveket?

Meglepő válaszok érkeztek a „Vannak-e otthonában kárpátaljai szépirodalmi könyvek?” kérdésre. A 2008-as és 2014-es eredmények kis mértékben térnek el egymástól. A korábbi felmérésnél a 18-30 közöttiek korosztályánál a válaszadók 33%-a állította azt, hogy vannak kárpátaljai szépirodalmi művek az otthonában, és ez az arány a 60 év felettiéknél az 50%-ot is elérte. A 2014-es felmérésnél a válaszadók majdnem fele azt állította, hogy vannak ilyen könyvek az otthonában.

Amikor a kárpátaljai írókra, költőkre kérdeztem rá, főleg az idős korosztály válaszolt. A fiatalok körében néhány esetben Petőfi, Móricz, Arany és Kazinczy is bekerült a listába, azonban legtöbbször Füzesi Magda, Weinrauch Katalin, Vári Fábián László, Dupka György és Kovács Vilmos nevei merültek fel. A 2014-es felmérés során a fiataloknál Bakos Kiss Károly mellett Lőrincz P. Gabriella és Marcsák Gergely neve is felbukkant egy-egy kérdőívben. Ez azért meglepő, mert Lőrincz P. Gabriellának 2009 óta jelennek meg művei, míg Marcsák Gergelynek 2010 óta.

Arra a kérdésre, hogy melyek azok a folyóiratok, újságok, amelyeket a megkérdezettek olvasnak, 2008-ban nem érkezett egyetlen önálló irodalmi folyóiratcím sem, 2014-ben is csak két esetben érkezett az *Együtt* válaszként, újságcímek azonban szép számban voltak megtalálhatóak a válaszokban. A válaszok tükrében elmondható, hogy a legkedveltebb lapok közé tartozik: a *Bereginfő* (Kárpátinfő), a *Kárpáti Igaz Szó*, a *Kárpátalja*, a *Beregszász*, a *Beregi Hírlap*. Csökkenő tendenciát mutat az irodalmi rovatot olvasók aránya, a 18-30 év közöttiek esetében csak 2%-al csökkent, viszont a 30-60 közöttiek esetében 17%-al, a 60 év felettiéknél pedig 23%-al kevesebben olvassák az irodalmi rovatot, mint 6 évvel ezelőtt (lásd: 3. sz. ábra).

3.sz. ábra. Olvassa-e Ön az irodalmi rovatot?

A kedvenc kárpátaljai olvasmányra irányuló kérdésre adott spontán válaszok esetében 2008-ban Nagy Zoltán Mihály *A sátán fattya*, 2014-ben Kovács Vilmos *Holnap is élünk* regénye kapta a legtöbb szavazatot.

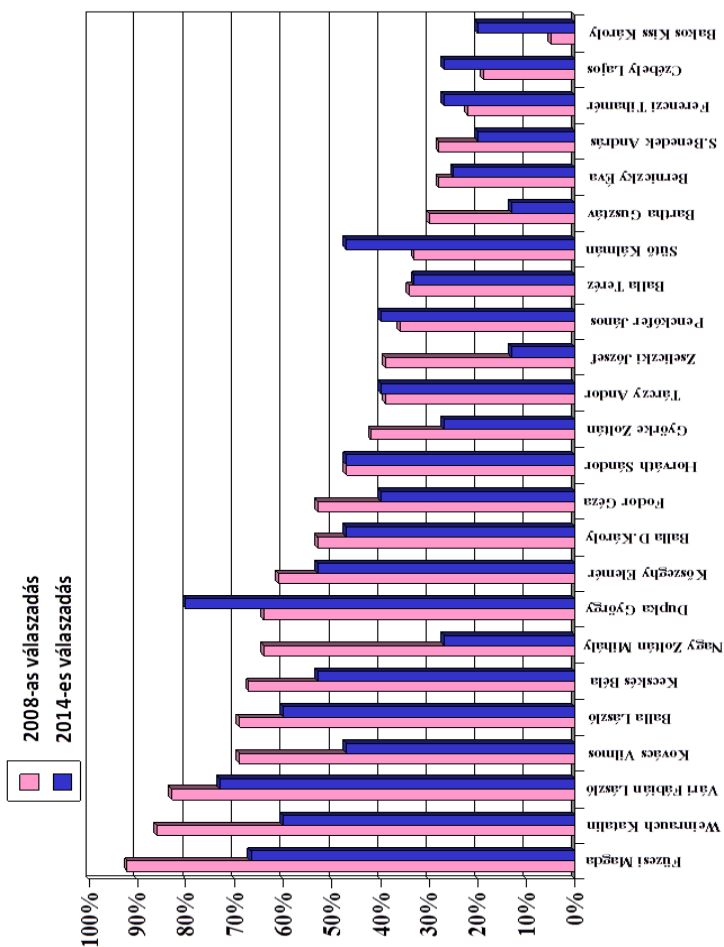
A korosztályok közötti különbségek a kárpátaljai írók, költők ismertsége terén is megmutatkoznak. A szerzőket a 60 év fölötti korosztály ismeri a legjobban. A 2008-as válaszok alapján az első helyen Füzesi Magda neve áll, akit az idősebbek 92%-a ismer. Utána következik 86%-al Weinrauch Katalin, majd őt követi Vári Fábián László 83%-al. A sort Bakos Kiss Károly zárja 5%-al, de azzal magyarázható, hogy 2005-től jelennek meg művei az Együttben és már irodalmi folyóiratokban. A 2014-es adatok szerint Dupka György a legismertebb 80%-al, 8 helyet ugrott előre 6 év alatt, majd őt követi Vári Fábián László 73%-al és Füzesi Magda 67%-al. A többi író/költő esetében nem történt nagy előre- vagy hátralépés (lásd: 4. sz. ábra).

Az életkor csökkenésével csökken azok száma is, akik érdeklődnek a kárpátaljai magyar irodalom iránt. A 30-60 év közöttiek körében 2008-ban Füzesi Magda és Weinrauch Katalin állt az első helyen 70-70%-al, 6 év elteltével azonban Füzesi Magda 78%-a mellé Dupka György jött fel 62%-al. A többi író/költő esetében ebben a korcsoportban látványos az ismertség csökkenése, ha összehasonlítjuk a 2008-as és 2014-es eredményeket (lásd: 5. sz. ábra).

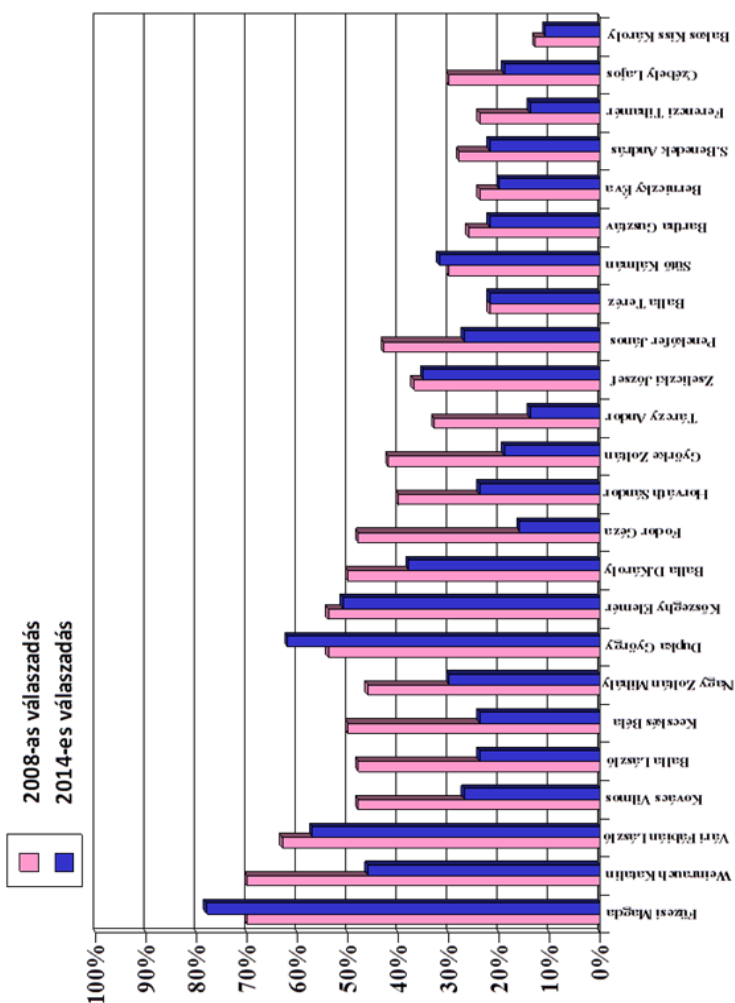
A 18-30 év közötti válaszadók esetében látható, hogy sokkal alacsonyabbak a százalékok az előző két korosztályhoz képest. Itt is Füzesi Magda, Vári Fábián László és Kovács Vilmos a legismertebbek, azonban meglepő, hogy Nagy Zoltán Mihály ismertsége 47%-ról 24%-ra, valamint Weinrauch Katalin 49%-ról 34%-ra csökkent (lásd: 6. sz. ábra).

Mindkét kutatás eredményeinél a 18-30 év közötti válaszadók közül többen úgy gondolják, hogy Füzesi Magda, Nagy Zoltán Mihály, Vári Fábián László, *Balla D.Károly*, Dupka György, *Balla László*, *Sütő Kálmán* magyarországi szerző.

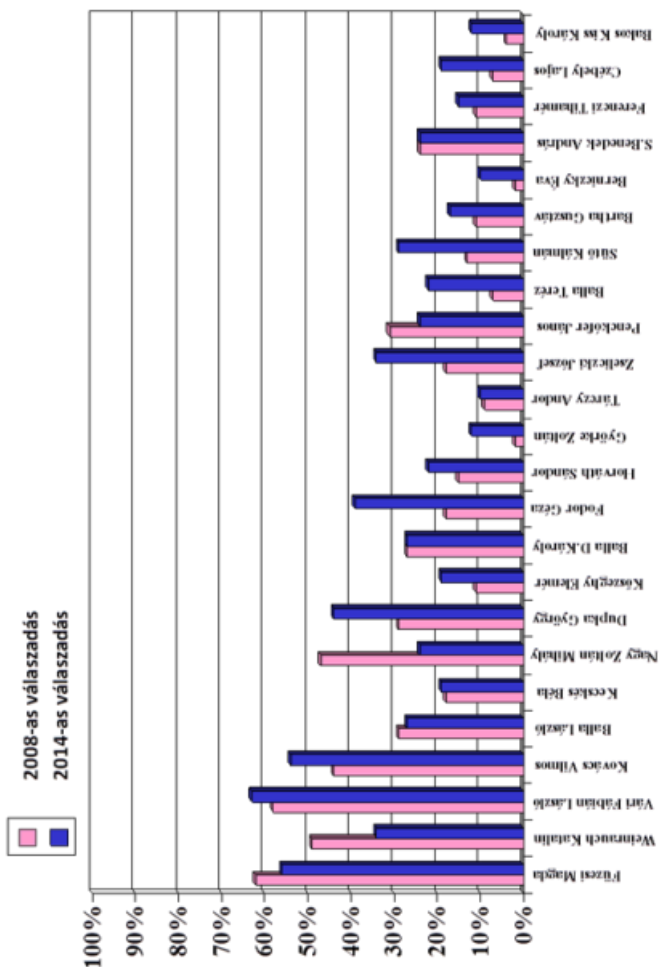
Az utolsó kérdésre adott válaszokban találhatóak a legnagyobb különbségek: csak Nagy Zoltán Mihály *A sátán fattya* és Kovács Vilmos *Holnap is élünk* regénye kapott releváns jelölést, a többi felsorolt mű esetében csak egy-két válaszadó állította azt, hogy olvasta a műveket.

4.sz. ábra. Írók, költők ismertsége a 60 év felettiek körében.

5.sz. ábra. Írók, költők ismertsége a 30-60 év közöttiek körében.

6.sz. ábra. Írók, költők ismertsége a 18-30 év közöttiek körében.

Míg 2008-ban a 60 felettiek 47%-a állította, hogy olvasta *A sátán fattya* regényt, addig 2014-ben ez csupán 7%. A *Holnap is élünk* regényt hat évvel ezelőtt az idősek 22%-a olvasta, később már csak 13%-a. A fiatalabb korosztályoknál is megfigyelhető ez a nagy visszaesés: a 30-60 közöttiek 2008-ban 30%-uk olvasta *A sátán fattyát*, 2014-ben azonban csak 14%-uk. A *Holnap is élünk* esetében 26%-ról 11%-ra csökkent ez az arány. A 18-30 közöttiek 24%-a olvasta *A sátán fattyát* 2008-ban, később ez a mutató 10%-ra csökkent. A *Holnap is élünk* esete az egyetlen, ahol hat év alatt nőtt a fiatal olvasók aránya 9%-ról 17%-ra.

4. Összefoglalás

A felmérés eredményeit figyelembe véve 6 év távlatában csökkenő tendenciát mutatnak az arányok. Legfőképpen a 18-30 közötti valamint a 60 év feletti korosztály esetében figyelhető meg szembetűnő esés néhány kérdésnél. A 30-60 közötti korosztálynál néhány százalékkal minden kérdésnél estek a mutatók, kiemelkedő csökkenés azonban nem tapasztalható.

35%-os visszaesés figyelhető meg a 18-30 közöttiek esetében a „Vannak-e otthonában könyvek?” kérdésre, amely egyrészt arra is utalhat, hogy csökken az igény a könyvek vételére, ajándékozására, birtoklására, másrészt azt a szempontot is figyelembe kell venni, hogy a hagyományos olvasás mellett a fiatalok az elektronikus olvasási lehetőséget is kihasználják. Azonban ugyanennél a korcsoportnál 7%-al nőtt azok aránya, akik olvasták az otthon lévő könyveiket. Valamint emelkedett azok aránya is, akik ismerik a kárpátaljai írókat, költőket, sőt, közülük néhányan felsoroltak fiatal írókat, költőket is, akiket az idősebb korosztály nem ismer.

A 60 év feletti korosztály esetében a legmagasabbak a mutatók. Itt is tapasztalható azonban csökkenés néhány kérdés esetében. Nagy különbségek mutatkoznak az olvasottság, irodalmi olvasás terén a 2008-as és 2014-es válaszok között, az utóbbi felmérés szerint 20-40%-al estek az arányok.

A megkérdezettek válaszait összesítve azt figyelhetjük meg, hogy, bár néhány esetben kirívó csökkenést mutatnak az eredmények, legtöbbször csak néhány százalékban térnek el a 2014-ben adott válaszok a 2008-tól, amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kárpátaljai magyar irodalom iránti érdeklődés nem mutat rohamosan csökkenő tendenciát, sőt, a fiatal válaszadók esetében növekedés tapasztalható.

Abstract

In the last decades the presence of one or two magazines meant the possibility of publishing literature for writers and poets in Transcarpathia. However, the situation has changed when the borders were opened. Different pages haven't been directly reached the readers and the audience has been divided. The readers could hardly follow the literature because of the many issues that revealed. Due to the situation evolved questions arise: do the readers follow the Transcarpathian literature, where do they read, are they interested in reading Transcarpathian Hungarian literature? The aim of the study is to develop a comprehensive picture from the perspective of literary interest and changes of the readers. In 2008 we prepared 127 questionnaires due to 1% population of Hungarian inhabitants of Beregszász and we repeated the same questionnaire survey in 2014 in order to get information about the changes of the attitude. The results of the study show that the younger generation claims the lowest percentage in most of the situations. The 60 years above generation reads and knows Transcarpathian writers and readers the best. For example: in the study of 2008, 92% of the 60 years above generation knew Katalin Weinrauch while in the 18-30 generation the highest percentage is only 62%, this number is connected to Magda Füzesi. When we compare the 2008 and 2014 years, a reduction observed in all generations, generally 10-20%. The results of the survey require the completion of an extensive research, during which reveal the reasons of the changing of reading habits and the following of the Transcarpathian Hungarian literature gets bigger role in the development of our culture.

Felhasznált irodalom:

A Lendület évei. Összeállította: Balla D.Károly. Galéria-Ecriture, Ungvár-Budapest, 1994.

Aprópénz a történelem színpadán – A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945-1948. Összeállította: M.Takács Lajos. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1994.

Babbie, E.: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Balassi Kiadó, Budapest, 2004.

Eperjesi Penckófer János: *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményezései Kárpátalján a XX. század második felében.* Magyar Napló kiadásában, Budapest, 2003.

Pál György: *A magyar irodalom Kárpátalján (1945-1990).* Nyíregyháza, 1990.

S. Benedek András: *A megmaradás esélyei.* Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász, 1996.

Sugaras utakon. A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom antológiája (1945-1985). Összeállította: Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1985.

Tíz évkönyv – Hatodik Síp antológia 1989-1999. Összeállította: Németh István, Penckófer János. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest, 1999.

Vergődő szél – A kárpátaljai magyar irodalom antológiája 1953-1988. Összeállította: M. Takács Lajos. Magvető Kiadó, Budapest, 1990.

1.sz. melléklet

Kérdőív

Téma: Mennyire ismerik a kárpátaljaiak a kárpátaljai magyar irodalmat?

1. Lakhelye: _____

2. Születési éve: _____

3. Neme: nő férfi (A megfelelő választ húzza alá!)

4. Családi állapota:
 nős férjezett egyedülálló ____ özvegy

5. Végzettsége:
 elemi iskola (4 osztály)
 általános iskola (9 osztály)
 középiskola (11 osztály)
 technikum, szakiskola
 felsőfokú végzettség (főiskola, egyetem)

6. Vannak-e otthonában szépirodalmi könyvek?

nincsenek alig néhány (1-10) sok (10-60)
nagyon sok(60-tól fölfelé)

7. Vannak-e otthonában kárpátaljai szépirodalmi könyvek?
nincsenek vagy nem tud róluk vannak
8. Olvasta-e Ön ezeket a műveket?
nem néhányat mindet
9. Sorolja fel az Ön által ismert kárpátaljai írókat, költőket:
10. Előfizet-e Ön valamilyen folyóírra, újságra? Ha igen, melyek azok?
nem igen:.....
11. Olvassa-e Ön az irodalmi rovatot?
nem igen
12. Szokott-e Ön könyveket vásárolni?
nem igen
13. Ha igen, milyen típusú könyveket vásárol? (több válasz is lehetséges)
külföldi kárpátaljai magyar nyelvű kárpátaljai ukrán nyelvű
14. Melyik a kedvenc kárpátaljai olvasmánya?

Kérem, tegyen X jelet a megfelelő kockákba! Egy sorba több X is tehető:

	Hallottam már róla	Nem hallottam róla	Magyarországi	Kárpátaljai
Horváth Sándor				
Balla Teréz				
Weinrauch Katalin				
Balla László				
Vári Fábián László				
Fodor Géza				
Bakos Kiss Károly				
Ferenczi Tihamér				
Bartha Gusztáv				
Kecskés Béla				
S.Benedek András				
Zselicki József				
Tárczy Andor				
Sütő Kálmán				
Balla D.Károly				
Kovács Vilmos				
Czébely Lajos				
Eperjesi Pencófer János				
Nagy Zoltán Mihály				

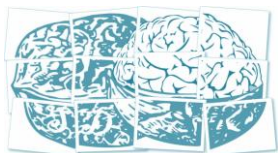
Füzesi Magda				
Györke Zoltán				
Kőszeghy Elemér				
Dupka György				

Ismeri-e, olvasta-e az alábbi műveket? A megfelelő kockába kérem, tegyen X jelet!

	Olvastam	Hallottam már róla	Nem hallottam róla
Kovács Vilmos: Holnap is élünk			
Nagy Zoltán Mihály: Sátán fattya			
Tölgyek alkonya			
A teremtés legnehezebb napja			
Balla D.Károly: Élted volt regénye			
Balla László: A végtelenben találkoznak			
Azt bünteti, kit szeret			
A Nagy Semmi			
Borbélyműhely a Vakhoz			

Köszönjük a válaszadást!

Molnár Krisztina

Orosz Júlia

Ratkó Anna egészségügyi miniszter szerepe a szocialista Magyarországon

A szocialista időszak érdekes terepe a történeti elemzéseknek különös tekintettel a nők szerepének szempontjából, mivel a paternalista állam a hivatalos diskurzusokban egyenjogúságot hirdetett. A „nőkérdés” a Magyar kommunista Párt, majd pedig utódja a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) politikájában, jelszavaiban és propagandájában kiemelt helyett foglalt el. (S. Kosztricz, 2007) Követelték a nők teljes egyenjogúságát, s ezt ki is nyilvánították. Ahhoz, hogy a nők elismert, elfogadott közéleti szerepet gyakorolhassanak hosszú utat kellett megtenniük.

A második világháború okozta a legnagyobb károkat és veszteségeket az emberiség történetében. Különösen érvényes ez az emberveszteségekre, azon belül is a férfiakat sújtó elhalálozásokra. Ebből adandóan egy teljesen új helyzet állt elő: a nők szerepe, funkciója területenként ugyan, de gyökeresen megváltozott. Sok esetben családfenntartók lettek, emellett a háború utáni munkaerőhiány következtében megnövekedett a női munkavállalás volumene. A világháború másik fontos következménye a szocializmus térhódítása volt. A szovjetek által felszabadított országokban a kommunista pártok vették át a hatalmat, szovjettípusú rendszert kialakítva, nem történt ez másként Magyarország területén

sem. Magyarországon 1945 után a politikai közélettől addig távol tartott csoportok bebocsátást nyertek a politikai élet alakításába, hiszen 1945. szeptember 13-án elfogadták az új választójogi törvényt, amely a férfiakkal egyenlő jogokat biztosított a nőknek. Ennek köszönhetően jóval több, mint két millió női választó jelent meg politikaformáló tényezőként. (*Palasik, 2007*)

Jelen tanulmány Ratkó Anna, Magyarország első női miniszterének életével és politikai tevékenységével foglalkozik. Neve mind a mai napig él a magyar köztudatba, egy korszak, sőt egy nemzedék viseli azt. Mit kell tudnunk Ratkó Annáról? Hogyan juthatott egy egyszerű szövőnő nem sokkal a második világháború után miniszteri pozícióhoz? Ratkó Anna azon kevés személyek közé tartozott, akik nő létükre a vezető politikai körök közelébe juthattak, de vajon milyen mértékben szólhatott bele az állam irányításába? A munka eme kérdéseket boncolgatja, ezáltal betekintést próbál nyújtani a szocialista rendszer működésébe, amely elméletben a férfiak és a nők egyenrangúságát hirdette. A tanulmány elkészítésében nagy segítséget nyújtott *Palasik Mária* (2007) által szerkesztett *A nő és a politikum* című kötet. A könyv óriási vállalkozás, amely több tanulmányt tartalmaz, s megpróbálja felvázolni a nők jogainak és politikai szerepeinek történetét a középkortól egészen napjainkig. Fontos forrásként szolgáltak *Ratkó Anna* miniszteri időszaka során elhangzott beszédei, amelyeket az Egészségügyi Minisztérium összegyűjtött és 1951-ben kiadatott. Ezeket a beszédeket áttanulmányoztam és igyekeztem beékelni a dolgozatba. Ezenkívül megemlíthetjük még *Kocsis Piroska* (2006) munkáját, amely útmutatót adott a cikk megírásához, illetve a korabeli sajtó közül a *Nők Lapja* témába illő aktuális cikkeit használtam fel. A folyóirat a korszakban a legnagyobb példányszámú képes női hetilap volt.

Ratkó Anna 1949 és 1950 között a népjóléti, 1950 és 1953 között pedig az egészségügyi tárca élén állt. 1903. augusztus 19-én született Párkányánán (ma Szlovákia) munkáscsaládban, tizennegyedik gyermekként. Apja szerszám-és géplakatos volt, édesanyja háztartásbeli. 1916-ban a jobb megélhetés reménye végett Budapestre költöztek. Alig tizenhárom évesen munkába kellett állnia a Fegyver- és Gépgyárban, mivel a család több férfi tagját elvitték katonának. Nem sokkal ezután belépett a szakszervezetbe, 14 évesen pedig már a Fegyvergyár női munkásainak szakszervezeti bizalmija volt. (*Kocsis, 2006*) 1919 elején részt vett a fegyvergyári sztrájkokban, háborúellenes tüntetéseken. 1919 augusztusában elfogták, majd esztergomi nagynénjéhez helyezték. Később visszatérhetett a fegyvergyárba. 1921-től a Hazai Fésűsfonóban

kapott munkát, ahol szövőnő lett. Már egész fiatalon nagy tömegek előtt szeretett beszélni, így az üzem főbizalmija, majd 1922-től a Textilipari Munkások Szakszervezete erzsébeti csoportjának az elnöke lett, valamint a Textilszakszervezet Központi Vezetőségébe is beválasztották. (*Történelmi Tár*, 2010)

A fiatal textilmunkásnő 1924-ben belépett a Szociáldemokrata Pártba, 1927-től pedig férjével, Bíró Károllyal együtt a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja lett. (*S. Kosztricz*, 2007) 1929-től a csepeli Weiss Manfréd Tölténygyár, aztán a Ganz Villamossági Gyar munkásaként dolgozott. Négy elemiit végzett, de amikor rájött, hogy nem tud eleget, annak ellenére, hogy 12 órát dolgozott, éjjel tanult és tovább képzete magát. A háború kezdete óta részt vett az illegális mozgalmakban, s bekapcsolódott az illegális kommunista párt szervezkedéseibe. „Érdemes harcolni és küzdeni — mondotta —, mert érezzük, hogy az új, demokratikus Magyarországon az asszonyok munkájától függ a jövő. Biztos és határozott fellépés és sok tanulás szükséges, hogy egyenlő harcoként ismertessük el magunkat a társadalom minden megmozdulásában.” (*Nők Lapja*, 1945. július — augusztus. 2.) Budapest ostroma után már a Magyar Kommunista Párt tagjaként vett részt a politikai életben. Legelőször a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének megszervezésében segédkezett, közben kinevezték a Textilipari Dolgozók Szakszervezetének főtítkárává, majd pedig a Szakszervezeti Tanács alelnökévé választották. 1945. április 2-án Budapesten beválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, ahol a november 4-ei választások után jegyző lett. (*Történelem Tár*, 2010)

Ratkó Anna 1945 folyamán elvégzett egy hathónapos pártiskolát, így a Magyar Kommunista Párt 1945-ös májusi értekezletén póttagként bekerült a Központi Bizottságba. 1946 szeptemberében a III. pártkongresszuson rendes taggá választották. Folyamatosan részt vett a párt munkájában, 1948 nyarán a Magyar Dolgozók Pártjának megalakulásával 1956-ig az utódpárt Központi Vezetőségében tevékenykedett. (*S. Kosztricz*, 2007) Az országgyűlés 1949. augusztus 18-án elfogadta a Magyar Népköztársaság Alkotmányát, amely először mondta ki, hogy Magyarországon a nők a férfiakkal egyenlő jogokat élveznek. A Magyar Nők Demokratikus Szövetségének hetilapja, a *Nők Lapja* (1950. augusztus 17.), amely jelentős mértékben kommunista befolyás alatt állt, a következőképpen írt az Alkotmány adta lehetőségekről:

Alkotmányunk, – a dolgozó nép szabadságának okmánya – törvényé emelte a női egyenjogúságot. A dolgozó nő kettős elnyomás alól szabadult fel, amikor egyenrangúvá vált a férfiakkal a termelő, alkotó munka, a gazdasági, társadalmi, kulturális és állami élet minden területén. Az otthon szűk korlátaiból kilépett magyar nő előtt széles távlatok nyíltak meg. Ma már az asszonyok tanulhatnak, fejlődhetnek, részt vehetnek a társadalmi munka minden ágában, s eljuthatnak és el is jutnak a legfelelősségteljesebb feladatokig, a legmagasabb tisztségekbe (3–4.).

Ratkó Anna a továbbiakat írta a Népköztársaság Alkotmányáról „A nők egyenjogúságát szolgálják munkafeltételeiknek a férfiakéval azonos módon való biztosítása, a terhesség esetére a nőknek járó fizetett szabadság, az anyaság és a gyermek fokozott törvényes védelme, továbbá az anya- és a gyermekvédelmi intézmények rendszere.” (*Nők Lapja*, 1952. augusztus 20. 2.)

A szocializmusban megszabták a nők arányát úgy a parlamentben, mint az MDP politikai munkatársai között, a hangzatos jelszavak ellenére szavuk nem ért ugyanannyit, mint a férfi politikusoké. Az MDP által irányított korszakban (1948–1956) a legfelső párt- és állami vezetésbe csak a tökéletesen megbízhatónak minősített egyének kerülhettek be. A nők főként az apparátus nem választott alkalmazottai között dolgozhattak. Általában míg a férfiak politikai dolgozók, addig a nők csak adminisztratív dolgozók voltak. Ratkó Annát az MDP tulajdonképpen kiválasztotta az első magyar női miniszter szerepkörére. (S. Kosztricz, 2007) Így a kommunista hatalomátvétel után, 1949. június 11-én megalakult második Dobi István kormány népjóléti minisztere lett. A miniszterné köztudottan nem emigrált a háború idején, részt vett az illegális kommunista mozgalmakban, ezáltal nem hatottak rá az idegen eszmék, valamint kiváló szónoki képességgel rendelkezett. Megfelelt a fő kritériumoknak, s valószínűleg ezért is esett a választás rá, annak ellenére, hogy semmilyen szakmai hozzáértése nem volt az egészségügyhöz. Magát a Népjóléti Minisztériumot még 1944. december 21-én hozták létre, vezetésével először Molnár Eriket (1945-1947), majd Olt Károlyt (1947-1948) bízták meg. (Kocsis, 2006) Feladata a szociális és egészségügy irányítása volt, amelybe beletartozott az egészségvédelem, a betegellátás, a dolgozók termelő munkába való visszavezetése, emellett az elhagyott, árva gyerekek elhelyezése, a hadigondozás, a dolgozók nyugdíjazásának megoldása, valamint az öregekről, rokkantakról való gondoskodás. (Ratkó, 1951) A minisztérium idővel egyre jobban a propaganda eszközévé vált.

A második világháború utáni első hároméves terv elsősorban az újjáépítése terve volt. Új szociális otthonokat létesítettek, a régieket korszerűsítették. Átszervezték a társadalombiztosítást, amelyet az 1950. évi 36. számú törvényerejű rendelet szakszervezeti feladattá nyilvánított. (Ratkó, 1951) Régen a mezőgazdaságban dolgozó embereknek nem járt betegbiztosítás, ezt megváltoztatták. A háború után rengeteg volt a hadiárva, illetve a megerősszakolt nőtől született gyermek, legtöbbjüknek az adott reményt, hogy családoknál helyezték el őket. Ratkó ezt a programot leállította, és állami gondozásba vetette vissza az árva gyerekeket. Gyermekvédelem gyanánt 1100 állami gondozott gyereket ipari tanulóotthonban, 750-et pedig népi kollégiumokban helyeztek el. (Ratkó, 1951). A miniszter asszony hibás döntésének köszönhetően a legtöbb gyermeknek esélye sem volt családban felnőnie, emellett az elhalálozások száma is jelentősen megnövekedett.

Az 1950-es évet a fordulat évének nyilvánították az egészségpolitikában. Az országgyűlés 1950. december 8-án döntést hozott a magyar Egészségügyi Minisztérium megalakításáról. (Ratkó, 1951) Így hivatalosan december 16-án a Népjóléti Minisztériumot felváltotta az Egészségügyi Minisztérium, Ratkó Anna pedig egészségügyi miniszterként folytatatta tovább munkáját. Feladata az volt, hogy egygyé szervezze az egészségügyet. A miniszter asszony az MDP II. kongresszusán tartott felszólalásában a következőképpen indokolta az Egészségügyi Minisztérium létrehozásának szükségességét: „A Népjóléti Minisztérium munkája nagy részben feleslegessé vált, mert a nép jólétét biztosítja népgazdaságunk fejlődése. A Népjóléti Minisztérium nem tudott megfelelni az új feladatoknak, a fejlődés sürgette és követelte az Egészségügyi Minisztérium felállítását” (Ratkó, 1951, 3.)

A magyar egészségügy szovjet típusú átszervezéséhez három professzor érkezett a Szovjetunióból, B. V. Petrovskij, P. I. Szapozskov és Terian. Ők egyrészt a kórházakban dolgoztak, másrészt pedig az egészségügy koncentrációjának megvalósításában, mint miniszteri tanácsadó működtek közre. (Kocsis, 2006) Mindenben igyekeztek a Szovjetunió példáját követni. A miniszter asszony egyik beszédében a következőket mondta: „A Szovjetunió számunkra szabadságot, a felszabadulást hozta, de egészségügyünk területén is közvetlen segítséget, útmutatást, támogatást nyújtott számunkra Szapozskov és Petrovskij elvtársak személyében...” (Ratkó, 1951, 44.) Az ötéves terv országos vonatkozásban az egészségügy fejlesztésére, minőségi javítására kicsivel több, mint másfél milliárd forintot irányozott elő.

Az egészségügy fontos részét alkotta az anya- és csecsemővédelem megteremtése. Ennek érdekében olyan intézkedést hoztak, mely szerint a terhesség utolsó 6 hetében, valamint a szülés utáni 6 hétig biztosították az anyák fizetett szabadságát. A szülészeti ágyak számát 3200-ra növelték, míg 1938-ban 2119 volt. Falun a terhes nők 70 %-a, a városban pedig 90%-uk részesült rendszeres orvosi, illetve szakszerű védőnői gondozásban. A legtöbb esetben az újszülött ágya az anya ágyára volt rákapcsolva, ami fokozott veszélyt jelentett az újszülöttek számára. Ennek okán Ratkó Anna kezdeményezésére a szülészeti klinikákon külön újszülött osztályokat nyitottak. (Ratkó, 1951)

A Magyar Vöröskeresztet-et tömegszervezetté alakították át, amely ettől kezdve a dolgozó nép egészségügyét szolgálta. Ratkó Anna 1951. április 14-15-én a Magyar Vöröskereszt országos értekezletén tartott beszédében fejtette ki a szervezet feladatát: „A Vöröskeresztnek éppen egyik központi feladata – az egészségügyi ismeretek legszélesebb körben való terjesztése... hogy ránevelje a dolgozókat a jobb egészségügyi viszonyok igényére, hogy maguktól is ellenőrizzék munkahelyük, lakásuk tisztaságát városban és falun egyaránt.” (52) Mindezen túl, a Vöröskereszt feladata volt önkéntes ápolónői és elsősegélynyújtó tanfolyamokat szervezni, oktatni. 1951 tavaszán már hét vöröskeresztes önkéntes ápolónőképző kollégium működött, ahol a hallgatók három hónapon keresztül kaptak elméleti és gyakorlati képzést. A tanfolyam elvégzése után a hallgatók munkahelyükön nyújtottak segítséget az egészségügyi munkában. A szervezetnek köszönhetően indult el az ún. „Véradásra kész” mozgalom. (Nők Lapja, 1951. április 18.) Nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a népesség körében felhívják a figyelmet a járványos betegségek veszélyeire, a megfelelő védekezés, egészséges táplálkozás, pihenés és alapvető higiénia szükségességére.

A szocialista rendszer intézkedései, az egészségügyi dolgozók munkáját is érintette. Ratkó Anna kinyilvánította, hogy a szocializmust építő Magyarországnak szocialista egészségügyi szemléletben képzett orvosokra van szüksége. A magánpraxisra épített közegészségügy rendszer átépítése mellett, az orvosok számára állandó továbbképzési lehetőséget biztosítottak. Például az 1951-es év folyamán 240 vidéki orvos részesült nő-, gyermek és belgyógyászati továbbképzésben. 150 orvos tbc tanfolyamon vett részt, 80 orvos pedig sebészeti tanfolyamot végzett el. (Ratkó, 1951) Azon felül, hogy szakítani kellett a régi rendszerrel, kötelező volt a szovjet példa adaptálása. Így például a Szovjetunióban a professzorok rendszeresen kijártak a városi klinikákról a vidéki kórházakba. Egy-egy klinika mindig ugyanazt a kórházat

patronálta. A kirendelt orvosok útmutatást adtak az ott dolgozóknak, könyveket, filmeket vittek, de akár műtétetek is hajtottak végre. Ehhez hasonló módszert leghamarabb Magyarországon a Petrovskij-klinika alkalmazott, mely a salgótarjáni kórházat támogatta. (Ratkó, 1951) A kórházaknak nem csak a betegségek gyógyításával, hanem azok megelőzésével is foglalkozniuk kellett.

Ratkó Anna nevét legtöbbször az 1953-ban elfogadott teljes körű abortusztilalommal kötik össze. Mára már kiderült, hogy a döntést nem ő hozta meg, hanem az MDP Politikai Bizottsága és maga Rákosi Mátyás, ugyanis a második világháborút követő években Magyarországon a születések száma nem érte el a háború előtti szintet. Így Rákosi joggal tarthatott Moszkva rosszállásától, mert az ország nem teljesítette a szocializmus népesedési törvényében lefektetett célokat, amely az életszínvonal emelése, a halandóság csökkentése, a teljes foglalkoztatás biztosítása mellett a születések számának állandó növekedését is előírta. Valószínűleg ez a tény is közrejátszott a Minisztertanács 1953 február 8-án meghozott 1004/1953. határozatában, amely megtiltotta a terhesség művi megszakítását. (Pongrácz, 2013) Ráadásul, bevezették a gyermektelenségi és az agglegényadót. Bár Ratkó Anna írta alá a határozatot, ám néhány hétre rá, április 18-án saját kérésére felmentették pozíciójából. Így a miniszter asszony a róla elhíresült a Ratkó-korszaknak inkább csak névadója, semmit kitervelője vagy létrehozója volt. 1979-ben Králl Gyuláné által készített interjúbán, saját szerepvállalásáról úgy vall, miszerint ő nem válogathatta meg, hogy mit akar csinálni, azt kellett tennie, amit a párt elvárt tőle. (Kocsis, 2006) Utódja, Zsoltos Sándor volt, aki 1955 februárjáig töltötte be ezt a posztot, amikor az abortusztilalom kimagaslott, mégis neve fel sem merül a köztudatban. Ratkó-korszakról és Ratkó-gyerekekről beszélünk a mai napig, pedig névadója a törvény kiteljesedésekor már nem is volt egészségügyi miniszter. Felmerülhet a kérdés: miért kötjük akkor mégis Ratkó Anna nevéhez? Szabó A. Ferenc (2011) szerint Ratkó Anna maga is sokat tett neve fennmaradásáért. Több konferencián is emlékezetes beszédet mondott az abortusz elleni harc fontosságáról, valamint mély ellenszenvet válthatott ki az is, hogy éppen az ország első női minisztere képviselte az elsősorban a nőket megalázó, meghurcoló és bebörtönző rendszert. Továbbá aktív propagandát folytatott a gyermekvállalás mellett, bár ő maga ennek teljesen ellentmondott, hiszen csak egy lánya született. Az abortusztilalom és a gyermektelenségi adónak meg lett az eredménye, a természetes szaporodás üteme ezekben az években jelentősen nőtt. Aminek az lett a következménye, hogy az országnak nem

volt elegendő bölcsődéje, óvodája, iskolája. Az abortusz tilalmát végül 1956 júniusában oldották fel, a gyermektelenségi adót pedig az 1956-os forradalom után törölték el.

Mindezekén túl el kell ismerni, hogy Ratkó Anna minisztersége idején a magyar egészségügy jelentős változásokon és fejlesztéseken ment keresztül. Ebben az időben jöttek létre olyan országos jellegű egészségügyi intézmények, mint az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet, Országos Közegészségügyi Intézet, Élelméztudományi Intézet, Országos Véréllátó Intézet, Országos Mentőszolgálat, Országos Munkaegészségügyi Intézet, rengetek tüdőgyógyintézet és így tovább. (Ratkó, 1951) Emellett a néhány számszerű adat is jól kifejezi az egészségügy fejlődését. Míg 1945-ben 2400 tüdőbeteg gyógyintézeti ágy volt, addig 1951-re már több mint 9000. A mentő gépkocsik száma 232-re növekedett, háború után az országnak csak 11 volt. A bölcsődék befogadóképessége 1954-re 30 000 főre emelkedett. A mezőgazdasági lakosság egészségügyi ellátásának javítására pedig kb. 350 új falusi orvosi rendelőt építettek. (Ratkó, 1951)

A volt miniszter asszony felmentése után hat hónapig munkanélküli volt, utána 1956-ig a Szakszervezetek Országos Tanácsának tikára volt. (S. Kosztricz, 2007) Az iránta érzett ellenszenvet a legjobban bizonyítja, hogy 1956 októberében a felkelők elfogták, s csak Kopácsi Sándor budapesti rendőrfőkapitány utasítására engedték el. 1957. január 1-jén betegsége hivatkozva nyugdíjba ment. (Pongrácz, 2013) A közéletben a továbbiakban, mint a Textilipari Dolgozók Szakszervezetének az elnöke, majd tiszteletbeli örökös elnökeként vett részt. A kommunista rendszer iránti hűségét számtalan kitüntetéssel jutalmazták. 1947-ben kapta első állami kitüntetését, a Szabadság Érdemrend ezüst fokozatát, 1978-ban pedig a Munka Vörös Zászló Érdemrenddel tüntették ki. Ratkó Anna 1981. július 20-án, Budapesten hunyt el. (Kocsis, 2006)

Összességében elmondható, hogy a szocialista rendszer idején a hatalom igyekezett mindent szigorú ellenőrzés alatt tartani, valamint befolyásolni és formálni az egész társadalmat. A strukturális átalakulások némileg pozitív hatással voltak a nők oktatására, foglalkoztatási lehetőségeik bővülésére, ezáltal kiszélesedtek társadalmi szerepeik, ugyanakkor az ígéretes jelszavak ellenére a valóságban nem segítették a nők politikai emancipációját. Tulajdonképpen a nők csak végrehajtói voltak a férfiakból álló pártvezetés elképzeléseinek. A rendszer elvárta, hogy ők is ugyanúgy részt vegyenek a szocialista társadalom építésében. A tanulmány megpróbálta megvilágítani, hogy a kommunista rendszer bár

megadta a lehetőséget a nőknek, hogy akár hatalom legfelsőbb köreibbe kerülhessenek, ám mégsem rendelkezhetek önálló véleménnyel. A Magyar Dolgozók Pártja, hogy példát statuáljon a Rákosi-éra egyetlen női miniszterének kiválasztotta – Ratkó Annát. Így egy egyszerű szövőnőből népjóléti, majd egészségügyi miniszter lehetett. A tanulmány igyekezett Ratkó Anna életéből és minisztersége idején történt változásokból egy szeletet bemutatni. A miniszter asszony szakmai hozzánemértése ellenére igyekezett helyt állni a pozíciójában és a számára kijelölt feladatokat hűen teljesíteni. Ezt bizonyítja az a számos kiváló szónoklat, beszéd, amelyek elhangzottak hivatali ideje alatt. Ratkó Anna egy fogaskerék volt a szocializmus építésében és a szovjet minta adaptálásában, akinek érdemi beleszólása a döntéshozatalban nem volt. A legfelsőbb pártvezetés Ratkó Anna neve alatt hajtotta végre intézkedését. Ahogyan azt későbbiek ő maga is kijelentette, miszerint csupán azt tette, amit a hatalom, a párt megkívánt tőle. Mindezen túl leszögezhetjük, hogy bár érvényesíthető hatalommal nem rendelkezhetett, ennek ellenére mégis csak a szocialista rendszernek köszönhető, hogy Magyarországon egy nő miniszteri posztot tölthetett be, s ezáltal bejuthatott a legfelsőbb politikai hatalmi körök közé. Nem tudhatjuk mennyiben alakult volna másképpen a nők helyzete, ha nincs a szocializmus „nőpolitikája”.

Köszönetnyilvánítás:

„A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg”. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. A kutatáshoz a Collegium Talentum, az Edutus Főiskola keretében működő hálózatépítő tehetség-támogató rendszer is hozzájárult az eszközök/infrastruktúra/egyéb támogatásával.

Felhasznált irodalom:

Alkotmányunk ünnepén (1950. augusztus 17.) *Nők Lapja*, II. évfolyam, 33. szám. 3–4.

Asszonyok – Asszonyokról. (1945. július – augusztus.) *Nők Lapja*, I. évfolyam, 2. szám. 2.

Kocsis Piroska (2006). A szövőszéktől a miniszteri bársonyszékig. *ArchívNet: XX. századi történeti források*, VI. évfolyam, 4. szám. Elérhető: 2014. november 15. http://archivnet.hu/politika/a_szovoszektol_a_miniszteri_barsonyszekig.html?oldal=1

Magyar Vöröskereszt–a béke szolgálatában (1951. április 18.) *Nők Lapja*, III. évfolyam, 16. szám. 3.

Palasik Mária (2007). A női egyenjogúság szabályozása Magyarországon a 20. század második felében. In Palasik Mária. *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon* (81–125.). Budapest: Napvilág Kiadó.

Pető Andrea (1998). *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből 1945–1951. Budapest: Seneca.*

Pongrácz Tiborné (2013. március). A Ratkó-korszak. *Korfa*, XIII. évfolyam, 1. szám. 1–4.

Ratkó Anna (1951). *A szocialista egészségügy felé.* Budapest: Egészségügyi Kiadó.

Ratkó Anna (1952. augusztus 20.) Az Alkotmány ünnepére. *Nők Lapja*, IV. évfolyam, 34. szám. 4.

Ratkó Anna, Bíró Károlyné (2010). *Történelmi Tár.* Elérhető: 2014. november 15. http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5650&catid=85:r&Itemid=67&lang=hu

S. Kosztricz Anna (2007). A nők mobilitásának vizsgálata a párt- és állami vezetésben a Magyar Dolgozók Pártja káderanyagai alapján (1948–1956). In Palasik Mária. *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon* (145–165.). Budapest: Napvilág Kiadó.

Szabó A. Ferenc (2011). A Ratkó-korszak mítosza. *Rubicon*, 09–10. szám.

Absztrakt

Annak érdekében, hogy a nők közéleti szerepet gyakorolhassanak hosszú utat kellett bejárniuk. Magyarországon ez a változás a második világháború után történt meg, amikor a nők a férfiakkal egyenlő jogokat kaptak, s ezáltal bekerülhettek a politikai élet alakításába. Jelen

tanulmány a Rákosi-korszak egyetlen női miniszterének történetével foglalkozik. A munka célja bemutatni Ratkó Anna életéből és miniszterségi tevékenységéből egy részletet, ezáltal némileg betekintést nyújtani a szocialista rendszer működésébe.

Abstract

Women had to do a long way that they can chip on the public life. This change occurred on Hungary after the World War II, when the women got the same rights as men, thus they could participate in the forming of the political life. Present study deals with the story of the only female minister of the Rákosi-era. The aim of the work is to present a part of the life of Anna Ratkó and her ministry activity, so to provide insight to the operation of the social system.

Анотація

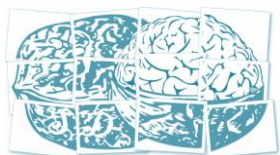
Для самореалізації в суспільному житті, жінкам довелося пройти довгий шлях. В Угорщині ця зміна відбулася після Другої Світової війни, коли жінки були зрівняні в правах з чоловіками, тим самим вони могли включитися до формування політичного життя. Дане дослідження охоплює історію єдиного жіночого міністерства в епоху Ракоші. Мета роботи представити деталі життя і міністерську діяльність Ратко Анни, тим самим певною мірою ознайомити з діями соціалістичного ладу.

Orosz Júlia

Debreceni Egyetem, BTK,

Történelmi és Néprajzi Doktori

Iskola, II. évfolyam

Szimkovics Okszána

Neologisms in English and their translation into Ukrainian

The English language is constantly changing. According to Robert Burchfield the language acquires 800 new words every year, which is why the necessity to register and describe these new lexical units caused the appearance of a new section of lexicology – neology, the study of new words.

The purpose of this study is to examine the characteristics of neologisms in modern English language and their translation into Ukrainian.

In accordance with the purpose, we need to solve the following tasks:

1. to define the semantic groups of neologisms in the English language.
2. to examine the peculiarities of translating the English neologisms into Ukrainian.

Every language is a constantly changing and developing phenomenon. Every epoch leaves its print on the language – brings new words and takes away the old ones that are rarely used.

The mutual borrowing of words from one language to another is happening constantly, sometimes faster, and sometimes slower. (6, p. 132).

Currently we are at the stage of an active development of the Ukrainian language, first of all due to the penetration of new English words – anglicisms. Thus, the vocabulary of the language is being expanded by words from another language.

A neologism is a new word, a linguistic innovation (figure of speech), a grammatical peculiarity appearing in the language. Neologisms are connected to all areas of the English-speaking society, but a large number of new lexical units have appeared due to the development of computer technology. For example: *hardware, software, to trouble-shoot, multi-tasking* etc.

Another semantic group of neologisms contains space-themed new words, such as *UFO, satellite, astronaut, stellar brothers*.

Modern fine arts also change rapidly, new styles and techniques appear: *minimalism, ABC art, Op art, revivalism, action painting, pop-art*.

New notions and concepts appear in the field of cinema, television and video technology: *inflight movies, chat show, podcast, featurette, HDTV*.

A great amount of new words was created in connection with social movements. Feminism brought a lot of neologisms into the English language, like *libbie, suffragette*. In the 70's feminist activists proclaimed English a sexist language, a language that discriminates women because it contains a lot more male noun-forms than female ones (these are mostly nouns denoting professions and ending with -man). As a result many of these words have changed, for example: *camera operator* is used instead of *cameraman*, *firefighter* instead of *fireman*, *police officer*, not *policeman*, *chairperson* instead of *chairman*, *Congressperson* became *Congresswoman* (however, some of these nouns are used with humorous or ironic intent), *businesspeople* instead of *businessmen*, even in religious speech the word *people* is often used instead of *mankind*. Meanwhile, the names of female professions are being substituted with neutral ones, for example: *flight attendant* for *stewardess*; in case if men are employed in the given profession the word *male* is used: *male nurse, male secretary, male exotic dancer* etc.

Also the English language, as well as all the other languages in the world is being enriched due to the vocabulary of people of different professions,

age and social groups. Thus, the sole necessity to name the professional slangs resulted in a variety of neologisms with the component -speak: *Artspeak, Sportspeak, Medspeak, Teacherspeak*.

The problem of translating the above mentioned and other neologisms is of great importance.

According to Forough Sayadi there are four ways of translating neologisms, they are:

- by choosing an appropriate analogue in the target language;
- by means of transcription and transliteration;
- using loan translation and calque;
- by giving an explanatory or descriptive translation.

As it was already mentioned, a great amount of neologisms appeared due to the progress of technology, the new phenomena, inventions had to be named. Such words, in case if they are borrowed ones, are often similar in many languages. However, in some languages they often have synonyms that are formed by other means of word formation. For example, the words *pilot, satellite, photograph, calque* are translated into Ukrainian by means of transliteration: *пілот, сателіт, фотографія, калька*, but they also have Ukrainian equivalents that are not borrowed: *льотчик* (literally: flying man, flyer) *for pilot, супутник* (companion) *for satellite, світлина* (light-picture) *for photograph, наподібка* (similarity) *for calque*. So it is up to the translator which one to choose.

However, most of the English neologisms have either a semantic equivalent in Ukrainian or can be translated using an almost homonymous borrowed word (transcription, transliteration).

Here are some examples for semantic equivalents:

UFO (Unidentified Flying Object), firefighter, chairperson, inflight movies НЛО (неопізнаний літаючий об'єкт), пожежник, керівник, бортові фільми;

and for transcription, transliteration:

astronaut, minimalism, pop-art, chat show, podcast, talk show, teenager, speechwriter, pager астронавт, мінімалізм, поп-арт, чат-шоу, подкаст, ток-шоу, тінейджер спічрайтер, пейджер.

Many of the newly appeared words are translated by means of loan-translation or calque. The reason of this may be the fact that they

appeared in the source language first, then were translated literally into the target language in which the translated words became neologisms:

skyscraper, flea market, windscreen, e-book хмарочос, блошиний ринок, вітрове скло, е-книга.

It was already mentioned that there is also an explanatory, descriptive way to translate some neologisms. It is used in cases when there is no equivalent in the target language or instead of transliteration or using a borrowed word:

featurette – короткометражний документальний фільм

speechwriter – особа, що пише промови (a person who writes speeches)

e-voting – електронне голосування

sweatshop – кабальне виробництво, потогінна майстерня.

The two languages discussed in this study differ in many ways, one of the most distinctive differences is the presence of grammatical gender in Ukrainian. Every noun of the language has a gender – male, female or neutral. That is why the translation of the gender-related nouns that were mentioned previously is a separate area of discussion. The English nouns ending with –man, as well as their gender-neutral equivalents usually have a male equivalent in Ukrainian, which depending on the context can also be of female gender:

The *camera operator* of this documentary did a great job.

Оператор фільму виконав чудову роботу – male;

Оператор фільму виконала чудову роботу – female.
The gender of the noun here is identified by the ending of the verb it accompanies.

Besides, a lot of nouns denoting professions have both male and female versions in Ukrainian; their gender is expressed by the ending of the noun, so it can be identified even without the context:
flight attendant – *стюард, бортпровідник* (male); *стюардеса, бортпровідниця* (female).

These are only some of the types of neologisms and aspects of their translation.

The creation of new words in a language is a reflection of the need of the society to express new notions, concepts that continue to appear as a

result of the progress of science, technology, culture, public relation etc. The language of science and technology is developing especially rapidly.

Besides, if a word is used in an atypical situation by members of another sociolect, it acquires a new meaning, thus obtaining a new lexico-semantic variant.

There is a variety of potential fields of research in the area of neology. The range widens as new words enter the language through media (press, television, radio), advertising, business relations, science, technology, medicine, politics, fashion and other suppliers of new lexical units.

Sources:

Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – М.: Просвещение. 1990 – 30/с.

Будагов Р.А. Новые слова и значения // Человек и его язык. М.: МГУ, 1976 – 275 – 283 с.

Жлуктенко Ю.А., Березинский В.А. Английские неологизмы. – Киев.: Наукова думка. 1983 – 154 с.

Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. – М.: ВШ. 1989 – 126 с.

Заботкина В.И. Неологизмы в современном английском языке: учеб. пособие / В.И. Заботкина, Г.М. Степанов; Калинингр. гос. ун-т. – Калининград: КГУ, 1982.

Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка: [учеб. пособие для филол. фак. ун-тов] / В.И. Заботкина. – М.: Высш. шк., 1989. – 124 с.

Карашук П.М. Словообразование английского языка. – М.: Высшая школа. 1977 – 314 с.

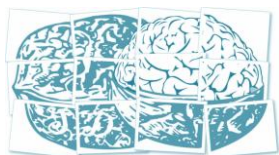
Переяшкина Л.Н. Неологизмы в английском языке [Электронный ресурс]: семант. группы // Пятигорский государственный лингвистический университет: [веб-сайт]
<<http://pn.pglu.ru/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=1029>> (13.04.2005).

Пимахина Т.А. Лингвостилистические характеристики неологизмов современного английского языка // Функциональный аспект единиц языка: сб. ст. / Самар. гос. ун-т. – Самара, 1992. – С. 105–113.

Пимахина Т.А. Семантические характеристики неологизмов в современном английском языке // Системные связи в лексике и грамматике германских языков: сб. ст. / Самар. гос. ун-т. – Самара, 1991. – С. 24–31.

Forough Sayadi. The Translation of Neologisms.
<http://translationjournal.net/journal/56neologisms.htm>

Oksana Simkovich,
Uzhgorod National University,
2011, MA

Váradi Enikő.....

A csuhéból készült népművészeti tárgyak Viskén

A néprajztudományban kevésbé jártas embernek is feltűnik, hogy Visk magyarságának szokásai, a hagyományok, a nyelvjárási sajátosságok a többi kárpátaljai közösségektől eltérő jellegzetességekkel bírnak. A kárpátaljai magyarság nyelvhatára fölött a Tisza felső folyásának völgyében kisebb-nagyobb nyelvszigetek követik egymást Nagyszőlőstől Kőrösmezőig. A nyelvhatárt jelző magyarlakta peremtelepülések vonalán túl több mint 50 ezer magyar él. A Tisza forrásvölgyén kívül a hegyvidéki és a hegyaljai térségben élő magyarok száma már elenyésző. A szórványban élő magyarok nagyobb számarányban, közösségekben a Felső- Tisza vidékén élnek. A Huszti járás legnagyobb számú közössége Viskén él. Visk (1946-tól ukránul: Viskove 1992- től Viskovo) ukrán-magyar lakosságú nagyközség Huszttól délkeletre, 25 km-re, a Tisza bal partján az ukrán-román határ mentén terül el. Lakosainak száma kb. 11 000, fele magyar. [<http://hu.wikipedia.org/wiki/Visk>]

Az egykori koronaváros magyar ajkú közössége körében máig elevenen élnek a népművészeti hagyományok: a viski néptánc, fafaragás, gyöngyfűzés, szövés, csuhéfonás stb. Ez keltette fel érdeklődésemet a viski magyarok népművészete iránt, azon belül egy sajátos hagyománnyal bíró és jelenleg is a közéletben erősen élő díszítő művészet, a csuhéfonás iránt. Munkám célja az, hogy bemutassam, mit

őrzött meg a település magyarsága az ősei által ráhagyományozott népművészetből, miként történt és történik napjainkban a különféle használati tárgyak csuhéból való elkészítése. A dolgozatban igyekszem összegyűjteni a településen még élő csuhéfonás kézművességének teljes anyagát, valamint azt szókincstani szempontból bemutatni, megszerezni.

A gyűjtésben nehézséget jelentett, hogy kidolgozott, megírt tanulmányok e tárgyból nem álltak rendelkezésemre, legfeljebb csak kisebb írások, néprajzi közlések a témát csak részben érintő részletei. Ezért a cikk anyagának magvát a szóbeli közlés utáni jegyzetelt, illetve hangrögzített adatok adják. Mivel az adatközlőim többsége a 20. század első negyedében született, így csak az ezt megelőző század végéig tudunk visszatekinteni a témában, esetleg az elmondottakból következtethetünk a régebbi korok állapotaira. Az is nyilvánvaló, hogy a téma teljes kimerítéséről sem lehet szó, mindössze viszonylagos teljességre törekvésről.

Itt kell megjegyeznem, hogy a kosárfonással kapcsolatos anyag gyűjtésekor nemcsak az elmondottakat jegyzeteltem, hanem végignéztem és magam is kipróbáltam a tárgyak készítésének műveleteit. A tudat, hogy nemcsak külső szemlélője vagyok a folyamatnak, hanem valóban érdekel az adatközlőim által végzett „mesterség”, könnyebb megnyilatkozást eredményezett beszélgetőtársaim részéről. A könnyebb áttekinthetőség végett a tanulmányban a témához kapcsolódó szakkifejezéseket aláhúzással emelem ki, s a köznyelvi formájuk mellett zárójelben tüntetem fel nyelvjárási alakjukat.

Annak ellenére, hogy a népművészetben belül a díszítőművészetnek – a mi esetünkben a csuhéfonás – igen nagy irodalma van, kárpátaljai, még inkább viski vonatkozásban átfogó gyűjtés és minőségi szakmai feldolgozás még nem történt. Az idáig megjelent tanulmányokban vagy kéziratban, elfekvő munkákban csak utalásokat találunk egyes népművészeti ágakra.

A fonással, mint a legősibb emberi tevékenységgel foglalkozik behatóan Platthy György és Rónai Béla. Ez az egyik legelterjedtebb háziipari tevékenység az egész magyar nyelvterületen. Hántolatlan, hántott és hasított vesszőből sokféle tárgy készült. Mint ipar csak a XIX. század második felében terjedt el, és a hagyományos hazai kosárfonástól idegen, nagyrészt német mesterek hatása alatt fejlődött tovább. Itt

említi meg a szalma és csuhéfonást is. [Platthy György- Rónai Béla, 1978.]

A kukoricacsöveket borító leveleknek, tájszóval csuhénak, léhának, fosztásnak (Visken: málélévélnek) a felhasználása csak a XVIII. században terjedt el. Az alföldön és a Dunántúlon ezzel fonták be a parasztszékeket. Ezt erősíti meg Domonkos Ottó is: „Szokás volt a kukoricát hajasan törni, majd a háznál, társas munka keretében megfosztani (kukoricafosztás vagy tengerihántás). A téli takarmánynak is használt kukoricahajat az Alföldön, főleg a Dél-Tiszántúlon —már a múlt században is használták házi faragású székeknek és kezdetleges fekvőhelyeknek (dikó, vacok) befonására.” [Domonkos, 1991, 225.] A csuhé lábtörlő, –papucs és –szatyor készítése az első világháború után terjedt el, és sok szegény- paraszti családnak biztosított téli keresetet.

Jóllehet a csuhéfonás új keletű, mégis a szalmafonás mellett a legelterjedtebb paraszti házi munka, mivel nyersanyaga mindenütt rendelkezésre áll. Elterjedésében az 1830-1940-es években szervezett háziipari tanfolyamok is nagy szerepet játszottak. Főként nők foglalkoztak e népművészeti ággal, de a férfiak is gyakorolták. A szatyorkötésről Bakó Ferenc is ír. Tiszaigaron a kukoricafosztalékból készült szatyor elterjedése 1949 tájára tehető. [Bakó, 1949-1950]. A szerző említést tesz a férfiak által készített kukoricalevéllal befont székről is.

Ezekben, az értékes tanulmányokban azonban sok helyi néprajzi érdekességet nem találunk meg, ezért sorra veszem a viskiek múltjából felbukkanó, illetve napjainkban is élő népművészeti értékek bemutatását.

A kutatott településről röviden

A település igen régi, a XIII. században már népes közösség élhetett itt. Az 1270-es években V. István idejében épült templomának méreteiből következtethetünk erre. [Papp, 1909, 97.] Visk neve valószínűleg szláv személynévből eredeztethető. Először 1271-ben említik. [Bélay, 1943, 12.] Noha a honfoglaló magyarok ebből az irányból érkeztek a Kárpát-medencébe, az államalapítás után sokáig gyepű vidéknek használhatták. A XIII. század hetedik évtizedéig királyi birtok. [Fejér G., 1829.] 1271- ben V. István a Hunt-Pázmán nemzetiséghez tartozó Mykov és Chepán testvéreknek adományozta Visket a hozzá tartozó Tiszai vámmal együtt. [Bélay, 1943] A testvérek IV. László oklevelét is

megszerezték, és az erősödő belháborúk miatt ők építhették a viski várat, amely mára teljesen elpusztult. A huszti vár megépítése előtt ez az erődítés látta el a Felső-Tisza-vidék főútvonalának ellenőrzését.

A csuhéból készült népművészeti tárgyak Viskén

A magyar nyelvterületen hagyományos kosár- és szalmafonás mellett Viskén a csuhéfonás (viskiesen: kosárkötés) vált a legelterjedtebb paraszti házimunkává. Csuheből (viskiesen: málélévélből) egész sor használati tárgy készült és készül napjainkban is számos változatban.

A csuhéfonás mestersége Viskén generációkon átöröklődő folyamat. Szinte nincs olyan család, amelynek nő tagjai ne tudtak volna csuhét fonni. A mesterség anyáról leányra öröklődött. Egész fiatalkorban kezdték betanítani az ifjú leányokat az édesanyák, és a reggeli házi munkálatok után a fiatalok együtt kötötték a kosarakat a szülőkkel. Az egyszerűbb formákat, lapokat sokszor az ifjak kötötték, a bonyolult formákat az idősebbek. Gyakori volt a mesterség a fonóban is. Egy-egy fonó alkalmával az asszonyok összeültek. Minden utcának volt saját fonója, ahol nagyobb ünnepek alkalmán összejött a fiatalság, s amíg az ifjak mulatoztak, az asszonyok együtt kötötték a kosarakat. Sajnos a felgyorsult világ, a fogyasztói társadalom megváltozott igénye, a számítástechnika vívmányai háttérbe szorították az egykor virágzó mesterséget, ám még napjainkban is számos nyugdíjas és család hazatájkán fellelhető e nemes mesterség.

A népművészeti tárgyak leírása

Lábtörlő:

Málélévélből szögletes, ovális és kör lábtörlőket készítenek. A lábtörlőt *rámára* kötik. 1 cm távolságra szögeket vernek a ráába. A szögletes lábtörlőnél a ráma két végét szegez be, a szélső szegnél kezdik a *felvetést*. Minden szegen végigmennek a sodort szálakkal. A felvetés befejeztével a szálát *begyűrűzik*. Ezután kezdődik a mintázás. Leggyakrabban rozmaringmintával kötik be. A lábtörlő közepére kerül a díszítés, ami általában kettős négyzet vagy virágminta. A minta elkészültével a megmaradt végeket begyűrűzik.

Az ovális lábtörlő ugyanúgy készül, mint a szögletes, csak a szálát itt körbe vezetik, nem pedig oldalirányban. Az oválisnál is a sáskötést és a virágmintát használják.

A kerek lábtörlőt kör alakú rámán készítik. Ennek a közepében is van egy kisebb átmérőjű kör szögekből, amelyeket dróttal húznak körbe körbehúzzák *dróttal*, ez tartja meg a közepét. A kerek lábtörlőt körbevetik és beleszövik a *drótb*a. Ezt is rozmaring- vagy virág mintával díszítik. Sokszor a közepét üresen hagyják, így az rózsára hasonlít.

Papucs:

Málélevélből papucsot is készítenek. Ehhez szintén formát használnak. Egy deszkára rárajzolják a megfelelő méretű papucs talpát. Ezt körbeszegezik, és ugyanúgy felvetik, mint a lábtörlőt, de felvetés közbe minden egyes szöget körbetekernek. Itt is rozmaring-mintát alkalmaznak, főleg egyszerű egyenes rozmaringot. Végül körbegyűrűzik a talpat. A papucs felső részét, a pántot trapéz alakúra készítették, de ezt már mintákkal is díszítették, főleg fordított négyzettel. A felső részt *húzóka* segítségével kötötték a talphoz.

Kosár/Táska:

Talán a legrégebbi és a leggyakrabban használt tárgy a kosár vagy táska. Ezt szétszedhető ráma-ra kötötték, mert azt könnyebb volt kiszedni az elkészült kosárból. A kosarakat alakjukról nevezték el: -trapéz, - veder alakú, -tulipános,- kerek,- négyszögletes,- gyerek,- kerek aljú,- bojtos,- májka,- rombusz.

A *trapéz alakú* kosarat ugyanúgy készítették, mint a többi, felvetés, aljzás s a tetejezés után begyűrűzték. Utána oldalazták és mintázták. Főleg rozmaringmintával (1: 1-es, 1: 2-es, 2: 2-es, 2: 3-as, 3: 3-as szákihagyással), ezen kívül egyenes és fordított vagy hullámos rozmaringgal díszítették. Az oldalfelület közepére fordított négyzetet mintáztak. A füleket jó hosszúra készítették.

A *veder alakú* kosárnak az aljlapja is kerek formájú volt. Ennek rááját nem lehetett szétszedni. Ezt a kosarat sásos kötéssel készítették, de sokan egyszerű, fordított vagy hullámos rozmaringgal is kötötték. A veder alakú kosárnak, tetszés szerint, fedelet is készíttek.

A *tulipános* táskát is úgy készítették, mint az előzőeket, csak itt a táska nyílása alatti részt szűkítve ívelték, ez adta a tulipán szirmához hasonló formáját. A kötés minta fordított, illetve hullámos rozmaring volt. A hajlatot nem kötötték be, a kihagyott részt csak egy hullám díszítette. Volt, aki kockás vagy négyzetes mintát kötött bele.

A *kerek kosarat* ugyanolyan kerek ráámára kötötték, mint a lábtörlőket, csak kisebb méretűre. A szegekre itt is drót segítségével fonták rá a szálakat, a drót tartást adott a kosárnak. A nagy átmérőjű körről vetik a szálakat a kicsire. Ennek a kosárnak az az érdekessége, hogy az oldallapokat külön ráámára készítik és az azokat összefogó széles *csíkot* is. Ezek után szövik össze az elemeket. A kerek kosár kötésmintája a rozmaring.

A *négyszögletes kosár*: ez a kosárfajta volt a kezdeti formája a Visken készített kosaraknak. Ugyanúgy készül, mint a többi kosár. Mintája általában a rozmaringon kívül a négyzet, a kocka. Leggyakoribb díszítése a virág és a katucs. A másik érdekessége, hogy a füleket egy kis fülecskéhez erősítették.

A *gyerekkosár*, mivel a gyerekek számára készült, méretét tekintve kisebb volt az átlagos kosárnál. Alakja a trapéz kosáréhoz volt hasonló. A nyílásának pereme hullámos volt, ezért a szegeket hullámosan kellett a forma felső részébe beverni. Alapja ugyanúgy készült, mint a többi kosaré. Kötésmintája a rozmaring. Közepére általában kettős fordított négyzetet mintáztak, ennek közepére került a bojt.

A *kerek aljú* kosár elnevezését az aljának kerekített alakjáról kapta. Elkészítésének módja ugyanaz, mint a többi kosaré. Mintázata négyzet, fordított négyzet, kettős illetve hármás négyzet. Oldala, aljazata és teteje tetszés szerinti rozmaring mintával készült. Ritkábban hullámos, illetve fordított rozmaringot is használtak. Előfordult, hogy bojttal is díszítették.

A *bojtos kosár* abban különbözött a kerek aljútól, hogy az oldala volt kerekített alakú. Mintájában általában a fordított négyzet dominál, kötésmintája az egyenes rozmaring. Ezt tetszés szerint variálták. Díszítése a bojt, amit a kosár elkészülte után húzóka segítségével raktak rá.

A *májka kosár* alakja nagyon hasonlított a férfi melegítőéhez, innen kapta a nevét. Elkészítésében csak annyiban tér el a többitől, hogy a rácsos felső részébe egy gyűrűt tettek. Mintáit sásos kötéssel is kötötték. A tetejében pedig a rácsig kötötték sás kötéssel. Főmintája a

fordított négyzet, ennek közepére került a bojt. A bojtot a rácsban levő gyűrű befejezéséhez is erősítették.

A *rombusz* nevét az alakjáról kapta. Ugyanúgy készült, mint a többi kosár. Tetejére rozmaring került. A rácsos résznek a rombusz két rövidebb oldalának végén kellett befejeződnie. Mintázata leggyakrabban a kockás minta volt. A kosár tetejére gyűrű került, az aljára és a rácsos rész fölé és alá is. Az alja rozmaringgal készült, mint a többi kosaré.

Alátét:

Málélevélből alátét vagy szalvéta is készült. Nevezték *lábas alávalónak* is. Asztalra, szekrényre való dísznek is használták. A felvető rá mája lehetett négyszögletes vagy kerek. Ha a ráma négyszögletes volt, kört rajzoltak bele, abba 24 szöget vertek. A nagyobb kör közepébe egy kisebb átmérőjű kört rajzoltak, ebbe négy szög került. A négy szöget körbetekerték cérnával, és felvetéskor a szálakat áthúzták rajta. Ez gátolta meg a szálak szétcsúszását. A felvetést a kis átmérőjű körrel a nagyra kezdjük. Három helyen gyűrűzik. A szélére kettős gyűrűt teszünk egyet fel, egyet le alapon. A kisebb átmérőjű körnél egyes gyűrűvel gyűrűzünk.

Gyűrűt a két kör közötti díszítésnél is használtak. Mintázásnál a rozmaring és a virágminta volt használatos. Jelenleg a lábtörlőhöz hasonlóan sásos kötéssel is kötik. Hullámos széllel is készítik.

Korsó:

A korsó készítésekor kiválasztottak egy fél- vagy egy literes üveget. A kötést magára az üvegre készítették. Az üveg száját dróttal vonták körül, ebbe húzták bele a felvetett szálakat. Az üveg nyaka alatti szélesedő részre is drótot húztak, majd alatta 3 cm-rel lejjebb. Erre azért volt szükség, mert ezekhez a drótokhoz erősítették a fület. A fül alapját egy erősebb drót, vagy pedig két szál fonata alkotta. A felvetés úgy történt, mint a kosaré, csak itt körbevezették a szálakat. Arra kellett nagyon ügyelni, hogy a szálak erősen legyenek megsodorva, és erősen szövődjenek egymásba. A mintázáshoz egyszerű, egyenes rozmaringot használtak. Divatos volt a színes korsó is. Díszítették négyzet, fordított négyzet mintával, melyeket színes levélből kötöttek. Egyik négyzet piros levélből, a másik zöldből készült, és felváltva követték egymást. A gyűrűzést is színes levéllel végezték. A korsó szájához zöld levélből

hármás gyűrűt fontak. A nyakánál levő részre kettős gyűrű került. Az egyik drótot pirossal, a másikat zölddel gyűrűzték. A korszó aljára is kettős gyűrű került. Ez tetszés szerint lehetett zöld vagy piros. A korszó fenekét külön készítették el. Az aljzat kerete drót volt. Egy szál dróttal megmérték az üveg aljának kerületét, körre alakították, ezt a kört úgy drótozták össze, hogy egy kisebb átmérőjű drótkarikával szőtték egymásba. Az aljazást körbe végezték rozmaringkötéssel, a kisebb körnél pedig rózsza mintát kötöttek. Az *aljzatot húzóka* segítségével erősítették a korszóhoz. A korszó fülénél levő drótot többször is átkötötték, hogy tartósabb legyen. Sokszor kis fedelet is készítettek a korszóra. Mikor a korszó szájánál befejezték a gyűrűzést, akkor három szálból a korszó szájának megfelelően behajlított drótra fonták meg a tetejét. A gyűrű alá húzóka segítségével behúztak egy szálat, megsodorták és két szállal lejjebb visszahúzták. Ebbe erősítették a fedelet, amikor a korszót bedugaszolták.

Kenyeres kosár:

A kenyeres kosarat szét nem szedhető ráma-ra kötötték. Hosszúkás alakú és cakkos szélű. Ugyanúgy készül mint a kosár. Leggyakoribb mintája a sásos kötés, a fordított, illetve a hullámos rozmaring. A kenyeres felső peremére kettős gyűrű került. A ráncos rész itt sokkal szélesebb mint a kosárnál. Az aljzatát a következőképpen készítik: 24 szög-re vetik fel, az alján levő négy szög segítségével négy részre osztják. A felvetéssel egy időben aljaztak is: 6 szögen levő szálat az aljától kezdték, a következő 6 szegen levőt a tetejétől, közben az aljzatot 2-3 szállal szaporítani kellett. Ezt kétszer megismételték. Így lett az aljzatnak ovális, illetve kör alakja.

Virgátartó:

Cserepes virágoknak készítették a virágtartót. Teteje hullámos volt és két gyűrűvel kezdődött. Felvetése megegyezik a kenyeres kosárával. Ezért a ráncos résznél a felvetőszálak nem egyenesen, hanem ferdén húzódnak, ezeket a szálatokat középen gyűrűzték, és ennek következtében keresztes rács alakult ki. Mintázata egyenes, egyszerű rozmaring, illetve hullámos rozmaring, legtöbbször azonban sásos kötést alkalmaztak. A virágtartóknak az átlagosnál hosszabb füle volt, hogy a virágokat tetszés szerinti helyekre kifüggeszthessék.

Kézimunkázó kosár:

Cérnák, pamutok, varróeszközök tárolására alkalmazták a kézimunkázó kosarat. Alakja a vederre hasonlít. Szájánál három sor után a rácsos rész kezdődik. Ez is úgy készült, mint a virágtartó és a kenyeres. Az aljához közel azonban újra egy rácsos részt iktatnak be. A két rács közé kerül a minta, ami általában fordított, illetve hullámos rozmaring. Újabban csak sásos mintával kötik a tetejét, az alját és a rácsokat is gyűrű szegélyezi.

Tojástartó:

A tojás tárolására tojástartót kötöttek máléléveléből. Alakja egy lábashoz hasonlított. Tetején gyűrű, majd három sor után rács következett, ami ferde szálakból készült és kereszt alakú lett. A rács közepén is gyűrű húzódott. A tojástartó mintája hullámos rozmaring, de használnak 4 sor sásos kötésből készített mintát is. Az ovális alakú aljat is gyűrűzték. A füle éppolyan, mint a lábosé, a tojástartó két szélén helyezkedik el.

A tárgyak készítésének eszközei

Először a *málélévelet* kell említenünk (a csuhé lexéma nem él Viskén), amit már hántáskor kiválogattak. Szárítás után lenyírták az érdes végét és újraválogatták. A puha leveleket külön, ez került a sodrásnál kívülre, a durvábbakat belülré fonták. Mindenki igyekszik a szép, egészséges leveleket kiválogatni.

A másik fontos eszköz a *ráma*. A ráma fából készült úgy, hogy szétszedhető legyen. A ráma kölcsönzött a kosaraknak formát. Viskén négyszögletű, kerek, trapéz, fedeles, veder- és tojásalakú ráákat készítettek. A ráma felső és alsó részére kerültek a szegek. Ezekre vetették fel a szálakat. A kosár megszáradásakor darabokban szedték ki belőle a rámat, így nem sérült meg sem a kosár alakja, sem a kötése. A kosarakat a rámán szárítják, hogy formáját minél jobban megőrizze. Az alátétek és kenyeres kosarak rámaíit nem lehetett szétszedni.

A felvetéshez *vasszegeket* alkalmaznak, 40-es gyári kisméretű szegek, hogy ne zavarjanak a munkában.

Többször előfordul a kötésnél, hogy a szálakat be kell húzni a többi közé, ezt *húzóka* segítségével végzik. Ez a szerszám vasból vagy vastagabb drótból készül, melynek egyik végét horogszerűre alakítják, a másikat körré hajlítják, hogy ne törje fel a kezét.

Olló segítségével vágják le a levelek kemény, durva végét (alsó részét). A leveleket általában csíkokra tépték, de olyanok is akadnak, akik ollóval vágják fel. Ezen kívül a kalapácsnak és harapófogónak is állandóan kéznél kellett lennie, mert a felvetés előtti szegelés és a felvetés megbontása nélkülözhetetlenné tette őket.

Szükség volt még *festékre* is. Piros és zöld színű festéket használtak a málélevél festésére. Oroszországból hozattak ún. dekás kelmefestéket.

A málélevelet kénezással fehéritették. Ehhez kellett a nagy *fahordó*, ebben állt 24 órán át, míg átjárta a kénpor füstje.

A munkafolyamatok leírása

A kosárkötés lényegében a *máléhántással* kezdődik, ahol kiválogatják a leveleket. Ezt követi a *szárítás*, amikor napos helyre vékonyan kiterítették a leveleket, s közben forgatták, hogy minden egyes levelet érjen a nap. Mikor már jó száraz volt, *csutkóba kötötték* (Egy csutkóba egy jó maroknyi szépen sorba szedett levél kerül), és a csutkókat a padláson *zsinegre fűzve* tárolták, hogy érje őket a levegő, ne penészedjenek meg. Éppen ezért csak száraz helyen lehetett tárolni.

Miután lehordták a levelet a padlásról, szétbontották a csutkákat, akkor következett a *nyírás*. A levelek alsó, durva végének lenyírása után ismét szétválogatták a leveleket, a szebbeket a mintáknak és a fonat felső részére, a csúnyábbakat befestették vagy kénezték.

A *festésre* két színt használtak: pirosat és zöldet. Maga a festés pedig úgy történt, vizet forraltak egy nagy (10-20 literes) fazékban. Amikor forrt, beletették a festéket, és amikor a festék feloldódott, beledobták a leveleket, s addig főzték a vízben, míg teljesen be nem fogta a festék. Utána hagyták kihűlni, majd leöblítették és megszáritották. A levelek fehéritése *kénezással* történt. Egy hordóba beletettek egy nagyobb tálat, amibe egy lapát paraszt öntöttek vigyázva, nehogy lángra lobbanjon, éppen csak füstölögjön. Erre a parázsra került a kénpor. Egy fél zsák levélhez kb. kétmaroknyi. Minél többet tettek bele, annál fehérebb lett a levél. A szenet és a kénport lefedték egy ócska szűrővel, hogy a levél meg ne gyulladjon. Ezalatt a leveleket egy tekenőben megnedvesítették egy kissé, majd beledobálták a hordóba. Aztán leterítették a hordót egy pokróccal és 24 órát állni hagyták.

Igen fontos mozzanat a *szegezés*, amikor a ráma összerakása után körbeszegezik a felvetéshez. A tetejét 1-1,5 cm távolságra szegelték be,

az aljára 4 szeg került. Közben vizet melegítettek, s amikor már langyos a víz, egy maréknyi levelet beletesznek, csak annyira, hogy megpuhuljon, mert úgy könnyebb vele dolgozni. Ezt a műveletet *áztatásnak* nevezik. Ezt követi a levelek *tépése*. A leveleknek letépdesik az egyenetlen széleit és kb. 2 cm-es csíkokra hasogatják.

Most kezdődik a tényleges *kosárkötés*. A leveleket fonallá sodorva az alsó szegről indulnak el, és addig kötik a szálakat, míg minden szeget be nem kötnek. Megtörténik a felvetés, ez a kosár alapja.

Az aljazást úgy végezték, mint a szövést egyik oldalból egy szál, a másiktól kettő jön. Szövésmintával is fonták, kettőt fel, kettőt le alapon. Néha három szállal is dolgoztak. Mikor befejezik az aljazást, akkor kezdeni kell még egy szálát, s minden felvett szálát egyenként legyűrűznek. A gyűrűzés a következőképpen történik: az egyik szálát húzzuk belülről, a másikat kívülről, a következő szálon pedig fordítva. Az a szál, amelyik kívül volt, most belülré kerül, s amelyik belül volt, kívülré. Egy szállal is szoktak gyűrűzni, ilyenkor a felvetett szálát megkerülik egyszer és áttérnek a másik szálra. Mindez úgy néz ki, mintha minden szálon egy gyűrű volna.

Ezek után kezdődik az oldalazás, ami nem más, mint a kosár oldalfületeinek befonása. Ahogy haladtak a szállal, közben a mintázást is alakították. A mintát mindenki a maga elképzelései szerint válogatta meg. Később, amikor már eladásra is szánták a kosarakat kialakult a kosárkötésnél használatos díszítések, minták készlete. Két fő mintát ismertek: 1. mértani alakzatokhoz hasonlót és 2. növényi, pontosabban virág mintát. A mértaniakhoz tartozik: a *négyzet* v. *négyzetes*, a *kettős négyzet*, *hármass négyzet*, *fordított négyzet*, *kockás minta*. A virágminták közé tartozik: a *rozmaring* (egyenes-, hullámos *rozmaring* és *fordított rozmaring*). Ezeken kívül van *vegyes-* és *tulipán* minta. A mintázáshoz csak szép fehér vagy festett levelet használtak. Nagyon pontosan kellett végezni és mindig gyűrűzés követte, ez nem engedte meg, hogy a minta széthúzódjon.

Igen fontos művelete a kosárkötésnek a *tetejezés*, a kosár felső részének elkészítése. Egyszerű rozmaring mintával szőtték egy le, egy fel alapon. Kb. nyolc szál ment vízszintesen a tetejezésbe úgy, hogy a felvetett szálak között menjen el, mert így tartósabb volt. A másik fontos dolog volt, hogy a tetejézést is legyűrűzték. Ezek után már csak befejező munkálatok következtek. Ilyen volt a *bojtozás*. Ha a bojtot a kosár közepére szerették volna, akkor a rácsos rész alsó gyűrűjéből indultak ki, ha a felső részre akarták a bojtot, akkor vagy a rácsos rész

fölötti gyűrűből, vagy pedig a kosár tetején lévő gyűrűből indultak ki. A gyerekeknek készült kosaraknál mind a két helyre bojt került. Mikor begyűrűzték, a gyűrűzést szolgáló szálát nem vágták le, hanem folytatták tovább, ez adta a bojt egyik részét. Apró fehér leveleket gyűjtöttek egy csomóba, azt kettétűrték és a gyűrűzés száljával átkötötték. Azt a szálát pedig, amellyel lejöttek összefonták az átkötött részből maradtal. Ugyanúgy készítették el a másik bojtot is. Akkor besodornak egy levelet, azzal átkötötték a bojtnak szánt rész felső negyedét, ugyanezt megcsinálták a másikkal is. A lemaradt részt pedig tűvel felhasogatták. Minél több levélből készítették a bojtot, annál dúsabb és szebb lett.

A *fülezést* két szállal kezdték, ezt a két szálát egymásba fonták, áthúzták a húzókával a felvetett szálon és megkezdték egy harmadik szálát, amivel körbetekerték a másik kettőt még egyszer, hogy erősebb legyen a füle. Arra is nagyon kellett ügyelni, hogy a fülek egyforma távolságra kerüljenek mindkét oldalon, és egyforma hosszúságúak legyenek.

Ha a kosárnak fedele volt, azt külön ráára készítették, s az alakja a kosár alakjához szabott volt, és olyan kötéssel készítették, mint a kosarat. Amikor elkészült, húzókával hozzákötötték a kosárhoz.

A kosár teljes elkészültével kikötötték egy fára vagy tornácra száradni, ahol 2-3 napig száradt. Ilyenkor nem volt szabad, hogy a nap túlságosan érje, mert akkor könnyen megsárgulhatott a kosár. Szárítás után kiszedték a szegeket a rámból és az egyfajta kosarakat egymásba rakva tárolták az értékesítésig.

Összegzés

A viski díszítőművészet hagyományainak feldolgozása során arra a következtetésre jutottam, hogy a régmúlt több népművészeti ágának kihalása ellenére, a népművészet napjainkban is él szülőfalumban. A régi díszítőmotívumok a csuhéból font népművészeti tárgyakon tűnnek fel. De nem csak környezetét díszíti a falusi ember a szebbnél szebb kézimunkákkal, hanem megélhetőségét segíti, illetve ajándékozó ösztönét is kielégítheti olykor ezekkel.

A díszítő elemek között főleg növényi és geometriai minták szerepelnek. A szóban forgó minták 69 százaléka növényi díszítés, gyakoriságuk sorrendjében az első két helyen a rozmaring és a tulipán áll. A közismerten hosszabb múltra visszatekintő mértani díszítések a

maradék 31 százalékot adják, gyakoriságuk sorrendje a mi esetünkben a következő: különböző állású négyzetek, kör, rombusz.

A dolgozatban említett népművészeti tárgyak között magas művészi fokon kialakított tárgyakat is találunk. De az itt felsorolt alkotások nem váltak öntörvényű művekké, mint a magasabb kultúrák egy- egy képe vagy szobra, megmaradtak a mindennapok szolgálatában. Mi pedig bizakodva figyeljük, hogyan keresi a viskiek népművészete fejlődésének új irányát.

Melléklet

A csuhé-fonással kapcsolatos szakszavak:

alátét — szalvéta (‘-t,-k,-ja) fn.’csuhéból font kör alakú lábasok, fazekak alá használt alátét. Lábas alá valónak is nevezik.

aljazás — ajjazás (-t, -ak, -a) fn.’ a csuhéból font tárgyak fenekének elkészítése. — Még a tennap beajjaztam, de nem vót időm befejezni.

áztatás — ásztatás (-t,-ak,-a)fn.’ a csuhétárgyak készítésének az a szakasza, amikor a kukoricalevelet puhítás végett áztatják’. — Jól mek kell aszt ásztatni, hogy jól sodróggyan!

bojtos kosár — bojtas (- ár,-ak,-a) mn. ’ kerek oldalú bojttal díszített csuhékosár’.

Bojt — (-ak,-at,-ja) fn.’csomókba fogott csuhészálakból való lecsüngő dísz. Csuheből készült tárgyakat díszítettek vele.

csutkó — (-t,-k,-ja) fn.’ jó maroknyi száraz tengerlevél összekötözve, így tárolják a csuhét felhasználásig.

dekás festék — dekás festék(-et,- ek, -e)’ csomagolás nélküli por kelmefesték, melyet dekára mérve árusítottak, s innen kapta a nevét; ilyen festékekkel színezték a kukoricalevelet.

felvetés — felvetés (-t, -ak,-e) fn.’ a kosárkötés és a szövés munkafolymatának egyik szakasza; Az alapszálak felhelyezése a kosárkötésnél és a szövésnél is. Ez a kosár vagy a szöttes alapja, mert a felvetett szálak közé fonják vagy szövik a tárgyat alkotó szálát.

festés — festés (-t, -ek, -e) fn.’ a kosárkötés egyik fázisa. A kosár mintázását megelőzően a kukoricalevelet kelmefestékekkel festik be, leggyakrabban pirosat és zöldet használnak.

fülezés — fülezés (-t, -ek,- e) fn. ’ kosárkötési munkafolyamat; a fonott fül felerősítése a kosárra, táskára.

gyerektáska — (-t, -k, -ja) fn.’ Gyerekek számára kötött kisméretű csuhétáska, elkészítése külön hozzáértést igényel.

gyűrű — gyűrű (-t,-k, -je) fn.' népművészeti tárgyakat körbefogó díszítőelem. A népművészet valamennyi ágában találkozunk vele. A kosárkötésnél az aljazást fejezik be gyűrűvel.

gyűrűzés — gyűrűzés (-t,-ek, -e) fn.'a gyűrűdíszítés elkészítése. A kosárkötésnél a szál befejezése mindig gyűrűzéssel történik.

harapófogó — (-t,-k,-ja) fn. szögek kihúzására, huzalok kettévágására stb. való kétágú fogó, a kosárkötésnél a szegek kihúzására használják.

húzóka — (-t,-k,-ja) fn.' vasból vagy drótból készített horog, melynek másik végét körré formálták, hogy kényelmesebb legyen a fogása, segítségével húzták be kukoricalevélből sodrott szálat a többi közé.

kalapács — (-at, -ak, -csa) fn. ' ütögetésre használt fémből készült nyeles kéziszerszám, a kosárkötésnél a felvetőszögek beverésére használatos.

katucs — (- ak, - at,- csa) fn.' (szalag) csokor, csuhéból készített csokor a kukoricalevélből készített tárgyakon.

kénezés — kénezés (-t,-ek,-e) fn. ' a csuhé fehéritése kénpor segítségével. Parázon füstölögtetett kénporral itatják át a leveleket ettől kifehéredik.

kocka — (-t, -k, -ja) fn. ' a szövésnél a szedett csíkok egyik motívuma. Törülközők, asztalkendők, abroszok motívuma, néha sakktáblaszerűen is alkalmazzák.

korsó — (-t, -k, -ja) fn. ' öblös üveg- vagy cserépedény. Viskén vesszőből vagy csuhéból készült fonattal kötötték be.

kosár — (-at, -ak, -ja) fn. ' vesszőből, szalmából, sáslevélből stb. font tartó- vagy szállítóeszköz, illetve más ehhez hasonló tárgy. Viskén fűzfavesszőből és csuhéból készítettek inkább kosarat, sásból alig.

lábtörölő — láptörölő, láptörölő (- t, -k, -je) fn. ' ajtó alá való kis szőnyeg a cipőtalp megtörlésére, csuhéból készített változata dísz tárggyá vált. A Viskén készített díszes csuhé- lábtörölőket alakjuk szerint osztályozzák: szögletes -, ovális- és kerek lábtörölők.

málé — (-t, -k, -ja) fn. „kukorica”.

máléhántás — (-t, -ak, -a) fn. „ kukoricafosztás, a kukoricacsuhé lefosztása a csőről. Ez a népszokásnak beillő foglalatosság a csuhé-kosár készítésének egyik szakasza. Itt válogatják ki a felhasználásra alkalmas máléleveleket.

málélevél — (-et, -ek, -e) fn. „csuhé, a kukoricacső lefosztott héja”. A csuhéból font népművészeti tárgyak alapanyaga.

minta — (-t, -k, -ja) fn. „ismétlődő dísz”. A díszítőművészetben számtalan mintát használtak. A viski csuhéból font tárgyak mintái: négyzetes-, rozmaring-, rózsá-, virágminták stb.

mintázás — (-t, -ak, -sa) fn. „valamilyen tárgyat mintával ellát, a csuhéból font tárgyak elkészítésének egyik befejező fázisa”. A mintázás kétféle mintával történt: mértani alakzatokhoz hasonlókkal és virágmintákkal. A mértani minták: négyzetes vagy négyzet, kettős négyzet, hármas négyzet, fordított négyzet, kockás- és vegyesminta. Virágminták: -egyes, - hullámos és fordított rozmaring, egyszerű virágminta és tulipán.

nyírás — nyírás (-t, -ak, -a) fn. „a csuhéfonás egyik munkafolyamata, amikor a kukoricalevelének lenyírják a durvább, vastagabb végét”.

oldalazás — ódalazás (-t, -ak, -a) fn. „az alapozást és aljazást követő művelet a csuhé- tárgyak készítésénél, az oldalak befonásával egyidőben történt a díszítés is”.

olló — (-k, -t, -ja) fn. „két pengéből álló csukható, nyitható nyíróeszköz”.

papucs — slapi (-t, -k, -ja) fn. „csuhéból font sarkatlan és kéreg nélküli lábbeli”. A körbegyűrűzött talpú papucsot rozmaring mintával díszítették.

ráma — (-át, -k, -ja) fn. „keret, amelyre a csuhéból font tárgyakat rákötik”. A rámát fából készítik úgy, hogy szétszedhető legyen és mindig a készülendő tárgynak megfelelő formájú.

szál — (-at, -ak, -a) fn. „fonál, cérna, de az összesodort csuhélevél is szálát alkot”. — „Először a málélevélből szálát sodarnak, oszt utána vetik fel a rámára.”

szárítás — (-t, -ak, -a) fn. „valaminek folyamatosan szárazzá tétele, illetve a kukoricalevél száradásának segítése”.

— „A kiválogatott máléleveleket kiterítették a napra száradni jó víkonyan, hogy minden levelet írjen a nap, közbe meg is forgatták, hogy jobban száraggyan”.

szegezés — szegezís (-t, -ek, -e) fn. „a szegek beverése valamibe”. A csuhéfonás egyik munkafolyamata, amikor a felvetést megelőzően a rámát körbeszegezik. A szegek tartják fenn a szálakat a rámán.

táska v. kosár — (-at, -ak, -a) fn. „7 kisebb tárgyak tárolására való, kézben hordozható csuhéból font használati tárgy”. A csuhéból készült kosarakat (szatyornak is mondják) alakjukról nevezték el: trapéz-, veder- alakú, tulipános-, kerek aljú-, rombusz kosár.

tépés — típís (-t, -ek, -e) fn. „a csuhé fonásához való előkészítésének egyik szakasza, amikor letépi a levelek széleit és kb 2 cm szélességű csíkokra hasogatják”.

tetejezés — tetejezís (-t, -ek, -e) fn. „a csuhékosár felső részének beszegése fonással”. Nyolc szál vízszintes rozmaringöltéssel kötötték be felülről lefele.

tojástartó — (-t, -k, -ja) fn. „a háztartási használatra tárolt tojások számára csuhéból

kötött lábos alakú kosárka”.

válogatás — válogatás (-t, -ak, -a) „a formához előkészített kukoricalevelek osztályozása”. A szebb és puhább leveleket a mintázáshoz és a fonat külső részére használták, a csúnyábbakat pedig festették vagy kénezással fehérítették.

virágtartó — (-t, -k, -ja) fn. „cserepes virágok elhelyezésére való csuhéból kötött kosárka”. A fülei hosszabbak voltak az átlagosnál, hogy tornácokra, teraszokra fel lehessen függeszteni.

Adatközlők

Néprajzi adataimat több viski lakos közlésének, segítségének köszönhetem.

Név	Szül. év	Végzettség	Foglalkozás
Czébely Klára	1948	10 osztály	varrónő
Gódi Irén	1925	7 osztály	földműves
Gódi Klára	1948	10 osztály	gyári munkás
Heczel Erzsébet	1950	10 osztály	háztartásbeli
Heczel Ilona	1944	felső	tanár
Petrécs Emma	1924	8 osztály	földműves
Szenek Zita	1947	10 osztály	óvodai alkalmazott

Felhasznált irodalom

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Visk>

Bakó Ferenc (1992). *Kézművesség egy alföldi faluban. Tiszaigar 1949-1950*. Eger: Tiszai Téka.

Bélay Vilmos (1943). *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétől a XVIII. sz. elejéig*. Budapest: Sylvester – nyomda Rt. 12 old.

Czébely Lajos (2002). *Visk története*. Felelős Kiadó: Nagyszőlős: Ugocsa Print

Csilléry Klára (1972). *A magyar nép bútorai*. Budapest: Corvina Kiadó.

Domanovszky György (1981). *A magyar nép díszítőművészete. I.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Domonkos Ottó (1991). *Kézművesség. Magyar Néprajz. III.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Fejér G. (1829). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. T. 4. r. 2*. Buda.

Hofer Tamás és Fél Edit (1981). *Magyar népművészet*. Budapest: Corvina Kiadó.

Ortutay Gyula (1941). *A magyar népművészet*. Budapest.

Papp József (1909). *Adalékok Máramaros vármegye történetéhez.* Máramarossziget. 97 old.

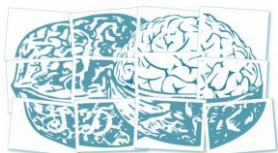
Platthy György, Rónai Béla. *Népművészet.* Budapest: Tankönyvkiadó, é. n.

Viski Károly. *Díszítőművészet. Magyarország Néprajza: szerk. Viski Károly.* Budapest: é.n. 274-295. old.

Váradi Enikő,
Ungvári Nemzeti Egyetem
Kutatóhely: Visk

REÁLTUDOMÁNYOK

Bota Anita.....

A módosított neuron elemek szintézise első rendű approximációs módszer által

Bevezetés

Az utóbbi időben egyre növekszik a feldolgozandó adatok mennyisége és annak elemzése. Ezért a neuron hálózatok szintézise, mely sikeresen alkalmazható a képfeldolgozásban, hatalmas előrelépést jelent a pénzügyi életben, (hitelfolyamatok elemzése), úrkutatásban (kozmikus, légköri adatok feldolgozása), geodéziában (mérési adatok rögzítése, kiértékelése, tesztelés), stb. aktuális és gyakorlatilag fontos feladat. Ahhoz, hogy sikeresen megoldjuk a neuronhálózatok szintézisét, fontos kidolgozni az egyes neuron elemek felépítésének módszereit. Kutatásom célja, hogy kidolgozzam a neurális elemek szintézisének algoritmusát, illetve bemutassam a Boole-féle függvények realizálhatóságát egy neuron elem által az első rendű approximációs módszer felhasználásával. Azért, hogy a bemutatott módszer érthetőbb és szemmel láthatóbb legyen, a Borland Delphi 7 programnyelv segítségével létrehoztam egy programot, mely jól szemlélteti a Boole-függvény realizálhatóságát és a felhasznált módszer alapjait.

A módosított neuron elemek szintézise első rendű approximációs módszer által.

Mit értünk a módosított neuron elem fogalma alatt? Publikációmban bemutatom az első rendű approximációs módszert Boole-féle függvény realizálhatóságára egy neuron elem

$$\chi = \{\chi_1, \dots, \chi_m\}$$

karakterisztikus rendszere által.

Egy neuron elem által felépítjük az $U(w, s_f)$ funkcionált a neuron elem χ karakterisztikus rendszerére. Felépítjük a következő $U(w, s_f)$ funkcionált, mely a következőképpen fog kinézni:

$$U(w, s_f) = \sum_{g \in G_n} |w(g)| - (w, s_f), \quad (1)$$

ahol $w = (\omega_1, \dots, \omega_m, \omega_0)$ – egy tetszés szerinti vektor az $\mathbb{R}^{m+1} - m + 1$ -dimenziós térben, és $s_f = (s_1, \dots, s_m, s_0)$, ahol s_i -a Boole-féle függvény spektrumeleme. (Γεϵ, 2010)

Az $U(w, b_f)$ funkcionál konvex minden $m + 1$ dimenziós vektorra nézve. Valóban, ha $w_1, w_2 \in \mathbb{R}^{m+1}$ és $w_1, w_2 \in \mathbb{R}^{m+1}$, akkor

$$\begin{aligned} U(\lambda w_1 + (1 - \lambda)w_2, s_f) &= \sum_{g \in G_n} |\lambda w_1(g) + (1 - \lambda)w_2(g)| - \\ &\quad - (\lambda w_1 + (1 - \lambda)w_2, s_f) \leq \lambda \sum_{g \in G_n} |w_1(g)| + \\ &\quad + (1 - \lambda) \sum_{g \in G_n} |w_2(g)| - \lambda (w_1, s_f) - (1 - \lambda) (w_2, s_f) = \\ &= \lambda \left(\sum_{g \in G_n} |w_1(g)| - (w_1, s_f) \right) + (1 - \lambda) \left(\sum_{g \in G_n} |w_2(g)| - (w_2, s_f) \right) = \\ &= \lambda U(w_1, s_f) + (1 - \lambda)U(w_2, s_f). \end{aligned}$$

Ha $w \in W_{m+1}$, ahol $W_{m+1} = W_{m+1}(\chi_1, \dots, \chi_m)$, akkor $U(w, s_f) \geq 0$. Feladatunk az U funkcionál minimalizálása. Ahhoz, hogy felhasználjuk az ismert módszereket az U funkcionál minimalizálásánál, problémát jelent a funkcionál megadásában szereplő lineáris kifejezés $\sum_{g \in G_n} |w(g)|$, ezért a kifejezést a továbbiakban egy n -edik rendű polinommal approximáljuk. E kifejezés $|w(g)|$ összeadandóit a következőképp írjuk fel:

$$q|w(g)| \approx \xi_2 q^2 w^2(g) + \xi_4 q^4 w^4(g) + \xi_{2k} q^{2k} w^{2k}(g), \quad (2)$$

ahol $k \in \{1, 2, 3, \dots\}$ és q –olyan normalizáló szorzó, hogy

$$\forall g \in G_n, \quad 0 < q|w(g)| \leq 1. \quad (3)$$

Ha $k = 1$, akkor elsőrendű approximációról beszélünk, ha $k = 2$, az approximáció másodrendű és így tovább.

Vizsgáljuk az elsőrendű approximáció módszert. Ebben az esetben:

$$|w(g)| \approx \xi_2 q w^2(g), \quad (g \in G_n).$$

Összeadjuk a jobb és a bal oldalt az összes $g \in G_n$ -re, és kapjuk, hogy

$$\sum_{g \in G_n} |w(g)| = \xi_2 q \sum_{g \in G_n} w^2(g), \quad (4)$$

ahol

$$w^2(g) = \left(\sum_{j=1}^m \omega_j x_j(g) + \omega_0 \right)^2 = \sum_{j=0}^m \sum_{r=0}^m \omega_j \omega_r x_j(g) x_r(g)$$

és i_0 –a G_n csoport fő karaktere. Behelyettesítjük a $w^2(g)$ értékét a (4)–es egyenlőségbe és megkapjuk a karakter ortogonális értékét:

$$\begin{aligned} \sum_{g \in G_n} |w(g)| &= \xi_2 q \sum_{g \in G_n} \left(\sum_{j=0}^m \sum_{r=0}^m \omega_j \omega_r x_j(g) x_r(g) \right) = \\ &= \xi_2 q \sum_{j=0}^m \sum_{r=0}^m \omega_j \omega_r \left(\sum_{g \in G_n} x_j(g) x_r(g) \right) = 2^n \xi_2 q \sum_{j=0}^m \omega_j^2. \end{aligned}$$

Akkor az $U(w, s_f)$ funkcionált felírhatjuk:

$$U(w, s_f) = 2^n \xi_2 q \sum_{j=0}^m \omega_j^2 - 2^n \xi_2 q \sum_{j=0}^m \omega_j s_j, \quad (5)$$

ahol $i_0 = 0$.

$$\begin{aligned} \frac{\partial U(w, s_f)}{\partial \omega_j} &= 0, \quad j = 0, 1, \dots, m, \\ 2^{n+1} \xi_2 q \omega_j - s_j &= 0 \end{aligned}$$

és

$$\omega_j = \frac{1}{2^{n+1} \xi_2 q} s_j, \quad j = 0, 1, \dots, m. \quad (6)$$

Ha a w nem nulla vektor, és a $|w(g)| = \xi_2 q w^2(g)$. Következésképpen $\xi_2 > 0$. Akkor a w vektor ω_j koordinátái által kiválaszthatjuk a megfelelő f függvény s_j spektrális együtthatóit, mivel a neuron elem w és λw vektorstruktúrája realizálja a megfelelő Boole-féle függvényt, ha $w \in W_{m+1}$ és $\lambda > 0$. Ezért,

$$w_j^* = s_j \quad (j = 0, 1, \dots, m)$$

és ennek eredményeképp kiválasztjuk a $w^* = (\omega_1^*, \dots, \omega_m^*, \omega_0^*)$ vektort. A következő két eset állhat fenn:

- 1) $w^* \in W_{m+1}$;
- 2) $w^* \notin W_{m+1}$.

Az első esetben ha $\forall g \in G_n \ f(g) = Rsignw^*(g)$, akkor a neuron elem a w^* vektorstruktúrával realizálja az f Boole-féle függvényt, és a szintézises feladat befejeződött. Ha létezik ilyen $g \in G_n$ elem, hogy

$$f(g) = -Rsignw^*(g),$$

akkor befejeződik a neuron elem approximációs folyamata (nem építhető fel általa), vagy át kell lépünk az másodrendű approximációs módszerbe.

A második esetben két vektort építünk fel és vizsgálunk: w_p^+ és w_p^- , melyek hozzátartoznak a W_{m+1} készlethez, és bármelyik végtelenül kicsi ε -ra ($\varepsilon > 0$) a távolság $\rho(w^*, w_p^+) < \varepsilon$ és $\rho(w^*, w_p^-) < \varepsilon$. A felépített vektorok w_p^+ , $w_p^- \in W_{m+1}$ ($p \in \mathbb{N}$) alátámasszák a következő két feltételt: ha

$$g \in G_n, w^*(g) \neq 0,$$

akkor

$$Rsignw^*(g) = Rsignw_p^+(g) = Rsignw_p^-(g), \quad (7)$$

vagy

$$g \in G_n, w^*(g) = 0,$$

akkor

$$Rsignw_p^+(g) > 0 \text{ és } Rsignw_p^-(g) < 0. \quad (8)$$

Legyen

$$\begin{aligned} w_{min}^+ &= \min\{w^*(g) \mid w^*(g) > 0, g \in G_n\}, \\ w_{max}^- &= \min\{w^*(g) \mid w^*(g) < 0, g \in G_n\} \end{aligned}$$

és

$$\omega_0^+(p) = \omega_0^* + \frac{\omega}{2p}, \quad \omega_0^-(p) = \omega_0^* - \frac{\omega}{2p},$$

ahol

$$\omega = \min\{w_{min}^+, -w_{max}^-\}.$$

Akkor $w_p^+ = (\omega_1^*, \dots, \omega_m^*, \omega_0^+(p))$, $w_p^- = (\omega_1^*, \dots, \omega_m^*, \omega_0^-(p))$ vektorok kielégítik a (7), (8) feltételt, és

$$p \rightarrow \infty \quad \rho(w^*, w_p^+) \rightarrow 0, \quad \rho(w^*, w_p^-) \rightarrow 0.$$

Ha $\forall g \in G_n$

$$f(g) = Rsign w_p^+(g), \quad (9)$$

vagy

$$f(g) = Rsign w_p^-(g), \quad (10)$$

akkor a neurális elem vektorstruktúrája, mely realizálja az f függvényt, a kiválasztott vektor w_p^+ vagy w_p^- vektor lesz attól függően, hogy (9) vagy (10)–es összefüggés teljesül-e.

Ha egyik feltétel sem teljesül ezek közül minden egyes $g \in G_n$ –re, akkor a neuron elem szintézise az elsőrendű approximációs módszer szerint nem teljesíthető, vagy át kell lépniünk a másodrendű approximációs módszerre. (Депмозов, 1967)

Példa. Realizálható-e az f_1 függvény egy neuron elem által az elsőrendű approximációs módszer segítségével
 $\{0; 1\} \rightarrow \{-1; 1\}$

x_1	x_2	x_3	f_1
-1	-1	-1	1
-1	-1	1	1
-1	1	-1	1
-1	1	1	-1
1	-1	-1	-1
1	-1	1	-1
1	1	-1	-1
1	1	1	-1

Az adott $f(x_1, x_2, \dots, x_n)$ Boole-féle függvénynek megtaláljuk a karakterisztikus vektorát $s_f = (s_1, s_2, \dots, s_n, s_0)$ és egyenlővé tesszük w -vel: $w = s_f$.

$$\begin{aligned}
 s_f &= (s_1; s_2; s_3; s_0); \\
 b_0 &= \sum_{a \in \mathbb{Z}_2^n} f_1(a) = -2; \\
 s_1 &= \sum_{a \in \mathbb{Z}_2^n} x_1(a) f_1(a) = -6; \\
 s_2 &= \sum_{a \in \mathbb{Z}_2^n} x_2(a) f_1(a) = -2; \\
 s_3 &= \sum_{a \in \mathbb{Z}_2^n} x_3(a) f_1(a) = -2; \\
 s_f &= (-6; -2; -2; -2).
 \end{aligned}$$

Leellenőrizzük, hogy

$$\forall a \in \tilde{\mathbb{Z}}_2^n \quad f(a) = Rsignw(a),$$

ahol $w(a) = \omega_1 x_1(a) + \dots + \omega_n x_n(a) + \omega_0$. Ha az utolsó egyenlőség teljesül, akkor az f függvény realizálható a w vektorstruktúra által, és a feladat be van fejezve. Esetünkben ez az egyenlőség nem áll fenn.

x_1	x_2	x_3	f_1	$Rsignw(a)$	$Rsignw^+(a)$	$Rsignw^-(a)$
-1	-1	-1	1	1	1	1
-1	-1	1	1	1	1	1
-1	1	-1	1	1	1	1
-1	1	1	-1	?	1	-1
1	-1	-1	-1	-1	-1	-1
1	-1	1	-1	-1	-1	-1
1	1	-1	-1	-1	-1	-1
1	1	1	-1	-1	-1	-1

1. $w(a) = -6x_1 - 2x_2 - 2x_3 - 2 = 8$;
2. $w(a) = 4$;
3. $w(a) = 4$;
4. $w(a) = 0$;
5. $w(a) = -4$;
6. $w(a) = -8$;
7. $w(a) = -8$;
8. $w(a) = -12$.

A következő lépésben, ha $\forall a \in \tilde{\mathbb{Z}}_2^n \quad w(a) \neq 0$, akkor levonhatjuk a következtetést, hogy az f függvény nem realizálható egy neuron elem által. Ha létezik olyan $a \in \tilde{\mathbb{Z}}_2^n$ elem, hogy $w(a) = 0$, ami példánkban be is következik, akkor a következő lépésként felépítünk 2 vektort:

$$w^+ = (\omega_1, \omega_2, \dots, \omega_n, \omega_0^+) \text{ és } w^- = (\omega_1, \omega_2, \dots, \omega_n, \omega_0^-),$$

ahol

$$\omega_{min} = \min_{w(a) \neq 0} \{|w(a)|, \forall a \in \tilde{\mathbb{Z}}_2^n\};$$

$$\omega_0^+ = \omega_0 + \frac{1}{2} \omega_{min}, \quad \omega_0^- = \omega_0 - \frac{1}{2} \omega_{min};$$

$$\begin{aligned}
w_{min}^+ &= 4; \\
w_{max}^- &= -4; \\
\omega_{min} &= \min\{4; 4\}; \\
w^+ &= (-6; -2; -2; 0); \\
\omega_0^+ &= \omega_0 + \frac{1}{2} w_{min}^+; \\
w^- &= (-6; -2; -2; -4); \\
\omega_0^- &= \omega_0 - \frac{1}{2} w_{min}^-; \\
w^+(a) &= -6x_1 - 2x_2 - 2x_3 + 0; \\
w^-(a) &= -6x_1 - 2x_2 - 2x_3 - 4.
\end{aligned}$$

Ha $\forall a \in \tilde{\mathbb{Z}}_2^n$ teljesül, hogy

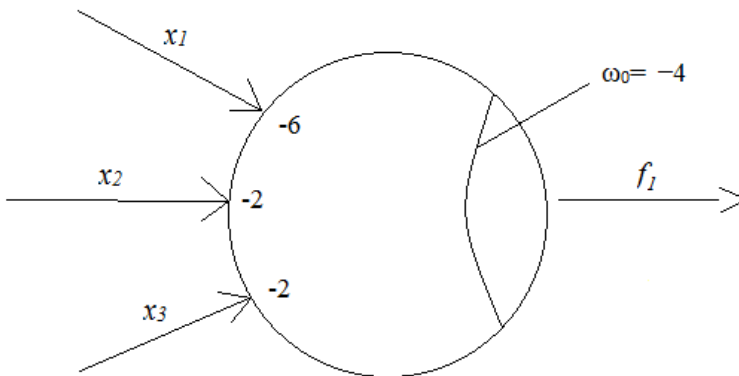
$$f(a) = Rsignw^+(a), \quad (*)$$

akkor azt mondhatjuk, hogy az f függvényünk realizálható a w^+ által. Ha ez nem teljesül, de $\forall a \in \tilde{\mathbb{Z}}_2^n$ teljesül az

$$f(a) = Rsignw^-(a) \quad (**)$$

egyenlőség, akkor a w^- realizálja az f függvényt. Ha ezek egyike sem teljesül, akkor az elsőrendű approximációs módszer szerint nem tudjuk realizálni az f függvényt.

Feladatunkban fennáll a $(**)$ egyenlőség, tehát elmondhatjuk, hogy az adott f függvény realizálható a w^- által az elsőrendű approximációs módszer szerint. Ezt rajzon a következőképp tüntethetjük fel:

Melléklet

A következő program segítségével, melyet a Borland Delphi 7 segítségével készítettem, a fent megoldott példa jól szemléltethető. A programablak a következőképp néz ki:

A meghatározott Boole-készletek a $\{-1, 1\}$ ábécében

n argumentum

Az f függvény random megadása

f függvény

Spektrum

$RsignW(a)^+$

$RsignW(a)^-$

Result: w:-

A vektorstruktúra, mely realizálja a függvényt

Maga a vektor, amely realizálja a függvényt

Felhasznált irodalom

Гече, Ф. Е. Анализ дискретных функций та синтез логических схем у нейробазисі [Монографія] / Ф. Е. Гече. - Ужгород: В. Падяка, 2010. - 210 с.

Дертоузос, М. Пороговая логика / М. Дертоузос. - М.: Мир, 1967. - 342 с.

Анотація

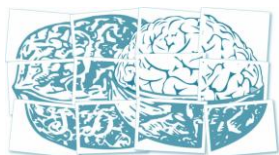
В роботі вводиться поняття нейронного елемента з пороговою функцією активації і наведено критерії реалізованості функцій алгебри логіки одним нейронним елементом. Розроблено метод апроксимацій для синтезу нейронних елементів, який використовує спектральні властивості булевих функцій. Розроблений алгоритм програмно реалізований на мові Delphi 7.

Abstract

This paper introduces the concept of neural element with threshold activation function and feasibility criteria the functions of the algebra of logic by one neural element. Approximation method was developed for the synthesis of neural elements, using the spectral properties of Boolean functions. The algorithm was illustrated in Borland Delphi 7.

Bota Anita,

Ungvári Nemzeti Egyetem,
Magyar Tannyelvű Humán- és
Természettudományi Kar,
Fizika és Matematika Tanszék,
Matematika szak
IV. évfolyam

Simon Anikó

A módosított (általánosított) neuron elemek szintézise iterációs módszer által

Az utóbbi években széleskörűen alkalmazzák a neurális hálózatok rendszerét különböző problémák megoldására. Ilyen területek például: programozás, technika, orvostudomány, információkódolás, a digitális jelek feldolgozása és továbbítása, digitális képfelismerés és azok osztályozása, képfelbontás, üzlet stb. Ahhoz, hogy az adott területen meg tudjuk oldani a különböző feladatokat ismernünk kell a neuron szintézisének módszereit és elemekből felépített neuron hálózatok felhasználásának lehetőségét. Tehát a neuron elemek szintézisének új módszerei, valamint a neuron elemek általánosítása (a neuron elemek funkcionális lehetőségeinek kibővítése) aktuális és gyakorlatilag fontos feladat. Egy általánosított neuron elem egy olyan logikai elem, amelynek létezik n bemenetele és egy kimenetele. A kimenetele egy Boole-féle függvény, melyet az alábbiaképpen írhatunk fel:

$$f(x_1, \dots, x_n) = \begin{cases} 1, & \omega_1 x_1 + \dots + \omega_n x_n \geq T \\ 0, & \omega_1 x_1 + \dots + \omega_n x_n < T \end{cases}$$

ahol $x_i = \{0,1\}$, T – a küszöbérték, a $\omega_1 \dots \omega_n$ – a neuron elem szinoptikus együtthatói. (Гече, 2008).

A kutatásom célja, hogy bemutassam az általánosított neuron elemek szintézisének iterációs módszerét. A kutatásom eredménye a módszer algoritmusának kidolgozása és a példák tesztelése program segítségével.

A módszer alapja, hogy adva van egy tetszés szerinti Boole-féle függvény. Meg kell állapítani, hogy realizálható-e a függvény egy általánosított neuron elem (NE) által a $\{\chi_{i1}, \chi_{i2}, \dots, \chi_{im}\}$ karakter rendszerre nézve. A módszerben a tetszőleges $\mathbf{v}_k = (v_1^{(k)}, \dots, v_n^{(k)}, v_0^{(k)})$ vektor olyan módosításáról van szó, ahol az iteráció minden lépésében csökken a távolság a $\mathbf{v}_k$ vektor és az általánosított neuron elem $\mathbf{w}$ strukturális vektora között, ha a $\mathbf{w}$ vektor létezik. Ha a Boole függvény $f: G_n \rightarrow H_2$ nem realizálható egy általánosított neuron elem által, a $\{\chi_{i1}, \chi_{i2}, \dots, \chi_{im}\}$ karakterek rendszerére nézve, akkor a $\mathbf{w}$ vektor megkeresésének folyamatában egy határciklust kapunk, melynek segítségével megállapíthatjuk, hogy az f Boole-féle függvény nem realizálható egy általánosított neuron elem által az adott $\{\chi_{i1}, \chi_{i2}, \dots, \chi_{im}\}$ rendszerre nézve. (Гече, 2010)

Tegyük fel, hogy az $f(x_1, \dots, x_n) (f: G_n \rightarrow H_2)$ Boole-féle függvény realizálható egy általánosított neuron elem által, $\{\chi_{i1}, \chi_{i2}, \dots, \chi_{im}\}$ karakterek rendszerére nézve. Ha a neuron elem strukturális vektorát megjelöljük $\mathbf{w} = (\omega_1, \dots, \omega_n, \omega_0)$, akkor

$$f(x_1(\mathbf{g}), \dots, x_n(\mathbf{g})) = \text{Rsign}(\omega_1 \chi_{i1}(\mathbf{g}) + \dots + \omega_n \chi_{im}(\mathbf{g}) + \omega_0)$$

és

$$\forall \mathbf{g} \in G_n \quad \mathbf{w}(\mathbf{g}) = \omega_1 \chi_{i1}(\mathbf{g}) + \dots + \omega_n \chi_{im}(\mathbf{g}) + \omega_0 \neq 0.$$

Legyen a $\mathbf{v}_k = (v_1^{(k)}, \dots, v_n^{(k)}, v_0^{(k)})$ egy tetszés szerinti $m + 1$ – dimenziójú vektor, amely kielégíti az alábbi feltételt: $\forall \mathbf{g} \in G_n \quad \mathbf{v}_k(\mathbf{g}) \neq 0$. A $\mathbf{v}_k$ vektor által fel kell építenünk egy olyan $\mathbf{v}_{k+1}$ vektort, amely kielégíti az alábbi egyenlőtlenséget: $p(\mathbf{v}_{k+1}, \mathbf{w}) < p(\mathbf{v}_k, \mathbf{w})$, ahol $p(\mathbf{v}, \mathbf{w})$ nem más, mint a távolság a $\mathbf{v}$ és $\mathbf{w}$ vektorok között.

A hiba nagysága a $\mathbf{v}_k$ vektornál következőképpen írható fel:

$$\varepsilon_k = \mathbf{w} - \mathbf{v}_k, \quad (1)$$

a $\mathbf{v}_k$ vektor növekedését megjelöljük $\mathbf{z}_k$ -val, ahol:

$$\mathbf{z}_k = \mathbf{v}_{k+1} - \mathbf{v}_k.$$

Akkor

$$\varepsilon_{k+1} = \varepsilon_k - \mathbf{z}_k. \quad (2)$$

Ahhoz, hogy a felépítendő iterációs folyamat konvergens legyen szükséges: az abszolút érték $|\varepsilon_k|$ -nak nagyobbnak kell lenni, a $|\varepsilon_{k+1}|$ -nél, vagyis $\Delta(\varepsilon_k, \varepsilon_{k+1}) = |\varepsilon_k|^2 - |\varepsilon_{k+1}|^2$ pozitív szám. Az (1), (2) egyenlőségekből és a feltételből, hogy $\Delta(\varepsilon_k, \varepsilon_{k+1}) > 0$ következik:

$$2(\mathbf{z}_k, (\mathbf{w} - \mathbf{v}_k)) - |\mathbf{z}_k|^2 > 0. \quad (3)$$

A $\mathbf{z}_k = \mathbf{v}_{k+1} - \mathbf{v}_k$ vektort úgy kell meghatározni, hogy

$$\mathbf{v}_{k+1} = \mathbf{v}_k + \mathbf{z}_k \quad (4)$$

vektorra igaz legyen a feltétel: $p(\mathbf{v}_{k+1}, \mathbf{w}) < p(\mathbf{v}_k, \mathbf{w})$.

Áttérünk a $\mathbf{z}_k$ vektor meghatározására. Az S_{h_k} -nak megfelelő függvényt, amely realizálható egy általánosított neuron elem által, megfelelően a $\{\chi_{i1}, \chi_{i2}, \dots, \chi_{im}\}$ karakterisztika rendszerrel megjelöljük $h_k(x_1, \dots, x_n)$ -el. Akkor a $\mathbf{z}_k$ megadhatjuk a következőképpen:

$$\mathbf{z}_k = \kappa_k(S_f - S_{h_k}), \quad (5)$$

ahol κ_k - pozitív mennyiség. A κ_k értékét úgy kell kiválasztanunk, hogy teljesüljön a (3)-as egyenlőtlenség. Behelyettesítjük az így megkapott $\mathbf{z}_k$ értéket az szükséges egyenlőtlenségbe, akkor kapjuk:

$$2\kappa_k(\mathbf{w} - \mathbf{v}_k, S_f - S_{h_k}) - \kappa_k^2 |S_f - S_{h_k}|^2 > 0. \quad (6)$$

Az első összeadandó az utóbbi egyenlőtlenségben egyenlő nullával csak abban az esetben, amikor $f = h_k$. Mivel (Гече, 1999)

$$(\mathbf{w} - \mathbf{v}_k, S_f - S_{h_k}) = (\mathbf{w}, S_f) - (\mathbf{w}, S_{h_k}) + (\mathbf{v}_k, S_{h_k}) - (\mathbf{v}_k, S_f),$$

ez alapján azt lehet mondani, hogy minden összeadandó az egyenlőség jobb oldalán pozitív, ha $f \neq h_k$ és egyenlő nullával, ha $f = h_k$. A bal oldala a (6)-os egyenlőtlenségnek négyzetes háromtagú a κ_k -ra nézve, ami a legnagyobb értéket akkor veszi fel, ha

$$\kappa_k^* = \frac{(\mathbf{w} - \mathbf{v}_k, S_f - S_{h_k})}{|S_f - S_{h_k}|^2}. \quad (7)$$

Amely szintén valós érték. A jobb oldala az utolsó egyenlőségnek tartalmaz egy $\mathbf{w}$ ismeretlen vektort, ami azt jelenti, hogy a κ_k^* értéket nem lehet felhasználni a κ_k megkeresésére. Vesszük a következő értéket:

$$\kappa_k^0 = \frac{(\mathbf{v}_k, S_{h_k} - S_f)}{|S_f - S_{h_k}|^2} \quad (8)$$

és megmutatjuk, hogy a $\kappa_k = \kappa_k^0$ esetben teljesül a (6)-os egyenlőtlenség. Ha ebbe az egyenlőtlenségbe a κ_k helyébe behelyettesítjük a κ_k^0 értékét, akkor kapjuk:

$$\begin{aligned} \Delta(\varepsilon_k, \varepsilon_{k+1}) &= \\ &= \frac{(\mathbf{v}_k, S_{h_k} - S_f)^2}{|S_f - S_{h_k}|^2} + \frac{2(\mathbf{v}_k, S_{h_k} - S_f)(\mathbf{w}, S_f - S_{h_k})}{|S_f - S_{h_k}|^2}. \end{aligned}$$

Az $(\mathbf{w}, S_f) > (\mathbf{w}, S_h)$ egyenlőtlenség alapján és a $\forall \mathbf{g} \in G_n \quad \mathbf{v}_k(\mathbf{g}) \neq 0$ feltétel szerint a két összeadandó pozitív, ha $f \neq h_k$ és egyenlő nullával, ha $f = h_k$. Az utóbbi esetben a $\mathbf{v}_k$ vektor realizálja az f függvényt és ezzel a folyamat befejeződik.

Tehát a

$$\mathbf{v}_{k+1} = \mathbf{v}_k + \kappa_k^0 (S_f - S_{h_k})$$

vektor megfelel a feltételnek, miszerint $p(\mathbf{v}_{k+1}, \mathbf{w}) < p(\mathbf{v}_k, \mathbf{w})$, ha $f \neq h_k$. Hasonlóképpen, mint a $p(\mathbf{v}_{k+1}, \mathbf{w}) < p(\mathbf{v}_k, \mathbf{w})$ egyenlőtlenségnél meglehet mutatni, hogy az f függvény esetében a $\{\mathbf{v}_k\}$ vektorok sorozata egybeesik a $\mathbf{w}$ strukturális vektorral.

Az iteráció minden lépésében a $\mathbf{v}_k$ vektor megfelel a következő feltételnek:

$$\forall \mathbf{g} \in G_n \quad \mathbf{v}_k(\mathbf{g}) \neq 0. \quad (9)$$

Ha az iterációs folyamatban a κ_k -nak megfelelően kiválasztunk különböző κ^0 értékeket, akkor fogunk kapni olyan esetet, amelyre nem teljesül a (9)-es feltétel. Ahhoz, hogy elkerüljük ezeket az eseteket, a κ_k értékekre megadunk egy olyan lehetséges teret, amelyre $\Delta(\varepsilon_k, \varepsilon_{k+1}) > 0$ és amelynek segítségével κ_k -nak mindig tudunk olyan értéket választani, amelyre teljesül a feltétel. Legyen $\kappa_k = 2\kappa_k^0$, behelyettesítjük a (6)-os egyenlőtlenségbe, akkor kapjuk:

$$\begin{aligned}\Delta(\varepsilon_k, \varepsilon_{k+1}) &= \frac{4(\mathbf{v}_k, S_{h_k} - S_f)(\mathbf{w} - \mathbf{v}_k, S_f - S_{h_k})}{|S_f - S_{h_k}|^2} - \frac{4(\mathbf{v}_k, S_{h_k} - S_f)^2}{|S_f - S_{h_k}|^2} = \\ &= \frac{4(\mathbf{v}_k, S_{h_k} - S_f)(\mathbf{w}, S_f - S_{h_k})}{|S_f - S_{h_k}|^2}.\end{aligned}$$

Az alábbi egyenletben abból, hogy $(\mathbf{w}, S_f) > (\mathbf{w}, S_{h_k})$ és $\forall \mathbf{g} \in G_n$, $\mathbf{v}_k(\mathbf{g}) \neq 0$ alapvetően következik, hogy abban az esetben, amikor $f \neq h_k$, akkor $\Delta(\varepsilon_k, \varepsilon_{k+1}) > 0$ és $\Delta(\varepsilon_k, \varepsilon_{k+1}) = 0$, ha $f = h_k$. Tehát a $\Delta(\varepsilon_k, \varepsilon_{k+1}) = 2\kappa_k(\mathbf{w} - \mathbf{v}_k, S_f - S_{h_k}) - \kappa_k^2 |S_f - S_{h_k}|^2$ kifejezés pozitív értéket vesz fel bármilyen a $[\kappa_k^0, 2\kappa_k^0]$ intervallumról vett κ_k érték esetében, ahol a $[\kappa_k^0, 2\kappa_k^0]$ intervallum adja meg a κ_k megengedett felvehető értékeit.

Megmutatjuk, hogy amikor $\kappa_k \in [\kappa_k^0, 2\kappa_k^0]$, akkor $S_{h_{k+1}} \neq S_{h_k}$. Feltételezzük az ellenkezőjét: $S_{h_{k+1}} = S_{h_k}$. Akkor abból, hogy $S_{h_k} \neq S_f$ és $(\mathbf{w}, S_f) > (\mathbf{w}, S_{h_k})$ következik:

$$(\mathbf{v}_{k+1}, S_{h_k} - S_f) > 0. \quad (10)$$

Ha a (10)-es egyenlőtlenségben a $\mathbf{v}_{k+1}$ -et megváltoztatjuk, mint $\mathbf{v}_k + \kappa_k(b_f - b_{h_k})$, akkor kapjuk:

$$(\mathbf{v}_k, S_{h_k} - S_f) - \kappa_k |S_f - S_{h_k}|^2 > 0. \quad (11)$$

Az alábbi egyenlőtlenségnél, ha figyelembe vesszük a (8)-as egyenletet és azt, hogy $\kappa_k = \kappa^0 + \varepsilon$ ($0 < \varepsilon \leq \kappa_k^0$), átírhatjuk a következőképpen:

$$-\varepsilon |S_f - S_{h_k}|^2 > 0.$$

Az egyenlőtlenségből az következik, hogy $S_{h_{k+1}} \neq S_{h_k}$, ha $\kappa_k \in [\kappa_k^0, 2\kappa_k^0]$. Ez azonban azt jelenti, hogy nem létezik olyan r és k természetes számok, amelyekre

$$S_{h_r} = S_{h_k}. \quad (12)$$

Ha teljesül a (12)-es egyenlőség, akkor azt mondjuk, hogy a h_j Boole-féle függvény karakterisztikus vektorai rendszere egy határciklust alkot. (Депрозос, 1967)

Legyen k – a legkisebb olyan természetes szám, amelyre $k > r$ és teljesül a (12)-es egyenlőség. Vizsgáljuk a $S_f - S_{h_r}, S_f - S_{h_{r+1}}, \dots, S_f - S_{h_{k-1}}$ vektorokat és a vektorok lineáris kombinációját:

$$\sum_{i=1}^{k-r-1} \lambda_i (S_f - S_{h_{r+i}}), \quad (13)$$

ahol $\lambda_i \geq 0$ ($i = 0, 1, \dots, k - r - 1$). Hogyha a λ_i együtthatók közül találunk legalább egy olyat, amelynek számbeli értéke nem egyenlő nullával, de a (13)-as lineáris kombináció nulla, akkor azt mondjuk, hogy az f függvény nem realizálható egy általánosított neuron elem által. Ellenkező esetben realizálható és teljesül a következő egyenlőség:

$$\sum_{i=1}^{k-r-1} \lambda_i (S_f - S_{h_{r+i}}) = 0, \quad (14)$$

legalább egy nem nulla λ_i érték esetén. Ha beszorozzuk a (14)-es egyenlet bal és jobb oldalát skalárisan a $\mathbf{w}$ vektorral, akkor kapjuk:

$$\sum_{i=1}^{k-r-1} \lambda_i ((S_f, \mathbf{w}) - (S_{h_{r+i}}, \mathbf{w})) = 0,$$

ami ellenkezik azzal, hogy $(\mathbf{w}, S_f) > (\mathbf{w}, S_h)$.

Tehát levonhatjuk a következtetést, hogy abban az esetben, amikor a h_j függvények karakterisztikus vektoraival végzett műveleteknél határciklust kapunk és teljesül a (14)-es egyenlet akár egyetlen λ_i ($\lambda_i > 0$) érték esetén, akkor az f függvény nem realizálható egy általánosított neuron elem által.

Iterációs módszer szintézisének algoritmus

1. lépés. Adva van egy $f(x_1, \dots, x_n)$ Boole-féle függvény. Megkeressük a S_f karakterisztikus vektorát. Elvégezzük a helyettesítést: $\mathbf{v}_1 = S_f$ amikor $k = 1$ és áttérünk a 2. lépésre.
2. lépés. Ha $\forall \mathbf{g} \in G_n \quad \mathbf{v}_k(\mathbf{g}) \neq 0$, akkor meghatározzuk a következő függvényt:

$$h_k(\mathbf{g}) = \text{Rsign} \mathbf{v}_k(\mathbf{g})$$

és folytatjuk a 3. lépéssel, ellenkező esetben áttérünk a 6. lépésre.

3. lépés. Ha $f(\mathbf{g}) = h_k(\mathbf{g})$ bármely $\mathbf{g} \in G_n$ értékre, akkor az f függvény realizálható egy általánosított neuron elem által, melynek a $\mathbf{w} = \mathbf{v}_k$ a strukturális vektora és a folyamat befejeződik, ellenkező esetben áttérünk a 4. lépésre.

4. lépés. Megkeressük a h_k függvény S_{h_k} -val jelölt karakterisztikus vektorát és leellenőrizzük a következő feltételt: létezik-e olyan r természetes szám, amelyre $r < k$ és $S_{h_r} = S_{h_k}$? Ha a feltétel teljesül akkor folytatjuk a 7. lépéssel, ellenkező esetben átmegyünk a 5. lépésre.

5. lépés. Meghatározzuk a $\mathbf{v}_{k+1}$ vektort, a következő képlet segítségével:

$$\mathbf{v}_{k+1} = \mathbf{v}_k + \kappa_k(S_f - S_{h_k}),$$

ahol $\kappa_k \in (\kappa_k^0, 2\kappa_k^0]$. Növeljük a k értékét: $k=k+1$ és áttérünk a 2. lépésre.

6. lépés. Ha $k=1$, akkor szabadon megváltoztatjuk a $\mathbf{v}_k$ vektor koordinátáját, olyan módon, hogy teljesüljön a következő feltétel:

$$\forall \mathbf{g} \in G_n \quad \mathbf{v}_k(\mathbf{g}) \neq 0.$$

Ezután átmegyünk a 2. lépésre.

7. lépés. A $h_1, h_2, \dots, h_k$ Boole-féle függvények karakterisztikus vektorai halmazára határciklust kaptunk: $S_{h_r} = S_{h_k}$ ($r < k$). Ha létezik olyan $\lambda_i \geq 0$ érték, ahol legalább egyetlen λ_i nem egyenlő nullával és teljesül az egyenlőség, miszerint $\sum_{i=1}^{k-r-1} \lambda_i(S_f - S_{h_{r+i}}) = 0$, akkor az f függvény nem realizálható egy általánosított neuron elem által, ellenkező esetben átmegyünk az 5. lépésre.

Példa:

x_1	x_2	x_3	f	h_1	h_2
-1	-1	-1	1	1	1
-1	-1	1	1	1	1
-1	1	-1	1	1	1
-1	1	1	-1	1	-1
1	-1	-1	-1	-1	-1
1	-1	1	-1	-1	-1
1	1	-1	-1	-1	-1
1	1	1	-1	-1	-1

1. lépés

$$S_f = (S_f^{(1)}, S_f^{(2)}, S_f^{(3)}, S_f^{(0)});$$

$$S_f^{(1)} = -1 \cdot 1 + (-1) \cdot 1 + (-1) \cdot 1 + (-1) \cdot (-1) + 1 \cdot (-1) + 1 \cdot (-1) + 1 \cdot (-1) + 1 \cdot (-1) = -1 - 1 - 1 + 1 - 1 - 1 - 1 - 1 = -6;$$

$$\begin{aligned}
 S_f^{(2)} &= -1 \cdot 1 + (-1) \cdot 1 + 1 \cdot 1 + 1 \cdot (-1) + (-1) \cdot (-1) + (-1) \cdot (-1) + \\
 &\quad + 1 \cdot (-1) + 1 \cdot (-1) = -1 - 1 + 1 - 1 + 1 + 1 - 1 - 1 = -2; \\
 S_f^{(3)} &= -1 \cdot 1 + 1 \cdot 1 + (-1) \cdot 1 + 1 \cdot (-1) + (-1) \cdot (-1) + 1 \cdot (-1) + \\
 &\quad + (-1) \cdot (-1) + 1 \cdot (-1) = -1 + 1 - 1 - 1 + 1 - 1 + 1 - 1 = -2; \\
 S_f^{(0)} &= 1 + 1 + 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 = -2; \\
 S_f &= (-6; -2; -2; -2); \\
 V_1 &= S_f; \\
 V_1 &= (-6; -2; -2; -2).
 \end{aligned}$$

2. lépés

$$\begin{aligned}
 V_1(a) &= -6x_1(a) - 2x_2(a) - 2x_3(a) - 2; \\
 V_1 &= -6 \cdot (-1) - 2 \cdot (-1) - 2 \cdot (-1) - 2 = 6 + 2 + 2 - 2 = 8; \\
 V_2 &= -6 \cdot (-1) - 2 \cdot (-1) - 2 \cdot 1 - 2 = 6 + 2 - 2 - 2 = 4; \\
 V_3 &= -6 \cdot (-1) - 2 \cdot 1 - 2 \cdot (-1) - 2 = 6 - 2 + 2 - 2 = 4; \\
 V_4 &= -6 \cdot (-1) - 2 \cdot 1 - 2 \cdot 1 - 2 = 6 - 2 - 2 - 2 = 0; \\
 V_5 &= -6 \cdot 1 - 2 \cdot (-1) - 2 \cdot (-1) - 2 = -6 + 2 + 2 - 2 = -4; \\
 V_6 &= -6 \cdot 1 - 2 \cdot (-1) - 2 \cdot 1 - 2 = -6 + 2 - 2 - 2 = -8; \\
 V_7 &= -6 \cdot 1 - 2 \cdot 1 - 2 \cdot (-1) - 2 = -6 - 2 + 2 - 2 = -8; \\
 V_8 &= -6 \cdot 1 - 2 \cdot 1 - 2 \cdot 1 - 2 = -6 - 2 - 2 - 2 = -12; \\
 V_1(a) &= (8; 4; 4; 0; -4; -8; -8; -12).
 \end{aligned}$$

6. lépés

$$\begin{aligned}
 -2 &\rightarrow -1,5 \text{ (+0,5);} \\
 k &= 1; \\
 V_1 &= S_f; \\
 V_1 &= (-6; -2; -2; -1,5).
 \end{aligned}$$

2. lépés

$$\begin{aligned}
 V_1(a) &= -6x_1(a) - 2x_2(a) - 2x_3(a) - 1,5; \\
 V_1 &= -6 \cdot (-1) - 2 \cdot (-1) - 2 \cdot (-1) - 2 = 6 + 2 + 2 - 1,5 = 8,5; \\
 V_2 &= -6 \cdot (-1) - 2 \cdot (-1) - 2 \cdot 1 - 2 = 6 + 2 - 2 - 1,5 = 4,5; \\
 V_3 &= -6 \cdot (-1) - 2 \cdot 1 - 2 \cdot (-1) - 2 = 6 - 2 + 2 - 1,5 = 4,5; \\
 V_4 &= -6 \cdot (-1) - 2 \cdot 1 - 2 \cdot 1 - 2 = 6 - 2 - 2 - 1,5 = 0,5; \\
 V_5 &= -6 \cdot 1 - 2 \cdot (-1) - 2 \cdot (-1) - 2 = -6 + 2 + 2 - 1,5 = -3,5; \\
 V_6 &= -6 \cdot 1 - 2 \cdot (-1) - 2 \cdot 1 - 2 = -6 + 2 - 2 - 1,5 = -7,5; \\
 V_7 &= -6 \cdot 1 - 2 \cdot 1 - 2 \cdot (-1) - 2 = -6 - 2 + 2 - 1,5 = -7,5; \\
 V_8 &= -6 \cdot 1 - 2 \cdot 1 - 2 \cdot 1 - 2 = -6 - 2 - 2 - 1,5 = -11,5; \\
 V_1(a) &= (8,5; 4,5; 4,5; 0,5; -3,5; -7,5; -7,5; -11,5);
 \end{aligned}$$

$$h_1 = \text{Rsign } V_1(a);$$

$$h_1 = (1; 1; 1; 1; -1; -1; -1; -1).$$

3. lépés

$$f \neq h_1.$$

4. lépés

$$S_{h_1} = (S_{h_1}^{(1)}, S_{h_1}^{(2)}, S_{h_1}^{(3)}, S_{h_1}^{(0)});$$

$$S_{h_1}^{(1)} = -1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 = -8;$$

$$S_{h_1}^{(2)} = -1 - 1 + 1 + 1 + 1 + 1 - 1 - 1 = 0;$$

$$S_{h_1}^{(3)} = -1 + 1 - 1 + 1 + 1 - 1 + 1 - 1 = 0;$$

$$S_{h_1}^{(0)} = 1 + 1 + 1 + 1 - 1 - 1 - 1 - 1 = 0;$$

$$S_{h_1} = (-8; 0; 0; 0).$$

5. lépés

$$k = 2;$$

$$V_2 = V_1 + \kappa_1(S_f - S_{h_1});$$

$$\kappa_1 \in (\kappa_1^0; 2\kappa_1^0];$$

$$\kappa_1^0 = \frac{(V_1, S_{h_1} - S_f)}{|S_{h_1} - S_f|^2};$$

$$\kappa_1^0 = \frac{(-6; -2; -2; -1,5)(-2; 2; 2; 2)}{|(-2; 2; 2; 2)|^2} =$$

$$= \frac{-6 \cdot (-2) + (-2) \cdot 2 + (-2) \cdot 2 + (-1,5) \cdot 2}{(-2)^2 + 2^2 + 2^2 + 2^2} = \frac{1}{16};$$

$$\kappa_1 \in \left(\frac{1}{16}; \frac{1}{8}\right];$$

$$V_2 = (-6; -2; -2; -1,5) + \frac{1}{8}(2; -2; -2; -2) =$$

$$= (-6; -2; -2; -1,5) + \left(\frac{1}{4}; -\frac{1}{4}; -\frac{1}{4}; -\frac{1}{4}\right) = \left(-\frac{23}{4}; -\frac{9}{4}; -\frac{9}{4}; -\frac{7}{4}\right).$$

2. lépés

$$V_2(a) = -\frac{23}{4}x_1(a) - \frac{9}{4}x_2(a) - \frac{9}{4}x_3(a) - \frac{7}{4};$$

$$V_1 = -\frac{23}{4} \cdot (-1) - \frac{9}{4} \cdot (-1) - \frac{9}{4} \cdot (-1) - \frac{7}{4} = \frac{23}{4} + \frac{9}{4} + \frac{9}{4} - \frac{7}{4} = \frac{17}{2};$$

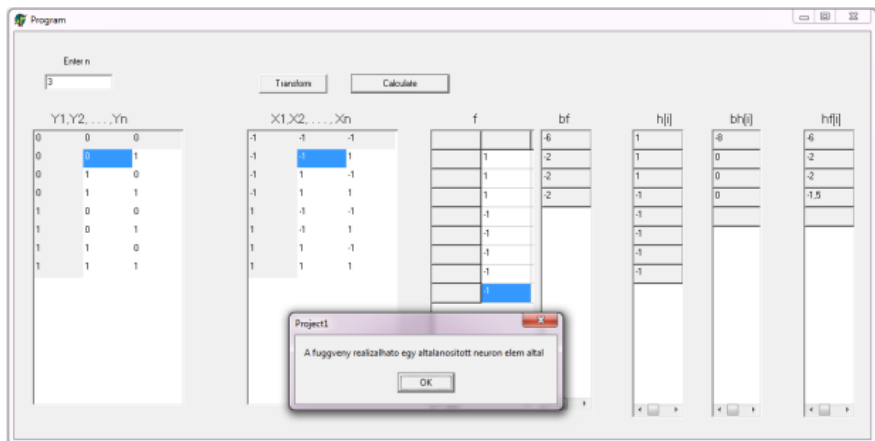
$$V_2 = -\frac{23}{4} \cdot (-1) - \frac{9}{4} \cdot (-1) - \frac{9}{4} \cdot 1 - \frac{7}{4} = \frac{23}{4} + \frac{9}{4} - \frac{9}{4} - \frac{7}{4} = 4;$$

$$\begin{aligned}
 V_3 &= -\frac{23}{4} \cdot (-1) - \frac{9}{4} \cdot 1 - \frac{9}{4} \cdot (-1) - \frac{7}{4} = \frac{23}{4} - \frac{9}{4} + \frac{9}{4} - \frac{7}{4} = 4; \\
 V_4 &= -\frac{23}{4} \cdot (-1) - \frac{9}{4} \cdot 1 - \frac{9}{4} \cdot 1 - \frac{7}{4} = \frac{23}{4} - \frac{9}{4} - \frac{9}{4} - \frac{7}{4} = -\frac{1}{2}; \\
 V_5 &= -\frac{23}{4} \cdot 1 - \frac{9}{4} \cdot (-1) - \frac{9}{4} \cdot (-1) - \frac{7}{4} = -\frac{23}{4} + \frac{9}{4} + \frac{9}{4} - \frac{7}{4} = -3; \\
 V_6 &= -\frac{23}{4} \cdot 1 - \frac{9}{4} \cdot (-1) - \frac{9}{4} \cdot 1 - \frac{7}{4} = -\frac{23}{4} + \frac{9}{4} - \frac{9}{4} - \frac{7}{4} = -\frac{15}{2}; \\
 V_7 &= -\frac{23}{4} \cdot 1 - \frac{9}{4} \cdot 1 - \frac{9}{4} \cdot (-1) - \frac{7}{4} = -\frac{23}{4} - \frac{9}{4} + \frac{9}{4} - \frac{7}{4} = -\frac{15}{2}; \\
 V_8 &= -\frac{23}{4} \cdot 1 - \frac{9}{4} \cdot 1 - \frac{9}{4} \cdot 1 - \frac{7}{4} = -\frac{23}{4} - \frac{9}{4} - \frac{9}{4} - \frac{7}{4} = -12; \\
 V_2(a) &= \left(\frac{17}{2}; 4; 4; -\frac{1}{2}; -3; -\frac{15}{2}; -\frac{15}{2}; -12\right); \\
 h_2 &= \text{Rsign } V_2(a); \\
 h_2 &= (1; 1; 1; -1; -1; -1; -1; -1) = f.
 \end{aligned}$$

Az f függvény realizálható egy általánosított neuron elem által.

Olyan feladatok, ahol több számítást is kell elvégeznünk, könnyen megvalósíthatóak program segítségével sokkal egyszerűbben és gyorsan. Az algoritmus realizálva van Delphi 6-ban. A program során megadjuk az n és az f függvény koordinátáinak értékét. A Transform paranccsal könnyedén áttérhetünk a $\{0,1\}$ ábécéből a nekünk szükséges $\{-1,1\}$ -re. Majd a Calculate ablak használatával a program elvégzi az algoritmus lépéseit a fellépő értékek kiírásával és a két lehetséges kimenetel közül megkapjuk az egyiket.

Példa 1:

Példa 2:

Program

Enter n: 3

Transform Calculate

Y1,Y2,...,Yn

0	0	0
0	0	1
0	1	0
0	1	1
1	0	0
1	0	1
1	1	0
1	1	1

X1,X2,...,Xn

-1	-1	-1
-1	1	1
-1	1	1
-1	1	1
1	-1	-1
1	-1	-1
1	1	-1
1	1	1

f

0
1
0
-1
-1
-1
-1
-1
1

bf

0
0
-1
0
-1
-1
-1
-1
-1
1

h[i]

-1
-1
-1
0
-1
-1
-1
-1
-1
-1

bh[i]

0
0
0
-8

hf[i]

0
0
0
-1.5

Project1

Hatarciklus

OK

Példa 3:

Program

Enter n: 4

Transform Calculate

Y1,Y2,...,Yn

0	0	0	0
0	0	0	0
0	0	1	1
0	0	1	1
0	1	0	0
0	1	0	0
0	1	1	1
0	1	1	1
1	0	0	0
1	0	0	0
1	0	1	1
1	0	1	1
1	1	0	0
1	1	0	0
1	1	0	0

X1,X2,...,Xn

-1	-1	-1	-1
-1	1	1	1
-1	1	1	1
-1	1	1	1
-1	1	1	1
-1	1	1	1
-1	1	1	1
-1	1	1	1
1	-1	-1	-1
1	-1	-1	-1
1	-1	-1	-1
1	-1	-1	-1
1	-1	-1	-1
1	-1	-1	-1
1	-1	-1	-1

f

-1
8
-1
0
0
8
-1
1
1
1
1
1
1
1
1

bf

8
8
0
0
8
8
1
1
1
1
1
1
1
1
1

h[i]

-1
-1
-1
0
-1
-1
-1
1
1
1
1
1
1
1
1

bh[i]

0
0
0
-8

hf[i]

8
8
0
0
0
0

Project1

A függvény realizálható egy általánosított neuron elem által

OK

Анотація

Останнім часом широко використовуються схеми нейронних мереж для розв'язування різних прикладних завдань. Наприклад, в теорії кодування інформації, в теорії обробки та передачі дискретних сигналів, в теорії розпізнавання дискретних зображень, в теорії прогнозування часових рядів і т. д.. Ефективне застосування нейронних мереж для розв'язування вищенаведених завдань стане можливим, якщо будуть розроблені практично придатні методи синтезу одного нейроелемента та синтезу логічних схем із них. Отже, розробка нових методів синтезу нейроелементів і нейронних мереж є актуальною і практично важливою задачею. Метою моєї роботи є дослідження синтезу нейронних елементів з пороговою функцією активації. У даній роботі розроблено ітераційний метод синтезу нейронних елементів. Розроблений алгоритм програмно реалізований на мові Delphi 6.

Abstract

In the last few years systems of neural networks are widely used to solve various problems. Examples of such areas are: programming, engineering, medicine, information coding, processing and transmission of digital signals, digital image recognition and classification of them, image resolution, business etc. In order to solve the different tasks in the defined area, we have to know the methods of neuron synthesis and the possibility of using elements built neuronal networks. So the new methods of the neuron elements synthesis and the generalization (expansion of the functional possibilities of neuronal elements) of the neuron elements are contemporary and practically important. The goal of this paper is to introduce an iterative method for the synthesis of generalized neuronal elements. As result of my research work an algorithm of the method was developed and examples were tested by a program.

Felhasznált irodalom:

Дертоузов, М. Пороговая логика. М.:Мир, 1967. 342 с.

Гече, Ф. Е. Про деякі властивості бульових функцій, які реалізуються на одному нейронному елементі. Науковий вісник Ужгород. ун-ту. Сер.: Математика.-Ужгород, 1999.-Вип. 5. С. 16-21.

Гече, Ф. Э. Нейрофункции и логические схемы в нейробазисе Ф.Э.Гече. Науковий вісник УжНУ. Сер.: Математика і інформатика. Ужгород, 2008. Вип. 17. С. 66-74.

4. Гече, Ф. Е. Аналіз дискретних функцій та синтез логічних схем у нейробазисі. Ф. Е. Гече. Ужгород: В. Падяка, 2010. 210 с.

Simon Anikó,

Ungvári Nemzeti Egyetem,

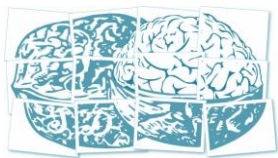
Magyar Tannyelvű Humán- és

Természettudományi Kar,

Fizika és Matematika Tanszék,

Matematika szak,

IV. évfolyam

Túróci Jolán.....

Pion-Nukleon szóráshossz a lineáris szigma modellben

Bevezetés

A kvantum-színdinamika, az erős kölcsönhatás elmélete egy csodálatos téma. Ez az elmélet megoldható perturbatív számításokkal nagyon nagy energiákon, amely azonban nem releváns alacsony energiás állapotok vagy fázisszerkezet vizsgálatára. A kvantum-színdinamika királis szimmetriája különböző módon valósulhat meg. Vákuumban és alacsony energiáknál a királis szimmetria nem lineárisan valósul meg a következő ok miatt: a királis szimmetria vákuumban (valamint alacsony hőmérsékletnél és sűrűségnél) történő spontán sértésének köszönhetően megjelennek a tömeg nélküli részecskék, ún. Goldstone-bozonok. A természetben ezek pionok (amelyeknek viszonylag kis fizikai tömege a királis szimmetria explicit sértéséből keletkezik a kis kvarktömegeknek köszönhetően). Az ő királis partnereik, a skaláris szigma mezonok, semmilyen szerepet nem játszanak. Magas hőmérsékletnél és sűrűségnél a királis szimmetria helyre áll. Ezért a királis partnerek tömegei degenerálódnak, pl. a szigma mezon és a pionok.

Spontán szimmetriasértés és a σ -modell

A királis partnerek (azonos kvantumszámú, ellentétes paritású állapotok) általában nagyon eltérő tömegűek. A kiutat ebből a

dilemmából a Lagrangian szimmetriája és a fizikai rendszer tényleges állapota közötti gondos megkülönböztetés adhatja. Abban az esetben, amelyben a Lagrangian invariánsa folytonos szimmetriájú, az elmélet vákuuma azonos szimmetriával rendelkezik, tehát:

$$e^{-i\epsilon Q}|0\rangle = |0\rangle \rightarrow Q|0\rangle = 0, \quad (1)$$

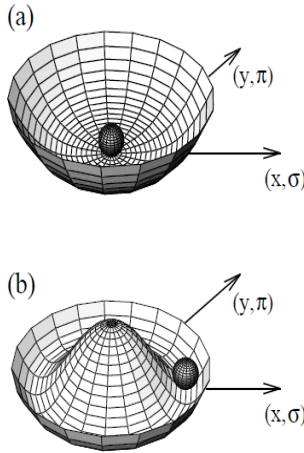
itt Q a szimmetria csoport egy generátora. Szokássá vált, hogy a szimmetriának ezt a megvalósítását „Wigner módnak” hívják. Egyszerű térelméletekben a vákuum várható értéke eltűnik [Parganlija, Kovács, Wolf, Giacosa és Rischke, 2013].

A következőkben mi azt az esetet fogjuk vizsgálni, amikor a Lagrange függvény invariáns, azonban $|0\rangle$ nem. A klasszikus példa erre a helyzetre a ferromágnes. Ebben a rendszerben spin-spin kölcsönhatások vannak, vagyis forgatásra invariáns, de Curie hőmérséklet alatt a ferromágnes az aktuális alapállapota, amelyben az összes spin egy irányba mutat. Így a rendszer Hamiltonjának forgási szimmetriája spontán törik. Végtelenül sok más alapállapot van, amelyben minden spin különböző irányú; minden ilyen állapot degenerált az energiában. Egy véges rendszerben a degenerált konfigurációk közül bármelyikből lehetne alagutazni a másik konfigurációhoz, így a véges ferromágnes valódi alapállapota a degenerált állapotok lineáris szuperpozíciója lenne. Azonban egy végtelen rendszerben ez az alagutazás (tunneling) nem lehetséges, mert a potenciálgátak a különböző konfigurációk között végtelenül nagyok. Ezek közül az alapállapotok közül egyik sem szimmetrikus, és az alapállapotok teljes spinjének várható értéke, azaz a térbeli forgás generátora nem tűnik el.

Az 1. számú ábrán az invariáns potenciál látható kétdimenziós forgásra. Az (a) ábrán az alapállapot középen van és a potenciál alapállapota még invariáns a forgatások alatt. A (b) ábrán az alapállapot egy véges távolságra van a középponttól. A pont középen a potenciál egy lokális maximuma. Ha egy kis labdát tennénk középre, akkor az valahol legördülne és bármely helyen a völgyben megtalálná azt az alapállapotot, amely reprezentálja a potenciál minimumait. A szimmetria spontán sérül az alapállapot egy bizonyos irányba való kiválasztásával, azonban hatásai még mindig jelen lesznek. A labda kör mozgása a völgyben (forgási gerjesztések) nem igényel plusz energiát, míg a radiális gerjesztések plusz energiát vesznek igénybe. Pontosan ugyanez a helyzet a kvantum térelméletekben is.

Ha a vákuum nem invariáns a szimmetria alatt, a művelet jellemezhető a Q generátorral:

$$Q|0\rangle \neq 0. \quad (2)$$

1. ábra: Effektív potenciálok: (a) – nem spontán szimmetriasértés, (b) – spontán szimmetriasértés.

Ebben az esetben beszélünk a „rejtett” szimmetriáról vagy a szimmetria megvalósításáról a „Goldstone-módban”. Valóban, $|0\rangle$ generál egy állapotot, amely nem tartozik a fizikai állapotok Hilbert-teréhez, ezért az alagutazás ebben az esetben nem lehetséges.

Ha U a kvantum térelmélet szimmetriája, akkor:

$$UHU^+ = H \quad \text{és} \quad U\Phi_A U^+ = \Phi_B. \quad (3)$$

Ha $Q|0\rangle \neq |0\rangle$, akkor az, hogy $E_A = E_B$ nem mindig igaz. Ez a spontán szimmetriasértés. Ha a szimmetria spontán sérül, akkor az energia szintek nem degenerálódnak. A Lagrangian szimmetriája megfelel a téroperátor szimmetriájának. Az energiaszintek degenerációja csak akkor figyelhető meg, ha a vákuum is szimmetrikus.

A szimmetria csoport generátor várható értékének a létezése a tömeg nélküli részecskék létezéséhez vezet. Ezeknek a tömeg nélküli „Goldstone-bozonoknak” a meglétét, ha a szimmetria a Goldstone

módban valósul meg, a *Goldstone-tétel* fogalmazza meg: Egy spontán szimmetriasértés minden generátorához tartozik egy nulla tömegű bozon $|b\rangle$, valamint:

$$\langle 0|j^0|b\rangle \neq 0 \quad \text{és} \quad \langle 0|O(y)|b\rangle \neq 0.$$

A 4. számú egyenlet azt mutatja, hogy $Q_A|h\rangle$ és $|h\rangle$ a H_{st} saját állapotai, mint azonos tömegű hadronok. Mivel A^μ egy axiál-vektor, $Q_A|h\rangle$ negatív belső paritással rendelkezik. Ezért az egyenlet azt jósolja, hogy minden hadron állapottal létezik egy multiplett állapot, amelyik azonos tömegű, de eltérő paritású. Ez a jóslat egyértelműen ellentmondásban van a kísérlettel.

$$Q_A H_{st} |h\rangle = H_{st} (Q_A |h\rangle) = M_h (Q_A |h\rangle) \quad (4)$$

Az egyetlen kiút ebből az ellentmondásból, ha feltételezzük egy tömegtelen pszeudoskaláris bozon létezését.

Lineáris σ -modell

Ezt a modellt 1960-ban Gell-Mann és Levy fejlesztették ki, amely alapján vizsgálni lehet a szimmetriasértést és annak következményeit a részecske spektrumban [Levy, 1960]. A modell a tömeg nélküli fermionok kölcsönhatását írja le a pszeudoskaláris π - és a skaláris σ -mezonokkal. A Lagrangian megadható a következő kifejezés segítségével:

$$L = \bar{\Psi} i \gamma^\mu \partial_\mu \Psi + g_\pi \bar{\Psi} (\sigma + i \gamma_5 \tau \cdot \pi) \Psi + \frac{1}{2} (\partial_\mu \pi)^2 + \frac{1}{2} (\partial_\mu \sigma)^2 - \frac{1}{2} \mu^2 (\pi^2 + \sigma^2) - \frac{1}{4} \lambda^2 (\pi^2 + \sigma^2). \quad (5)$$

Az első tag a tömegtelen, szabad fermionokat írja le, a második a lineáris csatolást a π - és σ -terekhez, a harmadik és negyedik tag a π - és σ -terek kinetikus energiáját, míg az ötödik kifejezés a tömegüket, amelyek a feltételezés szerint azonosak. Az utolsó tag tartalmazza a nem lineáris mezon kölcsönhatást, amely a spontán szimmetriasértés fontos összetevője ebben a modellben.

A Ψ az $SU(2) \times SU(2)$ királis szimmetria csoport hatása alatt a következőképpen transzformálódik:

$$\Psi \rightarrow \Psi' = e^{-i(\epsilon + \eta \gamma_5) \frac{\tau}{2}} \Psi \quad (6. a)$$

Ha Ψ_L és Ψ_R bal és jobb kezes fermionok, akkor ők az $SU(2) \times SU(2)$ transzformáció hatása alatt transzformálódnak:

$$\Psi_{R,L} = \Psi'_{R,L} = e^{-i(\epsilon \pm \eta) \frac{\tau}{2}} \Psi_{R,L} \equiv U_{R,L} \Psi_{R,L} \quad (6. b)$$

Annak érdekében, hogy tanulmányozhassuk a $SU(2) \times SU(2)$ királis szimmetriacsoport effektusait a mezon tereken, definiáltuk a (2×2) dimenziós mátrixot:

$$W = \sigma + i\tau \cdot \pi \quad (7)$$

Így a Lagrangiant át tudtuk írni a következő formában:

$$\mathcal{L} = \bar{\Psi} i \gamma^\mu \partial_\mu \Psi + g_\pi \bar{\Psi}_R W^+ \Psi_L + \bar{\Psi}_L W \Psi_R + \frac{1}{2} \partial_\mu W^+ \partial_\mu W - \frac{1}{2} \mu^2 W^+ W - \frac{1}{4} \lambda^2 (W^+ W)^2 \quad (8)$$

Célszerű rámutatni arra, hogy a tömeg és a kölcsönhatási tag az 5. számú egyenletben felírható, mint:

$$U(\sigma, \pi) = \frac{1}{4} \lambda^2 (\pi^2 + \sigma^2 - f^2)^2 + const. \quad (9)$$

ahol $f^2 = -\mu^2 / \lambda^2$.

A részecske spektrum a σ -modellben

Amikor $\mu^2 > 0$, a mezon potenciális energiájának van egy minimuma $\pi^2 + \sigma^2 = 0$ értéknél, és a megfelelő klasszikus alapállapot [Kovács, Lukács, Váróczy, Wolf és Zétényi, 2014]:

$$\langle \sigma \rangle_{vac} = 0, \quad \langle \pi \rangle_{vac} = 0. \quad (10)$$

Ez azt mutatja, hogy az elmélet vákuum állapota $SU(2) \times SU(2)$ -invariáns. Így itt a királis szimmetria nyilvánvaló; ez valósul meg Wigner-módban. Látható, hogy ebben az esetben a lineáris σ -modell leír két tömeg nélküli fermion. A tömeges σ - és π -mezonoknak pedig ugyanaz a tömegük: μ .

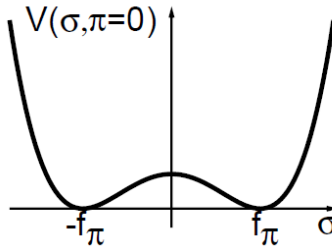
Most megvizsgáljuk a $\mu^2 < 0$ esetet. A vákuum várható értéke:

$$\langle 0 | [Q_A^i, \pi_i] | 0 \rangle = -i \langle 0 | \sigma | 0 \rangle \neq 0 \quad (11)$$

Ennek megfelelően a 5. számú kifejezést, amely meghatározza a Lagrangiant, átírhatjuk:

$$L = \bar{\Psi}(i\gamma^\mu\partial_\mu + gf)\Psi + ig\bar{\Psi}\gamma_5\tau\cdot\pi\Psi + \frac{1}{2}(\partial_\mu\pi)^2 + \frac{1}{2}(\partial_\mu\sigma')^2 + \mu^2\sigma'^2 + g\bar{\Psi}\sigma'\Psi - \lambda^2 f\sigma'(\pi^2 + \sigma'^2) - \frac{1}{4}\lambda^2(\pi^2 + \sigma'^2)^2 + const. \quad (12)$$

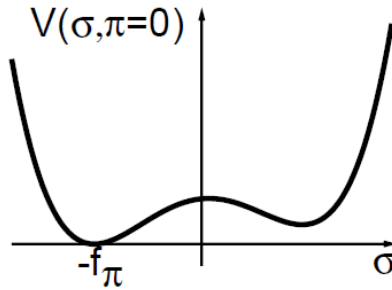
Az eredeti Lagrangian királis szimmetriája most rejtett, csak az $SU(2)_V$ szimmetria van jelen.

2. ábra: A „mexikói kalap” potenciál illusztrációja a $\mu^2 < 0$ esetben.

Explicit királis szimmetriasértés

Eddig feltételeztük, hogy az axiális-vektor szimmetria az erős kölcsönhatás egy tökéletes szimmetriája. Azonban tudjuk, hogy az u- és d-kvarkok kis, de véges tömegei megtörik a szimmetriát. Ez az explicit szimmetriasértés nem tévesztendő össze a fent tárgyalt spontán szimmetriasértéssel. A spontán szimmetriasértés esetében a Hamiltonian még mindig szimmetrikus lesz, míg az explicit szimmetriasértésnél a Hamiltonian már nem szimmetrikus. Az explicit szimmetriasértés azt jelentené, hogy az 1. számú ábrán a két potenciál közül egyik sem invariáns a forgás alatt. Ezt meg lehet valósítani, ha kissé eldöntjük az x tengely irányba őket. Ennek eredményeként a potenciál alapállapota nem lesz degenerált és távol lesz a középponttól [Alfaro, Fubini, Rossetti, 1973].

3.ábra: A lineáris σ -modell potenciálja explicit szimmetriasértésnél.

A pion-nukleon szórás

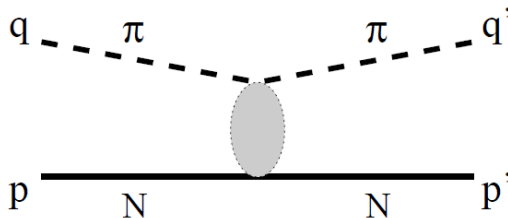
Megvizsgáltuk, milyen hatással van a királis szimmetria a pion-nukleon szórásra a σ -modellben [DeTar, Kunihiro, 1989]. Az invariáns szórási amplitúdó $T(q, q')$ a következő kifejezés segítségével definiálható:

$$T(q, q') = A(s, t) + \frac{1}{2} \gamma^\mu (q_\mu + q'_\mu) B(s, t), \quad (13)$$

ahol (s, t) a szokásos Mandelstam változók, q és q' jelölik a bejövő és kimenő pion négyes impulzusát. A relativisztikus szórási amplitúdó pedig:

$$\chi^+ \mathcal{F} \chi' = \frac{M_N}{4\pi\sqrt{s}} \bar{u}(p, \sigma) T u(p', \sigma'), \quad (14)$$

ahol $u(p, \sigma)$ a nukleon relativisztikus spinorja a p négyes impulzussal és σ spinnel.

4. ábra: Pion-nukleon szórási amplitúdó.

Gyakran használják az (s, t) helyett a következő invariáns változókat:

$$v = \frac{s-u}{4M_N} \quad (15)$$

$$v_B = \frac{-1}{2M_N} q^\mu q'_\mu = \frac{1}{4M_N} (t - q^2 - q'^2) \quad (16)$$

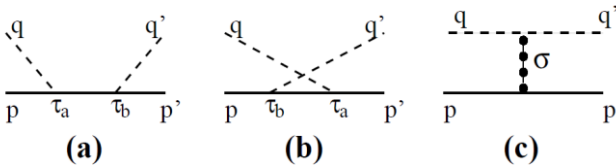
Az előre szórás amplitúdóját, amely a leginkább releváns a királis szimmetria szempontjából, D -vel jelölik, és a következőképpen határozható meg:

$$D \equiv \frac{1}{2} \sum_\sigma \bar{u}(p, \sigma) T u(p, \sigma) = A + vB \quad (17)$$

Ha azt akarjuk, hogy a királis szimmetria sérüljön, legjobb elemezni az ún. levonási amplitúdót:

$$\hat{D} = D - D_{PV} = D - \frac{g_\pi^2}{M_N} \frac{v_B^2}{v_B^2 - v^2} \quad (18)$$

Most nézzük meg, hogyan számítható ki a pion-nukleon szórási amplitúdó a szigma-modellben. Az 5. ábrán látható diagramok hozzájárulnak az amplitúdóhoz. Az első két folyamat leírja a egyszerű abszorpciót és az újra emissziót. A harmadik diagram (c), amely magába foglalja a σ -mezón cseréjét, a királis szimmetria közvetlen eredménye, és mint jól látható, elengedhetetlen annak érdekében, hogy pontos értéket kapjunk az amplitúdóra.

5. ábra: A pion-nukleon szórási amplitúdó diagramjai.

Felhasználva a Feynman-szabályokat, a fenti ábrákat egyszerű módon lehet értékelni. Az (a) diagramra felírható:

$$\bar{u}(p) T_{ab}^{(a)} u(p) = \bar{u}(p) \left[\left(\delta_{ab} + \frac{1}{2} [\tau_a, \tau_b] \right) \left(-g_\pi^2 \frac{q^\mu \gamma_\mu}{s-m^2} \right) \right] u(p), \quad (19)$$

ahol felhasználtuk a gamma mátrixok tulajdonságait $\gamma_5 \gamma_\mu = -\gamma_\mu \gamma_5$, $\gamma_5^2 = 1$, $\tau_a \tau_b = \delta_{ab} + \frac{1}{2} [\tau_a \tau_b]$ és a Dirac-egyenletet $(p_\mu \gamma^\mu - m)u(p) = 0$. Nyilvánvaló, hogy az (a) diagram az amplitúdónak csak a vektoros részéhez járul hozzá, az izospin páros és páratlan amplitúdója pedig megegyezik:

$$B_{(a)}^+ = B_{(a)}^- = -\frac{g_\pi^2}{s-M_N^2} \quad (20)$$

A második (b) diagramnál megkaptuk, hogy az izospin páros és páratlan része ellenkező előjelű:

$$B_{(b)}^+ = \frac{g_\pi^2}{u-M_N^2} = -B_{(b)}^- \quad (21)$$

A küszöbértéknél ($\vec{q} = 0$) kombináltuk az amplitúdókat:

$$vB_{(a)+(b)}^+ = -\frac{g_\pi^2}{M_N} \left(\frac{1}{1-\frac{m_\pi^2}{4M_N^2}} \right), \quad (22)$$

$$vB_{(a)+(b)}^- = g_\pi^2 \frac{m_\pi}{2M_N^2} \left(\frac{1}{1-\frac{m_\pi^2}{4M_N^2}} \right). \quad (23)$$

Felhasználva a 13. és 14. számú egyenleteket a kapott s-hullám izospin páros és páratlan szóráshossza, a_0 , amely kapcsolatban áll a D szórási amplitúdóval (lásd. 17. számú egyenlet), a küszöbértéknél:

$$a_0^\pm = \frac{1}{4\pi \left(1 + \frac{m_\pi}{M_N}\right)} D_{k\text{üszöb}}^\pm \quad (23)$$

Végül a következő eredményeket kaptuk:

$$a_0^+((a) + (b)) \approx -1.4 m_\pi^{-1} \quad (24)$$

$$a_0^-((a) + (b)) \approx 0.078 m_\pi^{-1} \quad (25)$$

Ezeket az eredményeket összehasonlítottuk a kísérleti adatokkal [Ericson és Weise, 1988]:

$$a_0^+(exp) = -0.010(3)m_\pi^{-1} \quad a_0^-(exp) = 0.091(2)m_\pi^{-1} \quad (26)$$

Látható, hogy míg az izospin páratlan részénél viszonylag megfelelő értékeket kaptunk, addig a páros rész eléggé eltérő. Mielőtt értékelnénk a fennmaradó, (c) diagramot, rámutatunk, hogy a királis határnál, amikor $m_\pi = 0$, az izospin-páratlan amplitúdó eltűnik. Ahhoz, hogy kiértékeljük a szigma-csere diagramot, a Lagrangianból ki kell fejezni a pion-sigma csatolást. Ez úgy történik, hogy kifejtjük a potenciált a fluktuációk harmadik rendjéig. A $\pi^2\sigma'$ résszel arányos tag megadja a kívánt csatolást.

$$\delta L_{\pi\pi\sigma} = -\lambda f_\pi \delta\pi^2 \delta\sigma'. \quad (27)$$

Felhasználva a $2\lambda f_\pi^2 = m_\sigma^2 - m_\pi^2$ kifejezést, megkaptuk:

$$A_{(c)}^+ = -\frac{g_\pi}{f_\pi} \frac{m_\sigma^2 - m_\pi^2}{m_\sigma^2 - t} = \frac{g_\pi}{f_\pi} \left(1 - \frac{t - m_\pi^2}{t - m_\sigma^2}\right). \quad (28)$$

A (c) diagram hozzájárulása a szóráshosszhoz:

$$a_c^+(c) = \frac{g_\pi}{4\pi f_\pi (1 + \frac{m_\pi}{M_N})} \left(1 + O\left(\frac{m_\pi^2}{m_\sigma^2}\right)\right) \quad (29)$$

$$a_c^-(c) = 0 \quad (30)$$

Az izospin páratlan amplitúdója D^+ a ν és ν_B változók segítségével határozható meg:

$$D^+(\nu, \nu_B) = A^+ + \nu B^+ = \frac{g_\pi}{f_\pi} \frac{\nu_B^2}{\nu_B^2 - \nu^2} - \frac{g_\pi}{f_\pi} \frac{t - m_\pi^2}{t - m_\sigma^2}. \quad (31)$$

Az első tag jelöli az (a) és (b) diagram, míg a második a (c) diagram hozzájárulását. A küszöbérték, amikor $\nu = m_\pi$, $\nu_B = \frac{-m_\pi^2}{2M_N}$ és $t=0$:

$$D_{kúszöb}^+ = -\frac{g_\pi}{f_\pi} \left(\frac{m_\pi^2}{4M_N - m_\pi^2} + \frac{m_\pi^2}{m_\sigma^2}\right). \quad (32)$$

A kísérletekben a σ -mezont még nem sikerült egyértelműen azonosítani. A szigma modellben ez a tömeg lényegében egy szabad paraméter, mivel egyenesen arányos a csatolással. A királis szimmetria megfontolások nem

határozzák meg ezt a parameter, mert a λ adja az invariáns potenciál (V) erősségét.

Abstract

A symmetry of the strong interaction that is less well known but plays an important role in particle physics is the chiral symmetry. If the quarks are massless then beside $SU(3)_V$ also $SU(3)_A$ is a symmetry of the strong interaction. Since the masses of u, d and even s quarks are negligible in the strong interaction scale the symmetry is approximate. If chiral symmetry were a perfect symmetry of QCD, the pion should be massless. Since chiral symmetry is only approximate, we expect the pion to have a finite but small (compared to all other hadrons) mass. The observed partial conservation of the axial isospin current can be understood as the consequence of the approximate chiral symmetry of the strong interaction Lagrangian. A problem that has been ignored so far, however, is the missing parity doublets, i.e. particles having the same quantum numbers, but opposite parity have very different masses. A way out of this dilemma is offered by making a careful distinction between the symmetries of the Lagrangian and those of the actual state of the physical system. The linear sigma-model introduced by Gell-Mann and Levy in 1960, which serves as an example for chiral symmetry and spontaneous symmetry breaking both in particle and nuclear physics. In this model one can nicely demonstrate the symmetry breaking and its consequences for the particle spectrum. The model describes the interaction of massless fermions with pseudoscalar π - and scalar σ -mesons. In order to see how chiral symmetry affects the dynamics, let us, as an example, study pion-nucleon scattering in the sigma-model. In this paper we calculated the pion-nucleon scattering amplitude in the sigma-model. We show that diagrams including pion-nucleon vertices only do not explain the experimental data. We have to include the sigma exchange term as well which existence and the strenght of its coupling is the consequence of chiral symmetry.

Köszönetnyilvánítás — A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Felhasznált irodalom:

Alfaro, V., Fubini, V., Furlan, S., és Rossetti, G. (1973). *Currents in hadron physics*. North-Holland, Amsterdam.

DeTar, C., és Kunihiro, T. (1989). Chiral symmetry for baryons. *Phys. Rev. D*39, 2805, 4.

Ericson, T., és Weise, W. (1988). *Pions and Nuclei*. Oxford, Clarendon Press.

Kovács, P., Lukács, Á., Váróczy, J., Wolf, Gy., és Zétényi, M. (2014). Chiral phase transition in an extended linear sigma model: initial results. *Phys.Rev. D*89, 054004, 6.

Levy, M. (1960). The Axial Vector Current in Beta Decay. *Nuovo Cimento*, 16, 705-758.

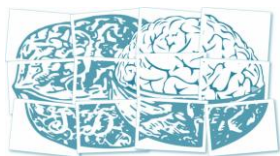
Parganlija, D., Kovács, P., Wolf, Gy., Giacosa, F., és Rischke, D. (2013). Meson vacuum phenomenology in a three-flavor linear sigma model with (axial-)vector mesons. *Phys. Rev.*, D87, 014011, 27.

Túróci Jolán

Ungvári Nemzeti Egyetem,
Magyar Tannyelvű Humán-
és Természettudományi Kar

TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

***Molnár Attila,
Bihari Krisztina és
Pfeifer Anita***

A valuabilitás, mint a diverzitás mérésére alkalmazható mérőszám

Bevezető

A kutatók már régóta foglalkoznak egy-egy terület élővilágának leírásával. Sok helyről rendelkezünk fauna és flóraleírásokkal, melyek alapján a legtöbb esetben eldönthető hogy egyik vagy másik élőhely változatosabb a másiknál a fajok összetételének és azok egyedszámának tekintetében. A változatosság egyik legelterjedtebb mérőszáma a diverzitás. Diverzitásnak nevezzük valamilyen sokféleség valamilyen kvantitatív megjelenését. Nemcsak a Föld fajainak sokféleségét, hanem a fajon belüli variabilitást és az élőlény együttesek változatosságát is értjük alatta. Egy-egy terület diverzitása azt mutatja, hogy milyen fajok milyen változatossággal és milyen tömegességgel képviseltetik magukat egy meghatározott kutatási területen (Magurran, 2004). Minél több faj, minél magasabb egyedszámmal képviselteti magát egy területen, az annál változatosabb, értékesebb.

A diverzitás megítélésekor a következő mutatókat használjuk leggyakrabban:

- ♦ fajsám (S)
- ♦ egyedsám (n)
- ♦ abundancia (tömegesség) (n_i)
- ♦ dominancia (relatív abundancia) (p_i).

Az abundancia az adott faj populációjának mérete meghatározott éóhelyen vagy társulásban. Általában borítás, biomassza vagy egyéb adatokat használnak a mérésére. A dominancia az abundancia alapján számított érték, mely azt mutatja, hogy az adott faj mennyire erősen képviselteti magát a területen. A diverzitás mérésekor általában nem szoktak összevetni egymástól távoli rokon taxonokat (taxonnak nevezzük az élőlények egyazon kategóriába sorolt, közös gyűjtőnévvel ellátott csoportját, például egyenesszárnyúak, kétszárnyúak stb.), mivel azok egyedszámai nagyságrendekkel térhetnek el egymástól, így a számítások jelentős torzításokat okozhatnak.

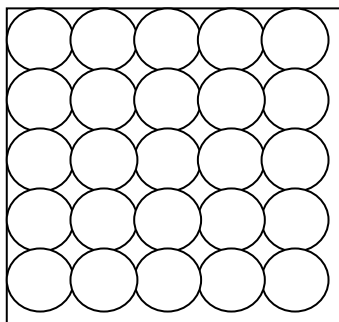
Hipotézisünk szerint az elsősorban méretből adódó egyedszámbeli különbségek kiküszöbölhetőek azzal, ha bevezetjük az adott területen lévő fajon belüli átlagos tömeget is a diverzitással kapcsolatos számításokba. Az egyedszámból és a tömegből adódó új mérőszámot valuabilitásnak neveztük el. Munkánk során szeretnénk bemutatni, hogy hogyan jutottunk el az elmélet kidolgozásáig, lépésről-lépésre mutatjuk meg a különböző állomásait a hipotézisünk kidolgozásának. A módszert elméleti példákkal és egy korábbi cönológiai felmérés adatainak a segítségével teszteltük.

Célkitűzés

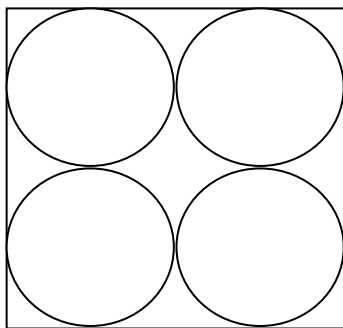
A diverzitás vizsgálatánál nagy problémát jelent a nem közeli rokon taxonok vizsgálata, mivel egyes fajok nagy egyedszámuk miatt rendkívül nagy dominanciát mutatnak. Azonban előfordulhat ennek pont az ellenkezője is, az egyes fajok kis egyedszámuk miatt nem tűnnek annyira dominánsnak, vagy mint színező elem (olyan fajok, amelyek alacsony abundanciával képviseltetik magukat a területen) szerepelnek, pedig lehet, hogy nagyobb hatással vannak az életközösségre, mint nagyobb egyedszámú társaik (lásd 1. táblázat).

Hipotézisünk szerint a taxon egyedszámát és átlagos tömegét felhasználva bevezethetünk egy olyan mutatót, amely jobban reprezentálja az adott faj jelenlétét egy-egy területen. Mindezt arra alapozzuk, hogy a faj mérete (mely általában egyenes összefüggésben van

a tömegével) jelentősen befolyásolja annak egységnyi területen fellelhető egyedszámát (White *et al.*, 2007). Az **Ошибка! Источник ссылки не найден.** mutatja, hogy egy 5x5 méteres területen milyen eloszlásban fordulhatnak elő a különböző méretű hipotetikus fajok. Az *A* faj átmérője 1 méter, könnyen kiszámolható, hogy maximálisan 25 egyed lehet jelen egyszerre a területen. A *B* faj, melynek átmérője 2,5 méter mindössze 4 egyeddel képviseltetheti magát ugyanekkora területen. A testméret nemcsak az egyedszámot befolyásolja, hanem az egyed hatását is a területre. Mivel a fajok méretét néha nehézkes lehet megmérni, ezért inkább az azzal egyenes összefüggésben lévő testtömeget használjuk számításainkhoz. A testtömeg méréséhez használt mérlegek általában mobilisak, használatuk terepen sem kivitelezhetetlen. Célunk az, hogy a tömeg segítségével „közelebb” hozzuk egymáshoz az esetlegesen nagyon eltérő egyedszámokat, amik jelentős torzítást okozhatnak egy-egy terület diverzitásának becslésében.

A

B

1. ábra. Egységnyi területen maximálisan fellelhető hipotetikus fajok eloszlása (Forrás: Saját szerkesztés)

Kutatásunk során saját cönológiai felmérésünk adatait (publikálatlan) felhasználva felállítottunk egy adatbázist, amelyhez becslés alapján rendeltük a szükséges értékeket (tömeg, egyedszám). Ezen mutatók saját tapasztalataink alapján lettek hozzárendelve a fajokhoz. Szerepük nem a tökéletes eredmény megmutatása, hanem annak ellenőrzése, hogy a módszer működhet-e valós körülmények között.

A további kutatásunk során saját felvételezési mintákon szeretnénk tesztelni elméletünket. A Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátumban 3 területet szeretnénk kijelölni, ahol komplex felméréseket fogunk

elvégezni a növény és állatvilággal kapcsolatban. Az itt kapott adatok segítségével próbára tudjuk majd tenni hipotézisünk működését. Mivel ahhoz, hogy saját adatokat használhassunk, rendkívül sok munkára van szükség, ezért mint kutatócsoport végezzük a felvételezést, és a különböző munkákat.

Irodalmi áttekintés

Az ökológusok már régóta foglalkoznak a diverzitás problémáinak vizsgálatával. Az élettudományokkal foglalkozó szakirodalom 3 típusát különbözteti meg a diverzitásnak:

- ♦ biodiverzitás
- ♦ biológiai diverzitás
- ♦ ökológiai diverzitás.

A biodiverzitás a fajgazdagság és a relatív fajtömegesség szinonimája térben és időben (Hubbell, 2001). A biológiai diverzitás az élő szervezetekre jellemző összes változatosságot jelenti, beleértve a fajok belüli, fajok közötti és az ökoszisztémákra jellemző változatosságot is (Magurran, 2004). Ezt a fogalmat inkább emberi nézőpontból szokták vizsgálni, mint annak biológiai vonatkozásaiban, mivel erősen összekapcsolódott különböző politikai és erkölcsi kérdésekkel (Smith, 2000; Magguran, 2004). Az ökológiai diverzitás az ökológiai közösségek gazdagsága és változatossága (Pielou, 1975), mára azonban leginkább a biológiai diverzitás szinonimájaként szokták használni. A továbbiakban a biológiai diverzitás fogalmát fogjuk használni.

Whittaker (1972) a biológiai diverzitást a következőképpen csoportosította (Southwood, 1984; Whittaker, 1972 nyomán):

α -diverzitás: a fajok diverzitása egy élőhelyen vagy társuláson belül

β -diverzitás: a fajösszetételbeli változás nagyságának és rátájának mértéke egy gradiens mentén egy élőhelytől a másik felé

γ -diverzitás: a fajgazdagság élőhelyek sorozatában egy földrajzi területen (pl. egy szigeten); az élőhelyek α -diverzitásának és az élőhelyek közötti β -diverzitás nagyságának együttes következménye.

Mint arról már szó esett, a diverzitás mérése gyakran problémába ütközhet. Ennek egyik fő oka az, hogy az egymástól távoli rokon fajok nagyon eltérő egyedszámokkal képviseltetik magukat egy-egy területen. Vegyünk egy hipotetikus példát. Egy sivatagi területen végzett felmérés

során a 1. táblázatban látható faj és egyedszám összetételt tapasztalhatjuk.

1. táblázat Sivatagi területeken várható faj és egyedszám összetétel

	I. Terület	II. Terület	III. Terület
Afrikai welwitschia (<i>Welwitschia mirabilis</i> Hook.f.)	1	2	1
Peyote kaktusz (<i>Lophophora williamsii</i> (Lem.) J.M.Coult.)	7	15	9
Tőtippán (<i>Eragrostis spectabilis</i> Pursh)	213	0	193
Datolyapálma (<i>Phoenix canariensis</i> Chabaud)	1	1	2
Kakukkfü (<i>Thymus</i> sp.)	42	58	39

A PAST programcsomag segítségével elvégezhetjük a leggyakrabban használt diverzitásmutatók kiszámítását az 1. táblázatban látható sivatagi területekre nézve. Ezt a 2. táblázatban láthatjuk.

2. táblázat A hipotetikus sivatagi terület főbb diverzitási mutatói

	I. terület	II. terület	III. terület
Fajsám (S)	5	4	5
Egyedszám (N)	264	76	244
Dominancia (D)	0,677	0,6222	0,6526
Simpson index (1-D)	0,323	0,3778	0,3474
Shannon index (H)	0,6041	0,6792	0,6622
Brillouin index	0,5792	0,6207	0,6336
Menhinick index	0,3077	0,4588	0,3201
Berger-Parker dominancia	0,8068	0,7632	0,791

A 2. táblázatban a következő mutatók láthatóak:

- Fajsám (S): egy adott területen előforduló összefajsám.
- Egyedszám (N): egy adott területen megtalálható összegyedszám.
- Dominancia (D): 1-Simpson index. Értéke 0 (minden faj egyenlő egyedszámmal képviselteti magát az adott területen) és 1 (egyetlen faj dominálja a területet) között változhat.

$$D = \sum_i \left(\frac{n_i}{n} \right)^2, \text{ ahol } n_i \text{ az } i \text{ faj egyedszáma.}$$

- Simpson index (1-D): a közösség „egyenletességét” méri. Értéke 1 és 0 között változhat.

- Shannon index (entrópia): diverzitásindex, amely figyelembe veszi mind az egyedszámot, mind a fajok számát. Értéke 0, ha egy faj van jelen, és növekszik, minél több faj, minél egyenletesebb egyedszám eloszlással van jelen a területen.

$$H = - \sum_i \frac{n_i}{n} \ln \frac{n_i}{n}$$

- Brillouin index:

$$HB = \frac{\ln(n!) - \sum_i \ln(n_i!)}{n}$$

- Mencinick fajgazdagsági index:

$$\frac{S}{\sqrt{n}}$$

- Berger-Parker dominancia: azon fajok számát mutatja, amelyek egyedszáma közel van az összegyedszámhoz (Hammer, 2014).

A 2. táblázat alapján jól látható, hogy az I. és III. területen jelentősebb dominancia mutatkozik, mint a II. területen, annak ellenére, hogy a fajszámban nincs jelentős eltérés a II. területhez képest. Ennek oka a tőtíppan magas egyedszáma. Amennyiben csak tőtíppan fajokat vizsgálnánk, nem lenne ennyire nagy a szórás, mivel ez a taxon általában nagy egyedszámmal képviselteti magát.

Ennek a problémának a feloldására léteznek megoldások. A Shannon diverzitás például inkább a ritka fajokra érzékeny, míg a Simpson vagy kvadratikusan diverzitás inkább a gyakoriakra. Ezeknek a mutatóknak az értékei némiképp kiegyenlítették a 3 területen. A Shannon index értéke a II. területen a legmagasabb, ami az egyenletesebb egyedszám eloszlásnak köszönhető. A nagy egyedszámbeli különbségek mérséklésére gyakran alkalmazzák a logaritmizálást is a mutatók számításához (Tóthmérész, 2011). Az adatok logaritmizálása közelebb hozza egymáshoz az értékeket, nem lesznek akkora kiugrások. A továbbiakban ezeket a módszereket szeretnénk némiképp továbbgondolni, és bevonni az egyenletbe a tömeget, mint változót.

Anyag és módszer

Kutatásunk során saját cönológiai felvételezésünket dolgoztuk fel. A vizsgálatot a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum területén végeztük 2014. szeptember 27-én. A területen 5 darab 5 m x 5 m-es kvadrátot jelöltünk ki, melyek koordinátái:

I. Terület: É. sz. 48 ° 25,768' K. h. 022 ° 25,168'

II. Terület: É. sz. 48 ° 25,747' K. h. 022 ° 25,104'

III. Terület: É. sz. 48 ° 25,741' K. h. 022 ° 25,105'

IV. Terület: É. sz. 48 ° 25,735' K. h. 022 ° 25,164'

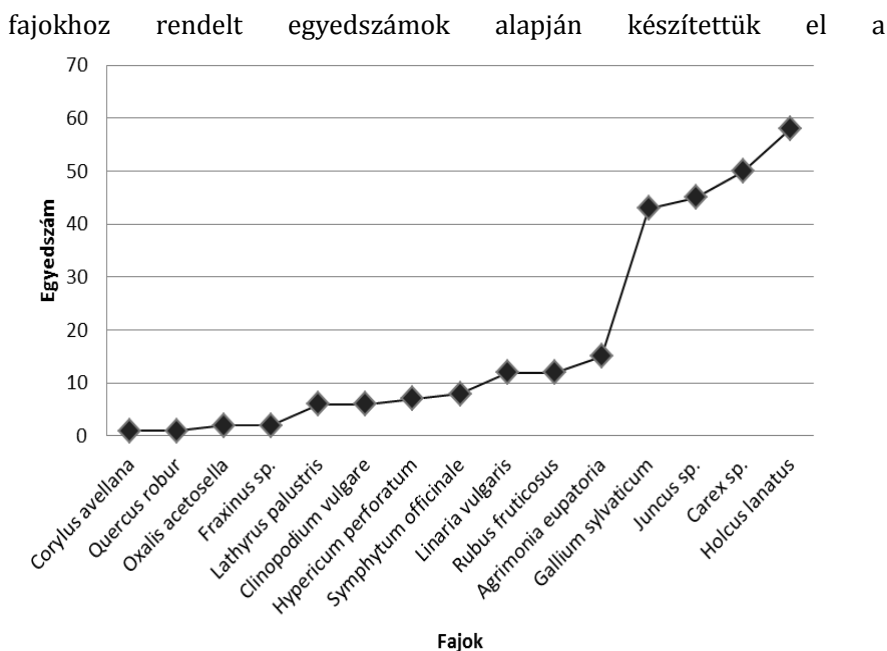
V. Terület: É. sz. 48 ° 25,747' K. h. 022 ° 25,150'

A kvadrátokban lévő növényfajokból fajlistát készítettünk. A fajokhoz borítási kategória értéket rendeltünk és a kategória érték alapján becsültük meg az egyedszámukat (*Szép et al., 2011*). A növényfajok átlagos tömegéről kevésbé állnak rendelkezésre szakirodalmi adatok, ezért a legtöbb esetben csak becslésekre hagyatkoztunk. A modell teszteléséhez eltérő eseteket állítottunk fel (alulbecslő, feltételezhető), melyekhez különböző egyedszámokat rendeltünk.

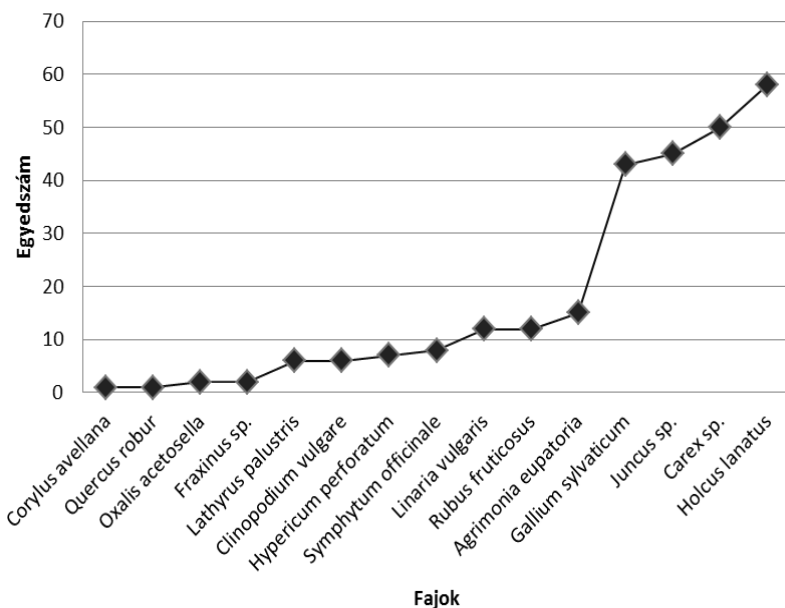
A statisztikai elemzéseket a Microsoft Excel programmal végeztük el. A diverzitásszámításokat a PAST (PAleontological STatistics) nevű statisztikai szoftver segítségével készítettük el.

Eredmények és kiértékelés

Az adatok feldolgozása előtt el kellett döntenünk, hogy hogyan is fogjuk bevonni a tömeget a diverzitásszámításba. Ehhez a mintavételezés során felvett I. területen tapasztalt adatokat használtuk. Az itt jelenlévő

1. *ábra* melyhez az egyedszám adatokat emelkedő sorrendbe rendeztük. Jól látható mekkora szórás jelentkezhet az egyedszámokban bizonyos esetekben. Jelen esetben a *Holcus lanatus* ($n=58$) és a *Carex sp.* ($n=50$) az egyedszámok szerint jelentősebb dominanciát mutatnak, mint a területen lévő két kőrisfa (*Fraxinus sp.*) ($n=2$) és egy tölgyfa (*Quercus robur*) ($n=1$), melyek más területeken jelentős állományalkotók, kulcsfaj (kulcsfajnak nevezik azokat a fajokat, amelyek jelentős hatással vannak az ökoszisztémára (Bengtsson, 1998)) szerepet töltenek be.

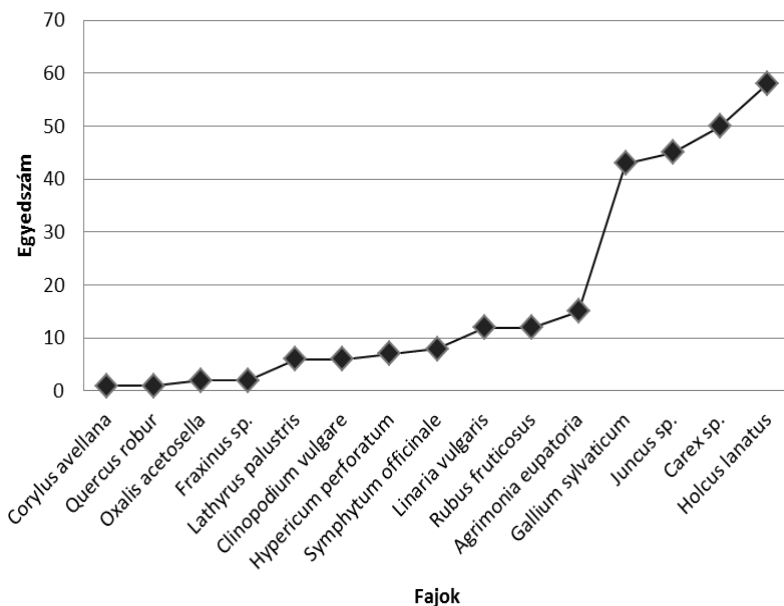

1. ábra A becsült egyedszámok eloszlása az I. mintavételi területen
(Forrás: Saját szerkesztés)

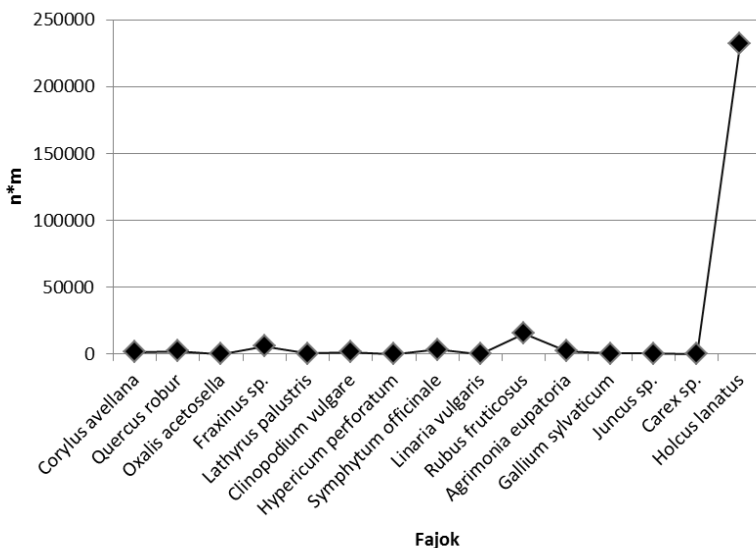
A következőkben az egyedszámot megszoroztuk az átlagos tömeg értékekkel, melyeket az eddigi terepi tapasztalataink alapján adtunk meg. Az eredményeket a 2. ábra mutatja. Érdekes megfigyelni, hogy mennyire megváltoztak a különböző fajok erőviszonyai (a fajok sorrendje

megegyezik

a

1. ábra fajsorrendjével). A *Holcus lanatus* még mindig kiemelkedő értékkel rendelkezik nagy egyedszámának köszönhetően, azonban a többi faj sokkal közelebb került egymáshoz. Érdekes módon a *Quercus robur* és *Fraxinus sp.* még mindig nem mutat erősödő dominanciát. Ennek oka abban keresendő, hogy ezek az egyedek néhány éves csemeték voltak, nem érték el növekedési maximumukat, így tömegük nem volt számottevő.

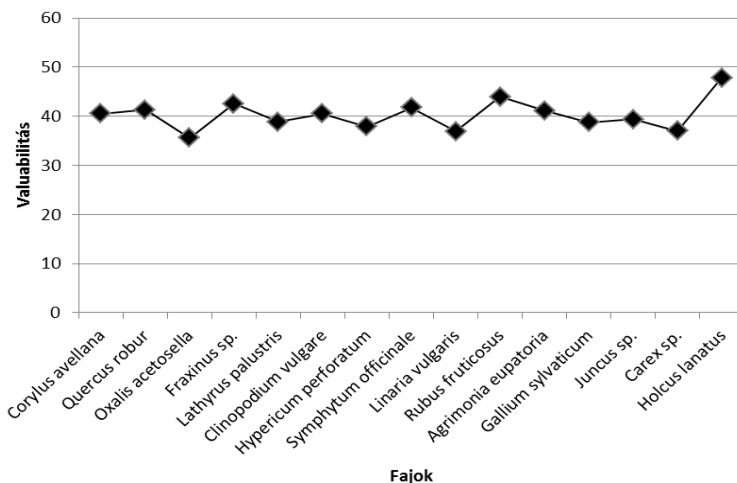
2. ábra A tömeg és az egyedszámok eloszlása az I. mintavételi területen (Forrás: Saját szerkesztés)

Mivel egy jelentős kiugrás figyelhető meg az eredmények között a 2. ábraán (a többi faj értékei ettől nagyságrendekkel alacsonyabbak), indokoltnak tartottuk az eredmények logaritmizálását. Mint arról már szó volt, a diverzitás mérésénél gyakran használják a logaritmizálást, hogy közelebb hozzák egymáshoz a nagyon eltérő adatokat. A 2-es alapú logaritmusra esett a választásunk, mert bár az adatok között kevesebb a kiugrás, de megmaradnak a különbségek is az egyes fajok között. Ezek után az egyedszámok és a tömeg adatainak felhasználásával kiszámoltuk a fajok valuabilitását, azaz értékeségét az adott területen, a következő képlet segítségével:

$$V_i = \log_2(n_i * m_i) + c,$$

ahol V_i az i faj valuabilitása, azaz értékesége az adott területen, n_i az i faj egyedszáma az adott területen, m_i az i faj átlagos tömege grammban kifejezve és a c egy változó, melyet az $n_i * m_i$ összefüggés 2-es alapú logaritmusra határoz meg. A c értékre azért van szükség, mivel a logaritmizálás az 1 alatti számok esetében negatív eredményt ad. Mivel egy jelenlévő faj értékesége sem lehet negatív, ezért a $\log_2(n_i * m_i)$ érték legalacsonyabb lehetséges értékével érdemes eltolnunk a kapott eredményeket, hogy azok mind pozitívak legyenek. Számításaink szerint

a *c* értéknek a legtöbb esetben elegendő 30-at használni, hiszen ez 1 nanogramm tömegű fajok esetében is működik (még abban az esetben is, ha egy faj 1 nanogramm tömeggel és egy egyeddel képviselteti magát az adott területen). Mi is ezt alkalmaztuk vizsgálataink során. A logaritmizált eredményeket a 3. ábra mutatja, melyből egyértelműen kiderül, hogy mennyire megváltoztatja az alap egyedszám szerinti eloszlást a testtömeg bevonása.

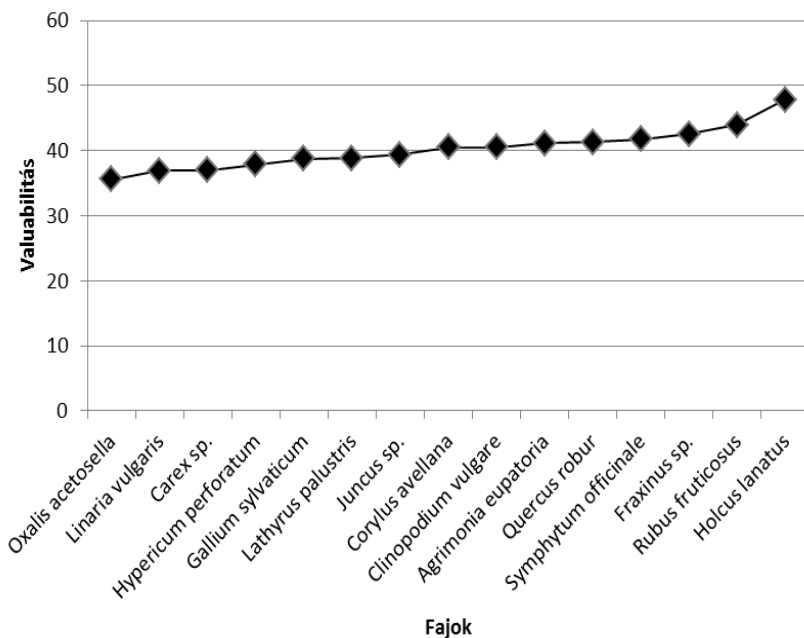

3. ábra A valuabilitás eloszlása az I. mintavételi területen
(Forrás: Saját szerkesztés)

A valuabilitással nyert adatokat emelkedő sorrendbe rendeztük, és ezek után ebből is diagramot készítettünk, melyet az 4. ábra láthatunk.

Jól látszik, hogy valamelyest közelebb kerültek az adataink egymáshoz, és ezt nem csupán nagy egyedszámuk befolyásolta. Egy egyenletesebb eloszlást láthatunk, amelyet az egyes fajok tömege is befolyásolt. Ennek ellenére jól látható melyik fajok a legdominánsabbak a területen, és melyek csak színező elemek. Az 5. ábra alapján a terület legértékesebb tagja a *Holcus lanatus*, ezt követi a *Rubus fruticosus*. A *Quercus robur* és a *Fraxinus sp.* hipotézisünknek megfelelően némiképp előrelépett a ranglétrán, de mivel nem kifejezett példányokról volt szó, ezért nem tekinthetjük őket kulcsfajnak. Érdekes megfigyelni a *Carex sp.* és *Juncus sp.* fajok helyzetének változását. A 1. ábrán láthatjuk, hogy mindkét faj jelentős dominanciát mutat, ha csak az egyedszámot vesszük figyelembe, azonban a helyzet jelentősen megváltozik a tömeg változó

alkalmazásával: magas egyedszámukhoz társuló alacsony tömegük miatt közepes és alacsony valuabilitás értékeket kaptak.

4. ábra A valuabilitás eloszlása az I. mintavételi területen, emelkedő sorrendben
(Forrás: Saját szerkesztés)

A valuabilitás működésének tesztelésére a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátumban végzett felmérések alapján készítettük el 5 terület fajlistáját, és ezekhez rendeltünk különböző egyedszámokat. Ezen értékeket becslések alapján adtuk meg. Az egyedszámok becslését a cönológiai felmérés során feljegyzett borítás értékek alapján határoztuk meg, hiszen ebből lehet következtetni arra, hogy körülbelül hány egyed lehetett jelen a területen. Ezek után az egyedszámok és a tömeg adatainak felhasználásával kiszámoltuk a fajok valuabilitását, azaz értékességét az adott területen.

Az alulbecslő modell eredményei

Első körben minden jelenléthez 1-et rendeltünk egyedszámként. Ebben az esetben minden jelenlévő faj egyedszámát 1-ben határoztuk meg. Ez alapján a kapott diverzitásindexeket a 3. táblázat mutatja, melyből

kitűnik, hogy a területek mindegyikén alacsony a dominancia értéke. Ez annak köszönhető, hogy minden faj egyforma egyedszámmal (1-el) képviselteti magát a területen. Magas lett a területek Shannon- és Simpson indexe is (v.ö. a 2. táblázattal). Ez szintén a fajok egyenletes egyedszám eloszlásának köszönhető.

3. táblázat Az adatbázis alulbecsült egyedszámai alapján kapott diverzitásmutatók

	I.Terület	II.Terület	III. Terület	IV. Terület	V. Terület
Fajszám (S)	15	15	14	13	13
Egyedszám (N)	15	15	14	13	13
Dominancia (D)	0,06667	0,06667	0,07143	0,07692	0,07692
Simpson index (1-D)	0,9333	0,9333	0,9286	0,9231	0,9231
Shannon index (H)	2,708	2,708	2,639	2,565	2,565
Brillouin index (HB)	1,86	1,86	1,799	1,735	1,735
Menhinick index	3,873	3,873	3,742	3,606	3,606
Berger-Parker dominancia	0,06667	0,06667	0,07143	0,07692	0,07692

4. táblázat Az adatbázis alulbecsült egyedszámai alapján kapott diverzitásmutatók a valuabilitás értékek használatával

	I. Terület	II. Terület	III. Terület	IV. Terület	V. Terület
Fajszám (S)	15	15	14	13	13
Összvaluabilitás (V)	557,37	542,33	515,46	469,56	483,84
Dominancia (D)	0,0672	0,0673	0,0721	0,0776	0,0777
Simpson index (1-D)	0,9328	0,9326	0,9279	0,9223	0,9223
Shannon index (H)	2,704	2,703	2,634	2,56	2,56
Brillouin index (HB)	2,638	2,635	2,568	2,493	2,495
Menhinick index	0,6354	0,6441	0,6166	0,5999	0,591
Berger-Parker dominancia	0,0759	0,0805	0,0814	0,0893	0,0867

A következőkben kiszámoltuk a fajok valuabilitását a megadott képlet alapján. Ebben az esetben az egyedszámok helyett a valuabilitás

értékével számítottuk ki a diverzitásmutatókat. A kapott eredményeket a 4. táblázat mutatja.

A 4. táblázat alapján látható, hogy némiképp módosultak a kapott értékek. A Simpson- és Shannon indexek nem változtak számottevően. Ez annak köszönhető, hogy az egyedszám nem változott így az nem tudta nagy mértékben megváltoztatni az értékeket. A Brillouin- és Menhinick indexek azonban minden esetben növekedést mutattak. Ez annak köszönhető, hogy az adatok eltolódtak némiképp egymástól, így a számok jelentősebb változatosságot mutatnak az egyes területeken. Ebben a táblázatban az egyedszám sort az összvaluabilitás (V) mező váltja fel.

A reális becslés eredményei

Az előző esethez képest itt annyit változtattunk, hogy minden faj kapott egy becslést arról, hogy vajon milyen egyedszámban lehetnek jelen egy-egy területen. Ezeket a becsléseket a cönológiai felmérés során meghatározott borításértékek alapján végeztük el. Ezek után erre az esetre is meghatároztuk a már használt diverzitásmutatókat. Az eredményeket az 5. táblázat mutatja.

5. táblázat Az adatbázis reálisan megbecsült egyedszámai alapján kapott diverzitásmutatók

	I. Terület	II. Terület	III. Terület	IV. Terület	V. Terület
Fajsám (S)	15	15	14	13	13
Egyedszám (N)	268	329	220	212	210
Dominancia (D)	0,1454	0,107	0,1425	0,137	0,1688
Simpson index (1-D)	0,8546	0,893	0,8575	0,863	0,8312
Shannon index (H)	2,162	2,393	2,167	2,172	1,992
Brillouin index (HB)	2,063	2,301	2,055	2,063	1,89
Menhinick index	0,9163	0,827	0,9439	0,8928	0,8971
Berger-Parker dominancia	0,2164	0,1702	0,2091	0,2075	0,2619

Ezek után ezekkel az egyedszámokkal számolva is meghatároztuk a valuabilitás értékeit, és újra elvégeztük a tesztet a PAST program segítségével. Ennek eredményeit a 6. táblázat mutatja. A táblázatból jól látható, mennyire csökkentek a dominancia értékek az 5. táblázathoz

képest. Ebből adódóan megnövekedtek némiképp a Shannon- és Simpson indexek értékei, ami azt mutatja, hogy sikerült lecsökkentenünk egyes fajok dominanciáját, míg másokat „értékesebbé” tettünk a tömegük alapján. Sok faj a magas egyedszáma miatt indokolatlan dominanciát mutathat egyes területeken, pedig az összbiomasszából nem veszik ki a részüket olyan jelentős mértékben, hogy ez indokolt legyen. A valuabilitás tehát a tömeg figyelembe vételével egyenlíti ki a fajok közötti dominanciakülönbségeket, ami az egymástól távoli rokon fajok között hatványozottan megjelenhet.

6. táblázat Az adatbázis reálisan megbecsült egyedszámai alapján kapott diverzitásmutatók a valuabilitás értékek használatával

	I. Terület	II. Terület	III. Terület	IV. Terület	V. Terület
Fajszám (S)	15	15	14	13	13
Összvaluabilitás (V)	603,849	599,571	558,88	511,398	520,168
Dominancia (D)	0,06704	0,06704	0,0719	0,07734	0,07738
Simpson index (1-D)	0,933	0,933	0,9281	0,9227	0,9226
Shannon index (H)	2,705	2,705	2,636	2,562	2,562
Brillouin index (HB)	2,643	2,643	2,574	2,5	2,501
Menhinick index	0,6104	0,6126	0,5922	0,5749	0,57
Berger-Parker dominancia	0,0792	0,07968	0,0848	0,09274	0,09179

Relatív valuabilitás

A diverzitás számításánál elterjedten használt, tradicionális mutatók a relatív gyakorisági értékek, melyek azt mutatják, egy-egy faj mennyire gyakori az adott területen. Ezt a következőképpen számolják:

$$p_i = n_i / N ,$$

ahol p_i az i faj relatív gyakorisági értéke, n_i az i faj egyedszáma és az N az összegyedszám. Ennek példájára szeretnénk bevezetni a relatív valuabilitás fogalmát, ami azt mutatja, hogy az adott faj mennyire „értékes” tagja a közösségnek. A relatív valuabilitás a következőképpen írható le:

$$v_i = V_i / V ,$$

ahol v_i az i faj relatív valuabilitása, V_i az i faj valuabilitása és V az összvaluabilitás egy adott területen. Az 1. táblázatban vázolt hipotetikus példánk esetében például a 7. táblázatban látható v_i értékeket kapnánk:

7. táblázat Egy hipotetikus sivatagi életközösségben tapasztalható relatív valuabilitás értékei

	I. terület	II. terület	III. terület	Tömeg (g)
Afrikai welwitchia (<i>Welwitschia mirabilis</i> Hookf.)	0,19091737	0,24194251	0,18992179	1500
Peyote kaktusz (<i>Lophophora williamsii</i> (Lem.) J.M.Coult.)	0,2004269	0,25428313	0,20107986	869
Tőtippán (<i>Eragrostis spectabilis</i> Pursh)	0,2035154	0	0,20178789	45
Datolyapálma (<i>Phoenix canariensis</i> Chabaud)	0,22163101	0,27410521	0,22515884	138000
Kakukkfű (<i>Thymus</i> sp.)	0,18350931	0,22966915	0,18205163	12

A 7. táblázat alapján jól látható, hogy melyik faj mennyire „értékes” tagja a területnek. Az élőhelyek mindegyikén vezet a datolyapálma a többi faj előtt, ami viszonylag magas egyedszámának és tömegének köszönhető. Érdekes látni, hogy az egyedszám alapján egyértelműen domináns tőtippán mennyit veszít a valuabilitás alkalmazásával dominanciájából. A relatív valuabilitás értékeit kiszámítottuk a cönológiai felmérésünk során felvett adatok alapján is. Ennek eredményeit a 8. táblázat mutatja. A *Holcus lanatus* rendelkezik mindegyik területen a legnagyobb relatív valuabilitás (v_i) értékekkel, így kijelenthetjük, hogy ez a faj jelentős hatást gyakorol a társulásra.

Az ökológiában gyakran alkalmazzák a kulcsfaj fogalmát. Feltételezésünk szerint a relatív valuabilitás sikeresen alkalmazható annak kimutatására, hogy egy-egy élőhelyen melyik faj tekinthető kulcsfajnak. Minél nagyobb a relatív valuabilitás értéke, annál nagyobb hatással van az adott faj a társulásra. Ezek alapján a hipotetikus sivatagi példánkban a területek mindegyikén a datolyapálma (*Phoenix canariensis*) a kulcsfaj, míg a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátumban a pelyhes selyemperje (*Holcus lanatus*).

8. táblázat A Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátumban található mintavételi területeken leírt növényfajok relatív valuabilitása (v_i)

<i>Fajnevek</i>	<i>I. Terület</i>	<i>II. Terület</i>	<i>III. Terület</i>	<i>IV. Terület</i>	<i>V. Terület</i>
Apró bojtörján (<i>Agrimonia eupatoria</i> L.)	0,0681	0,0693	0,0730	0,0000	0,0000
Aranyvessző (<i>Solidago canadensis</i> subsp. <i>altissima</i> L.)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0819
<i>Carex</i> sp.	0,0612	0,0614	0,0659	0,0000	0,0708
<i>Carex</i> sp.	0,0000	0,0605	0,0000	0,0704	0,0695
<i>Carex</i> sp.	0,0000	0,0617	0,0655	0,0723	0,0000
Egybibés galagonya (<i>Crataegus monogyna</i> Jacq.)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0812	0,0000
Erdei galaj (<i>Gallium sylvaticum</i> L.)	0,0642	0,0642	0,0668	0,0735	0,0000
Erdei szamóca (<i>Fragaria vesca</i> L.)	0,0000	0,0000	0,0642	0,0000	0,0000
Fehér akác (<i>Robinia pseudo-acacia</i> L.)	0,0000	0,0728	0,0000	0,0000	0,0000
Fehér nyár (<i>Populus alba</i> L.)	0,0000	0,0000	0,0780	0,0000	0,0000
Fekete nadálytő (<i>Symphytum officinale</i> L.)	0,0691	0,0672	0,0000	0,0788	0,0764
Gilisztazűző varádics (<i>Tanacetum vulgare</i> L.)	0,0000	0,0661	0,0000	0,0779	0,0000
Gyepűrózsa (<i>Rosa canina</i> L.)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0794
Pelyhes selyemperje (<i>Holcus lanatus</i> L.)	0,0792	0,0797	0,0848	0,0927	0,0918
Imola (<i>Centaurea</i> sp.)	0,0000	0,0629	0,0660	0,0000	0,0721
<i>Juncus</i> sp.	0,0652	0,0000	0,0699	0,0753	0,0738
Kocsányos tölgy (<i>Quercus robur</i> L.)	0,0684	0,0000	0,0000	0,0000	0,0813
Kökény (<i>Prunus spinosa</i> L.)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0788
<i>Fraxinus</i> sp.	0,0705	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Közönséges borsfű (<i>Clinopodium vulgare</i> L.)	0,0672	0,0000	0,0715	0,0000	0,0000
Közönséges gyujtoványfű (<i>Linaria vulgaris</i> Mill.)	0,0611	0,0000	0,0000	0,0714	0,0698
Közönséges mogyoró (<i>Corylus avellana</i> L.)	0,0672	0,0000	0,0743	0,0000	0,0780
Közönséges orbáncfű (<i>Hypericum perforatum</i>)	0,0627	0,0637	0,0677	0,0736	0,0000

L.)					
Lápi galaj (<i>Gallium uliginosum</i> L.)	0,0000	0,0654	0,0000	0,0753	0,0000
Mocsári lednek (<i>Lathyrus palustris</i> L.)	0,0643	0,0668	0,0000	0,0767	0,0766
Madársóska (<i>Oxalis acetosella</i> L.)	0,0589	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Tejoltó galaj (<i>Gallium vernum</i> L.)	0,0000	0,0656	0,0000	0,0000	0,0000
Vad körte (<i>Pyrus pyraeaster</i> (L.) Burgsd.)	0,0000	0,0000	0,0741	0,0000	0,0000
Vad szeder (<i>Rubus fruticosus</i> L.)	0,0727	0,0726	0,0781	0,0000	0,0000
Veresgyűrű som (<i>Cornus sanguinea</i> L.)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0808	0,0000

Következtetések

Kutatásunk során kiderült, hogy a valuabilitás sikeresen alkalmazható a fajok társuláson belüli szerepének kimutatására, és alkalmazásával pontosabb képet kaphatunk egy-egy terület diverzitásáról. Az eredmények alapján az egymástól nagyon különböző fajok is jól összevethetőek egymással, sikerült kiküszöbölnünk a tömeges és ritka fajok által okozott torzítást a különböző számításokban. A valuabilitás alkalmazása sokkal összevethetőbbé teheti a különböző területeket egymással.

A témával mindenképp érdemes a továbbiakban foglalkozni. Az elmélet további modelleket és tesztelést igényel, azonban az eddigi eredmények biztatóak.

Felhasznált irodalom

- Bengtsson, J. (1998). Which species? What kind of diversity? Which ecosystem function? Some problems in studies of relations between biodiversity and ecosystem function. *Applied Soil Ecology*, 10. pp.: 191-199
- Hammer, Ø. (2014). *PAST. PAleontological STatistics. Version 3.02. Reference manual*.
- Hubbell, S. P. (2001). *The unfined neutral theory of biodiversity and biogeography*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Magguran, A. E. (2004). *Measuring biological diversity*. Blackwell Science Ltd.

Pielou, E. C. (1975). *Ecological diversity*. Wiley InterScience, New York.

Smith, C. H. (2000). *Biodiversity studies a bibliographic review*. Scarecrow Press, Inc., Lanham, MD.

Southwood, T. R. E. (1984). *Ökológiai módszerek — különös tekintettel a rovarpopulációk tanulmányozására*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

Dr. Szép, Dr. Margóczi, Dr. Tóth (2011). *Biodiverzitás monitorozás*, Nyíregyháza.

Tóthmérész Béla (2011). *Diverzitás és mérése*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

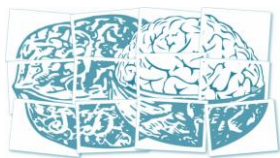
Whittaker, R. H. (1972). Evolution and measurement of species diversity. *Taxon*, Vol 21, No. 2/3 May pp.: 213-251.

White, P.W., Ernest, S. K. M., Kerkhoff, A. J., Enquist, B. J. (2007). Relationships between body size and abundance in ecology. *Trends in Ecology and Evolution*, Vol 22, No. 6 June, pp.: 323-330

Molnár Attila, Bihari Krisztina, Pfeifer Anita,

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,

III. évf. Biológia (BSc)

*Szanyi Szabolcs,
Szanyi Kálmán és
Katona Krisztián*

Első adatok a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum (Nyugat-Ukrajna, Kárpátalja) herpetofaunájához

Összefoglalás. A Beregi-sík kárpátaljai része erdőkben és nedves területekben gazdag, állatföldrajzi szempontból jelentős terület, melynek nagy része mindmáig érintetlen maradt. Ilyen a volt Szernye-láp peremterületén elhelyezkedő Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum, melynek faunafeltárása nagy érdeklődésre tarthat számot. Felméréseinket a hajdani Szernye-láp herpetofaunájának vizsgálatával kezdtük. A mintavételeket 2010-ben végeztük, mely során mintegy 10 kétéltű- és 7 hüllőfaj előfordulását sikerült regisztrálni.

Kulcsszavak: Beregi-sík, Szernye-láp, kétéltűek, hüllők

Abstract: First data to the herpetofauna of the Game Reserve of Nagydobrony (Veliky Dobron', Western Ukraine): The biogeographically transitional Transcarpathian part of the Bereg Lowland is rich in forested and wetland habitats. A significant part of the nature-like habitats belong to the Game Reserve of Nagydobrony which extends on the marginal area of the former Szernye peatland. At first, we started the survey of some

insect groups but our further task was the possibly most complete assessment of the remnants from the ancient wildlife of the Szernye peatland. We started the observations in 2010. During the last years we registered 10 species of amphibians and 7 species of reptiles.

Bevezetés

A korai időkben a Kárpát-medence alföldi részein számos mély fekvésű pangó vizes terület, láp alakult ki. Különösen jellemző ez a Szatmár-Beregi-sík vízrajzára, hiszen itt a folyók esése a Kárpátok felől hirtelen csökkent le, aminek következtében kanyargóssá váltak, és holtágak jöttek létre, amelyek később a lápok kialakulásának alapját képezték.

A hajdani Szatmár vármegyének híres területe volt az Ecsedi-láp, melynek élővilágát *Lovassy Sándor* kutatta még a lecsapolások után is. Sajnos „Beregország” nem kevésbé híres, de szintén elpusztult lápvilágáról, a Szernyéről ilyen átfogó felmérés nem készült.

A Szernye-láp medencéje vulkánkitörés eredményeként jött létre az oligocén elején a Pannon-tenger felszíne alatt. A tenger eltűnése után a kráterben kezdetben tó alakult ki, ami idővel elláposodott, amit a Borzsa vize táplált, legbővizűbb mellékfolyóján a Vérkén keresztül (*Fodor, 1999*). Már 1771-ben megkísérelték lecsapolását a mezőgazdasági hasznosítás érdekében, azonban ez csak jóval később valósult meg, ezután a láp talaja kezdett kiszáradni. Ennek eredményeként sajnos már csak néhány hektáros területen figyelhető meg a lápra jellemző kotus feketeföld (*Szanyi, 2011*).

Nagydobrony a Beregi-sík kárpátaljai részén, a Csap-Munkácsi-medence területén, a hajdani Szernye-láp peremén fekvő település. Ez a terület – csakúgy mint a Beregi-sík – a Nagy-Alföld leghűvösebb (évi átlag 8,9^o C körül), legcsapadékosabb része (átlag 609 mm), és egyike a leginkább kontinentális éghajlatú területeknek is (*Molnár, 2008*). Ezek az értékek azonban az utóbbi években módosultak, különösen 2010-ben, amely a tavaszi–nyári időszakban az átlagosnál hűvösebb, csapadékosabb volt. A táj talajai túlnyomórészt fiatal folyami öntéseken létrejött, kevésbé kialakult képződmények. Az összes talaj közös jellege, amely a víz uralmát mutatja, az ingadozó talajvízszint nyomán kialakuló gley (*Gönczy et al., 2005*).

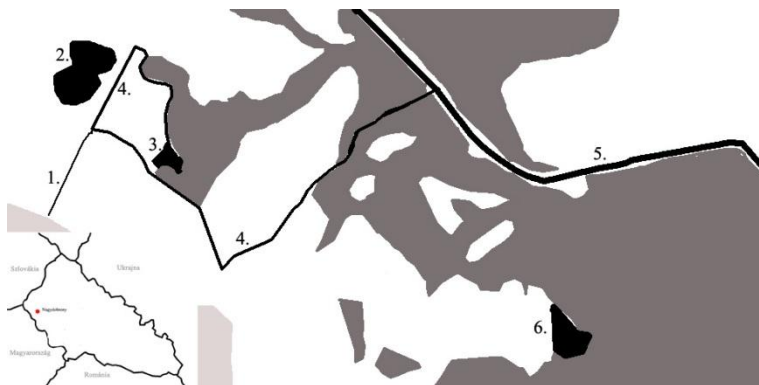
A rezervátum és a környező területek élővilága igen gazdag, faunájának feltárása nagy érdeklődésre tarthat számot, ennek ellenére rendkívül kevésbé kutatott területnek számít, csakúgy, mint a Beregi-sík kárpátaljai

része. Ugyan rovarfaunisztikai kutatások már folytak a területen (Nagy *et al.* 2011, Szanyi 2010, 2012, 2013, Szanyi & Katona 2013), a gerinces fauna vizsgálatával idáig senki sem foglalkozott.

Jelen munka célja, hogy felmérjük a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum herpetofaunáját.

Anyag és módszer

A rezervátum teljesen körbe van véve mesterségesen kialakított csatornákkal, melyek egyes részei időszakosan kiszáradnak, illetve kisebb-nagyobb tocsogók, pocsolyák tarkítják. A Szernye-láp lecsapolása során épített Szernye-csatorna is keresztül halad rajta. A rezervátumban a kemény- és puhafa-ligeterdőtől, a száraz réteken, legelőkön át, a mocsaras-nedves területekig sokféle növénytársulás-típus található, melyek ma még sok szempontból érintetlen, természeti értékekben gazdag élőhelyek (Simon 1953, Kohut *et al.* 2006).

1. ábra. Vizsgálati terület (szürke: erdő; fekete: kétéltűek mintavételi helye)

A kétéltűek vizsgálata során látogatott területek (1. ábra) jellemzése:

1. A faluból kifelé vezető földút mentén, vízelvezetés céljából létesített, kb. 80 cm széles csatorna, amely a tavaszi hóolvadás után megtelik, de nyár közepére általában kiszárad.
2. Egy nagy kiterjedésű, szarvasmarha-legeltetésre is használt degradált gyeppel, melynek közepén egy holtágmaradványokban kialakult, nagy

kiterjedésű vizenyős terület alakult ki. A víztér sekély, kákával és sásfajokkal van körülvéve.

3. Szántókkal és elegyes keményfás ligeterdővel körülvett holtág. Sekély vizű, dús parti és hínárnövényzetű.

4. A terület kiszárítása során épített kanális, melynek egyes szakaszai időszakosan kiszáradnak. Szintén dús parti és hínárnövényzetű.

5. A Szernye-láp lecsapolása során épített Szernye-csatorna. A csatorna egyes részein 10-12 méter széles, dús hínárnövényzet helyezkedik el.

6. Bokorfüzes pangó vizes terület, mely a nyár végére kiszárad.

A mintavételek 2010-ben március–április, valamint augusztus–szeptember folyamán, összesen 7-7 nap alatt történtek. A kételtűek esetében a tavaszi szaporodási időszakban végeztünk hálózást, valamint a szaporodóhelyek bejárásával vizuális és akusztikus megfigyelést. Emellett úgynevezett „gőtecsapdákat” is alkalmaztunk (4. mintavételi hely), amely a horgászvarsa elvén alapul és PET-palackból lehet elkészíteni. Egyszerűsége ellenére kimondottan hatékonnak bizonyult. A kételtűek meghatározásánál Dely (1967) munkáját vettük alapul.

A hullók esetében az alkalmas élőhelyek felkeresését tartottuk célravezetőnek, azok tüzetes átvizsgálásával, esetleges napozóhelyeken, kövek alatt való kereséssel fésültük át az adott területet.

2. ábra. Vizsgálati terület (szürke: erdő; fekete: hullók mintavételi helye)

A hullók mintavételezése során az alábbi területeket vizsgáltuk át:

- A. Egy nagy kiterjedésű, szarvasmarha-legeltetésre is használt degradált gyep, melynek közepén egy holtágmaradványokban kialakult, nagy kiterjedésű vizenyős terület alakult ki. A víztér sekély, kákával és sásfajokkal van körülvéve.
- B. A terület kiszárítása során épített kanális, melynek egyes szakaszai időszakosan kiszáradnak. Szintén dús parti és hínárnövényzetű.
- C. Elegyes keményfás-liget és monokultúrás agrárterület között lévő gyep, melyek mesterségesen kialakított csatorna vesz körül. A területen szegélyhatás érvényesül.
- D. Keményfás ligettel és akácos szegéllyel teljesen körülvett, erősen cserjésedő nedves rét.
- E. Keményfás ligeterdővel teljesen körülrzárt, cserjésedő magas fűvű gyep.
- F. Elegyes keményfás lomberdő és szegélycserjés által körülvett, magas fűvű nagy kiterjedésű gyep, melyen bokorfűzes pangó vizes terület helyezkedik el, amely a nyár végére kiszárad.
- G. Tölgy-kőris-szil ligettel és a szernye csatorna töltéseivel körülrzárt üde gyepfolt.
- H. Alföldi gyertyános-tölgyes erdőrészlet.
- I. Szernye-csatorna és a körülrötte lévő töltés.

Eredmények

Kétéltűek

A felmérések során 13 kétéltűfaj került elő a területekről (1. táblázat). A morfológiai bélyegek alapján a tarajosgöte-fajcsoport két fajjal (*Triturus cristatus*, *T. dobrogicus*) van képviselve a mesterségesen kialakított csatornáknban. Valószínűsíthető, hogy hibridizálódnak is, viszont ahhoz, hogy biztosat tudjunk mondani, genetikai vizsgálatok szükségesek, melyek jelenleg folyamatban vannak. Hasonló a helyzet az unkákkal; a vöröshasú unka jelenléte bizonyított, de vannak olyan egyedek, amelyek morfológiailag teljesen elkülönülnek, az inkább hegyvidéki elterjedésű sárga hasú unka (*Bombina variegata*) bélyegeit hordozzák. A jelenlétük a Kárpátok közelsége, és a gerinctelen faunában mutatkozó kárpáti hatások (Szanyi 2011, 2012) alapján is valószínűsíthető. Ezen fajok egyedeiből a továbbiakban genetikai vizsgálatok is szükségessé válnak. A

kecskebéka-fajcsoport mind a három fajával (*Pelophylax esculentus*, *P. lessonae*, *P. ridibundus*) képviseltetve van a területen.

1. táblázat. A mintavételek során előkerült kétélűfajok jegyzéke

Fajok	Gyakoriság	1	2	3	4	5	6
<i>Triturus cristatus</i>	++		-	•	•	-	-
<i>Triturus dobrogicus</i>		•		•	•		•
<i>Lissotriton vulgaris</i> (Linnaeus, 1758)	+++	•	-	•	-	-	•
<i>Bombina bombina</i> (Linnaeus, 1761)	+++	•	•	•	•	-	•
<i>Pelobates fuscus</i> (Laurenti, 1768)	+	-	-	-	-	-	•
<i>Bufo bufo</i> (Linnaeus, 1758)	+	-	-	-	-	-	•
<i>Bufo viridis</i> (Laurenti, 1768)	+++	•	•	-	-	-	-
<i>Hyla arborea</i> (Linnaeus, 1758)	++	-	•	-	•	•	-
<i>Rana arvalis</i> (Nilsson, 1842)	++	-	-	•	-	-	•
<i>Rana dalmatina</i> (Bonaparte, 1840)	+++	-	-	•	-	-	•
<i>Pelophylax esculentus</i>	+++	•	•	•	•	•	•
<i>Pelophylax ridibundus</i>	++			•	•	•	
<i>Rana lessonae</i>	+++		•	•	•	•	•

Hüllők

A terepbejárások során összesen hét hüllőfajt regisztráltunk a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum területein.

Mocsári teknős – *Emys orbicularis* (Linnaeus, 1758)

Fokozottan védett, szerepel az EU Élőhelyvédelmi Irányelv II. és IV. függelékében. Magyarország herpetológia atlasza (Puky et al., 2005) alapján a Beregi-síkról nem rendelkezünk adattal. A rezervátumban kialakított mesterséges csatornáknak (B, C, I területek) mindenhol előfordul.

Fürge gyík – *Lacerta agilis* (Linnaeus, 1758)

Magyarországon védett, az EU Élőhelyvédelmi Irányelv IV. függelékében szereplő faj (Puky *et al.*, 2005). A fürge gyík Magyarország leggyakoribb gyíkfaja (Dely, 1983), ennek megfelelően nem meglepő, hogy a Beregi-sík kárpátaljai részén, így a nagydobronyi vadvédelmi rezervárum megfelelő területein (C, D, E, F, G, I;) is általánosan elterjedt. Egyes területeken pl. a Szernye-csatorna töltésén (I) gyakori a vöröshátú (var. rubra) színváltozata is.

Elevenszülő gyík – *Zootoca vivipara* (Jacquin, 1787)

Az EU Élőhelyvédelmi Irányelv II. mellékletében szereplő jelzőfaj. Védett, Magyarországon ritka, elsősorban jégkorszakvégi maradványterületeken van meg, mint amilyen a nyírségi vagy szatmár-beregi lápok (Marián, 1960, Dely, 1983). A rezervátum környéki gyepeken, erdőszegélyeken, töltésoldalakon (C, D, E, I;) egyaránt gyakori.

Erdei sikló – *Zamenis longissimus* (Laurenti, 1768)

Fokozottan védett, az Élőhelyvédelmi Irányelv IV. mellékletében szereplő faj (Puky *et al.*, 2005). A rezervátum környékéről eddig csak egyetlen példánya került elő, az alföldi gyertyános-tölgyes társulásból (H).

Rézsikló – *Coronella austriaca* (Laurenti, 1768)

Fokozottan védett, az Élőhelyvédelmi Irányelv IV. mellékletében szereplő faj (Puky *et al.*, 2005). A rezervátum környéki területeken csak a pangóvízű bokorfüzes területről került elő, szintén egyetlen példánnyal (F).

Vízisikló – *Natrix natrix* (Linnaeus, 1758)

Magyarországon védett, általánosan elterjedt faj (Puky *et al.*, 2005). A rezervátum teljes területén, a csatornák, vízfolyások, kisebb állóvizek és pocsolák mentén is megtalálható (B,C, F, I;). Gyakori, még a település belterületére, a fólíásátrakba, kerti tavakba is behúzódik.

Keresztes vipera – *Vipera berus* (Linnaeus, 1758)

Magyarországon védett faj, lokális populációi az ország északkeleti részén, így a Beregi-síkon is többfelé vannak (Puky *et al.*, 2005). A

rezervátum környéki területeken elterjedt, gyakorinak mondható (C, D, E, F, G;). A területen előfordulnak a zömökebb testalkatú fekete színváltozatai is. Azzal, hogy gyakran beszöknek a fólíasátrakba, nagy gondot okoznak a falusiaknak. Ezért sok példány a gazdálkodók áldozatává esik.

Értékelés

A vizsgálatok során kapott adatok fényében elmondható, hogy a Nagydobronyi Vadvédelmi rezervátum gazdag herpetofaunával rendelkezik. Az előzetes eredmények azt mutatják, hogy a herpetofauna kutatását még több szálon is folytatni kellene. Egyrészt genetikai vizsgálatokkal is meg kell erősíteni, hogy valóban előfordul-e a tarajos és a dunai götte, illetve, hogy populációik alkotnak-e hibrid zónát? Meg kellene továbbá erősíteni az unkákat előfordulását és hibridizálódását, szintén genetikai vizsgálatokkal. Ugyan ma még nagy számban fordulnak elő a herpetofauna tagjai a területen, de a fokozódó kiszáradás és az erdőirtások veszélyt jelentenek a jövőbeni fennmaradásukra.

Köszönetnyilvánítás – Szeretnénk köszönetet mondani *Dr. Varga Zoltán* professzor úrnak, hogy lehetővé tette és támogatta a tanszéken végzett munkánkat. Ezúton szeretnénk köszönetet mondani *Dr. Rácz Istvánnak*, aki hasznos tanácsokkal látott el.

A közlemény elkészítését a Collegium Talentum program támogatta.

Felhasznált irodalom:

Dely O. Gy. (1967): Kétéltűek. Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae), XX. 3. Akadémiai Kiadó, Budapest

Dely O. Gy. (1983): Hüllők – Reptilia. Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae), XX. 4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 120 pp.

Fodor I. (1999): A Fekete- vagy Szernye-mocsár. http://www.napkut.hu/naput_1999/1999_09/037.htm (Letöltve: 2013. 08. 21.)

Gönczy S., Orbán K. & Molnár J. (2005): Vízadó szintek földtani környezete és veszélyeztetettségi állapotfelmérése Beregszász környékén. A fenntartható vízgazdálkodás eszköztárának bővítése Mátészalka

–Beregszász térségében. Westsik Vilmos Nyírségi Tájfejlesztési Alapítvány, Nyíregyháza, pp. 158-175

Kohut E., Höhn M., & Jámborné B. E. (2006): A Masonca mocsárrét botanikai vizsgálata. *Acta Beregsasiensis* 5(2): 157-167.

Marián M. (1960): Adatok a Felső-Tisza herpetofaunájához. Móra Ferenc Múzeum évkönyve, 1958-59: 259-275.

Molnár J. (2008): Amatőr meteorológiai adatok (kézirat). Nagydobrony

Nagy, A., Szanyi, S., Molnár, A., & Rácz, I. A. (2011): Preliminary data on the Orthoptera fauna of the Velyka Dobron Wildlife Reserve (west Ukraine). – *Articulata* 26 (2): 123-130.

Puky M., Schád P. & Szövényi G. (2005): Magyarország herpetológiai atlasza/Herpetological atlas of Hungary. Varangy Akciócsoport Egyesület, Budapest. pp. 207

Simon T. (1953): Az Északi Alföld erdői. Akadémiai Kiadó, Budapest, 172 pp.

Szanyi Sz. (2010): Adatok Nagydobrony környékének nappali lepkefaunájához (Lepidoptera: Papilionoidea, Hesperoidea). – *Calandrella* 13: 44-56.

Szany, Sz. (2011): A kárpátaljai Szernye-lápvilág maradványainak ökológiai állapota és megőrzésének esélyei. VII. Kárpát-medencei környezettudományi konferencia (VII. Conference on Environmental Sciences in Carpathian Basin). I. kötet, Ábel Kiadó, Kolozsvár, pp. 351-355.

Szanyi Sz. (2012): Újabb adatok Nagydobrony környékének nappali lepkefaunájához (Lepidoptera: Papilionoidea, Hesperoidea). – *Calandrella* 15., Debrecen, pp. 87-90

Szanyi Sz. (2013): Első adatok a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum poszméheiről (Hymenoptera: Bombus). *Calandrella* 16., Debrecen, pp. 50-53.

Szanyi Sz. & Katona K. (2013): Adatok a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum futóbogár (Coleoptera: Carabidae) faunájához. *Scientia Denique* 3: (2) pp. 200-205.

1Debreceni Egyetem, TTK Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszék, 4032 Debrecen, Egyetem tér 1. E-mail: szanyiszabolcs@gmail.com

2Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológiai Kar, 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Szanyi Szabolcs

Debreceni Egyetem, TTK

Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszék,

e-mail: szanyiszabolcs@gmail.com

Szanyi Kálmán

Debreceni Egyetem,

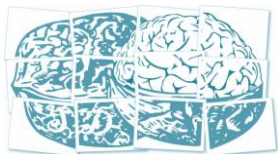
Természettudományi és Technológiai

Kar

Katona Krisztián

Debreceni Egyetem, TTK

Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszék

.....*Szűcs Nikolett*.....

A migrén és kezelésére használt gyógyszerek farmakológiája

Az orvoshoz forduló betegek leggyakoribb panaszai közé tartozik a fejfájás. Két csoportját különböztetik meg: tüneti- és elsődleges (primer) fejfájások. Tüneti fejfájásról akkor beszélünk, ha a fájdalom valamilyen más betegség tüneteaként jelentkezik. Elsődlegesek azok a fejfájásformák, ahol a háttérben nincs kimutatható anatómiai vagy élettani eltérés, ide tartozik a migrén, a cluster- és a tenziós fejfájás.

A migrén napjainkra már-már népbetegséggé nőtte ki magát. Egyre több ember szenved az epizodikus fejfájásrohamok miatt. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) adatai alapján egyike azon betegségeknek, amelyek csökkentik az ember adaptációs- és munkaképességét. Gyakoriságát tekintve ez a második legelterjedtebb fejfájástípus a tenziós fejfájás után. A felnőtt lakosságot tekintve prevalenciája 8-12 %-ot tesz ki. A nők 18 %-a, míg a férfiak 6 %-a küzd migrénnel. *(Bánk és Márta, 2000)*

2007-ben végzett felmérések szerint a világ fejlett országaiban mintegy 326 millió a migrénes betegek száma, ebből 41 millióan vannak regisztrálva Európában. Már gyermekkorban is jelentkezhet, s ha a nemek szerinti megoszlást vesszük figyelembe, 12 éves korig a fiúknál

gyakoribb. A serdülőkor végére a betegség előfordulása a lányok esetében kétszeresére emelkedik, tetőpontját a 20-50 év közötti nőknél éri el. (Мяловицька és Дідкова, 2013)

A migrén rohamokban jelentkező, többnyire féloldali lüktető jellegű fejfájás, mely különböző intenzitással epizodikusan ismétlődik. Gyakorisága lehet évi 1-2, de akár heti 2-3 is, időtartama 4-72 óra. A fájdalmat általában étvágycsökkenés, hányinger, akár hányás is kísérheti, valamint jellemző a külvilág ingerei iránti túlérzékenység, photo- és phonophobia (kóros fény- illetve hangérzékenység).

A klasszikus, teljes tünetsorú migrénnek négy fázisa ismert: bevezető fázis vagy prodroma, aura, fájdalmi fázis és utófázis.

A *prodroma* már 24 órával a roham előtt jelentkezhet. Tünetei között szerepel az aluszékonyság, szokatlan fáradtság vagy épp ellenkezőleg felvillanyozottság, fokozott aktivitás. Előfordul, hogy a migrént megelőző 1-2 napban már székrekedés, depresszió, bizonyos ételek utáni sóvárgás, érzékenység, nyaki merevség vagy kifejezett csuklás, ásítózás jelentkezik. (Brassai et al. 2012)

A második fázis, az *aura* (a betegnek az a megérzése, hogy a roham be fog következni), fokozatosan, 20 percen belül alakul ki. Az aura az esetek 90%-ában vizuális tünet (fortifokációs spektrum: terjedő cikkcakk vonal, felvillanó foltok, látótérdefektus). Általános az, hogy ha ezek a látászavarok a látótér jobb oldalán jelentkeznek, a fejfájás a fej bal oldalán lokalizálódik, és fordítva. A vizuális tüneteket gyakran követheti paresthesia és beszédzavar. Ezek a tünetek rendszerint a fejfájás kezdete előtt röviddel elmúlnak, de néha egybeolvadnak vele. (Trauninger, 2013)

Maga a migrénes fejfájás többnyire egyoldali, diffúz, általában a homlok- és halántéktájékról, szemkörnyékről indul, majd ráterjed a fej adott oldalára (esetenként az egész fejre, akár a tarkóra is). A fájdalom heves, lüktető, görcsös jellegű. Fény, zaj, mozgás fokozza az erősségét. 1-2 óra alatt eléri maximális intenzitását. A betegek többsége a roham alatt gyakorlatilag nem tudja ellátni napi teendőit, képtelen koncentrálni, olvasni, írni, még beszélni is nehezebbre esik. Ilyenkor legjobb, ha sötét, csendes, nyugodt szobában le tudnak feküdni, ahol nem zavarja őket senki.

A migrénes roham elmúltával kimerültség, gyengeség, izomfájás léphet fel, viszont vannak esetek, amikor a migrénes fajfájást kipihentség, megkönnyebbülés, nyugalom, sőt akár eufória is követheti.

A migrén létrejöhet aura nélkül vagy aurával. Az aura nélkül létrejövő migrént közönséges migrénnek (az esetek 65-70%-a), az aurával együtt járó pedig klasszikus vagy komplikált migrénnek (30-35%) is nevezik.

Az aura nélküli migrénes fejfájás a nap bármely szakaszában kialakulhat, de leggyakrabban az éjszakai alvás ideje alatt, hajnalban vagy közvetlenül ébredés után jelentkezik. A fájdalom fokozatosan erősödik, de a roham kezdetétől azonnal lehet intenzív is.

Kiváltó tényezők (trigger faktorok) közé tartozik az örökletesség, a stressz, fáradtság, fizikai megterhelés, alvászavarok (alváshiány illetve túl sok alvás), időjárásváltozás, fronthatás, tartós vesztibuláris ingerek. Migrénes rohamot provokálhat a folyadékhiány, rendszertelen étkezés, koplalás, de bizonyos ételek fogyasztása is, ilyenek például a magas tiramin tartalmú élelmiszerek (sajt, olivabogyó, banán, citrusfélék), csokoládé, csilipaprika. A migrén kiváltó okai között szerepelhet az alkohol (különösen a vörösbor), a koffein valamint a nikotin (aktív- vagy passzív dohányzás). Bizonyos esetekben az élénk színek, erős illatok, erős fény vagy zaj is előidézhethetnek rohamot. Nőknél a hormonális változások (menstruáció, terhesség vagy menopauza), valamint a fogamzásgátló és különböző hormontartalmú készítmények alkalmazása is összefüggésbe hozható a migrénes rohamok kialakulásával. A kiváltó tényezők azonban semmiképpen sem tarthatók a betegség okának, sok esetben a roham semmilyen trigger faktorhoz nem köthető. (Алексеев és Ерошенко, 2014)

A migrén patomechanizmusa rendkívül összetett. Keletkezésének okaira különböző elméletek alakultak ki, melyekről mindmáig vita folyik.

A vascularis teória középpontjában a trombocita (vérlemezke) áll, ugyanis aggregációjuk révén a trombocitákból szerotonin (5-HT) szabadul fel, amely az érfalba diffundálva érösszehúzódnást eredményez, s az érszűkület felelős az aura-jelenségekért (szikralátás, látótérkiesés). Továbbá a mastocitákból felszabaduló hisztamin és proteolitikus enzimek hatására megjelennek az érfalban a plazmakininek, neurokininek, P-anyag (SP) és bradykinin, melyek „steril” gyulladást eredményeznek s így fájdalmat váltanak ki. Azt is igazolták, hogy az előbb említett anyagok nem csak „steril” gyulladást válthatnak ki, hanem az endotelsejtek foszfolipáz rendszerét is aktiválják. Az inozitolfoszfat metabolikus termékei indukálják a prostaciklin és a nitrogén monoxid felszabadulását, melyek erőteljes vazodilatációt okoznak, ami migrénes rohamhoz vezet.

A neurogén elmélet az agykéreg-agytörzs-gerincvelő-mellékvese által létrehozott vegetatív innerváció kombinálására épül. Az elmélet alapján impulzusok érkeznek az agytörzsbe a kéregből (válasz a külső stresszre), a talamuszból (hang- és fényingerekre) és a hipotalamuszból (a megváltozott belső fiziológiás folyamatokra). Ennek hatására az agytörzsből a kéregbe vezető szerotonin és noradrenerg rostok aktiválódnak, így érzékküvetet okozva. A mellékveséből további noradrenalin szabadul fel, ami stimulálja a szerotonin „releasing factor”-t (SRF), melynek következtében a vérlemezkékből szerotonin árad ki, fokozva az érfalban lévő receptorok érzékenységet és ezáltal a nervus trigeminus által szállított afferens (érző) impulzusok mennyiségét, ezzel vasokonstriktiót eredményezve. (Tótsaki, 2011)

A migrén valódi patomechanizmusára azonban sem a vascularis sem a neurogén elmélet nem ad kielégítő magyarázatot. Ma a Trigemino-vascularis elmélet a legelfogadottabb a primer fejfájások kialakulására vonatkozólag. Ezen teória szerint a durális erekben a szerotoninszint emelkedése miatt fokozódik a trigeminális ganglionsejtek izgalma, ennek következtében különféle neuropeptidok szabadulnak fel (calcitonin génrelációs peptid (CGRP), P-anyag, vazóaktív intesztinális polipeptid). Ezen peptidok erőteljes értágító hatással rendelkeznek, de fokozott vascularis permeabilitációt és fehérje exudatiót okoznak, s ezért gyulladás alakul ki (gyulladásí mediátorok szabadulnak fel). Ennek hatására megváltozik az endotélium működése a trombociták aggregálódnak. Mindez további 5-HT kiáramláshoz és egyéb mediátorok felszabadulásához, valamint a fehérjevérsejtek aktiválódásához vezet. Ezek a folyamatok együttesen fokozzák a gyulladásos reakciót, melyet a felszabaduló CGRP és SP tovább erősít. (Juhász, 2003)

Ezt az elméletet egészítette ki Fozard (1994) azzal a megfigyeléssel, hogy az idegvégződésekből és trombocitákból felszabaduló szerotonin az 5-HT₂-es receptorok közvetítésével NO-t szabadít fel, amely további vazodilatációt és gyulladásos folyamatokat indít be.

A migrén patomechanizmusának és fiziológiájának tanulmányozása segít a roham kezelésében és megelőzésében.

A migrén kezelése két részre osztható: *akut és profilaktikus* (intervallum) *terápia*. Az akut, az éppen zajló migrénes epizód tüneteinek enyhítésére irányul, míg a profilaktikus, a panaszok gyakoriságát illetve súlyosságát hivatott csökkenteni.

Intervallumterápiát akkor alkalmazunk, amennyiben a rohamok száma havonta 5 vagy annál több. A provokáló tényezők és a roham

gyakoriságának meghatározásában nagy segítséget jelenthet a betegnapló vezetése, melyben a rohamok erősségét és gyakoriságát, s annak feltehető kiváltó okait jegyezik fel. (Країдашенко et al. 2013)

A négy leggyakrabban alkalmazott gyógyszercsoport a profilaktikus kezelésben a béta-blokkolók, triciklikus antidepresszánsok, kalcium-csatorna antagonisták és egyes antiepileptikumok. A megelőző kezelésben használt gyógyszerek, napi dózisaik és mellékhatásaik az 1. sz. táblázatban vannak feltüntetve.

A béta-blokkolók hatásmechanizmusa nem teljesen tisztázott, de migrén-profilaktikus hatásuk nagy valószínűséggel a β_1 -receptor gátlásához köthető. Hatásuk centralis, amit alátámasztanak az erre utaló mellékhatások (álmosság, alvászavar, depresszió, memóriazavar), valamint elektrofiziológiai vizsgálatok. (Sándor et al. 2000)

Klinikai vizsgálatok alapján ez a gyógyszercsoport a legszélesebb körben alkalmazott a migrén megelőzésére. 74 kontrollált vizsgálat adatai alapján a propranolol 120-240 mg/nap adagban hatékony migrén-profilaktikus gyógyszer, a hatás nem egyértelműen dózis-függő. A metoprolol, timolol, atenolol, nadolol és bisoprolol hatékonysága a propranololéhoz hasonló, azonban az acebutol, az alprenolol, az oxprenolol és a pindolol nem bizonyult hatékonyak.

A migrén intervallum kezelésében triciklikus antidepresszánsok is fontos szerepet játszanak. Az amitriptilin és clomipramin hatékonyságát több placebo-kontrollált vizsgálat igazolja, migrén és tenziós fejfájás együttes előfordulásakor az amitriptilin a propranololnál hatékonyabbnak bizonyult.

A kalcium-csatorna antagonisták kezdeti alkalmazása a migrén pathomechanizmusában korábban alapvetőnek gondolt vazokonstrikció és a prosztaglandin szintézis gátlásán alapult. Valószínűbbnek látszik, hogy hatásukat a szerotonin felszabadulás gátlása, a neurogén gyulladás és/vagy az előrehaladó kérgi gátlás (spreading depression) befolyásolása révén fejtik ki.

A gyógyszer család képviselői közül a flunarizin hatékonysága bizonyított egyértelműen, hét placebo-kontrollált vizsgálat metaanalízise alapján. Összehasonlító vizsgálatokban a flunarizin, propranolol, metoprolol, pizotifen és methysergid hatékonysága azonos. A verapamil és a diltiazem hatékonysága nem egyértelmű, a nimodipin hatástalan. (Silberstein és Goadsby, 2002)

A migrén megelőző kezelésében legszélesebb körben alkalmazott antiepileptikum a valproat. A valproat profilaktikus hatását valószínűleg a GABAerg neurotranszmisszió fokozása révén fejtí ki.

Hatékonyságát több placebo-kontrollált vizsgálat támasztja alá. Egy vizsgálatban hatékonysága a propranololéval azonos volt. Az újabb antiepileptikumok közül a gabapentin, a lamotrigin és topiramát kipróbálására került sor, ezek a vizsgálatok azonban nagyobb részt nyílt vagy retrospektív jellegűek voltak, ill. a placebo-kontrollált vizsgálatok kevés beteg bevonásával történtek. A gabapentin és a lamotrigin hatékonysága nem meggyőző a migrén profilaxisban, a topiramát ígéretesebbnek látszik, de nagyobb, kontrollált vizsgálatok szükségesek ennek alátámasztására. A carbamazepine nem hatékony a migrén megelőző kezelésében.

A migrén profilaktikus kezelésében alkalmazhatnak még szerotonin receptor antagonistákat (Methysergid, Pizotifen, Iprasochochrom), vitaminokat (riboflavin) és nyomelemeket (magnézium) is. (Áfra et al. 2004)

1. sz. táblázat. Migrén profilaktikus kezelése során alkalmazott gyógyszerek és napi adagjaik felnőtteknek

Gyógyszer	Ajánlott adag	Leggyakoribb mellékhatás
Béta-blokkolók:		
Propranolol	80-240 mg	hypotensio, fáradékonyság
Metoprolol	100-250 mg	depresszió, impotencia
Nadolol	20-160 mg	bronchus obstructio
Atenolol	50-200 mg	
Bisoprolol	5-10 mg	
Antidepresszánsok:		
Amitriptylin	10-75 mg	szájszárazság, székrekedés, aluszékonyság, szívritmuszavar. Glaukomában és prostata hypertrophiában ellenjavallt.
Clomipramin	25-75 mg	szájszárazság, székrekedés, aluszékonyság
Ca-csatorna blokkolók:		

Flunarizin	5-10 mg	hízás, depresszió
Antiepileptikumok:		
Valproat	600-1500 mg	szédülés, tremor, hajhullás, hízás, máj-és teratotoxicitás
Szerotonin antagonisták:		
Iprasochochrom	7,5-15 mg	alvászavar
Pizotifen	1-3 tbl	hízás, álmoság
Vitaminom, nyomelemek:		
Magnézium	20-24 mmol	
Riboflavin	400 mg	hasmenés

A migrén akut kezelésének célja a fejfájás csökkentése, a roham minél hamarabbi megszüntetése. Ennek megfelelően a használandó gyógyszer kiválasztása a roham intenzitásától függ. A maximális hatékonyság elérése mellett fontos az, hogy a készítmény biztonságos és egyszerűen alkalmazható legyen.

Fontos a gyógyszert megfelelő formában alkalmazni, például erős hányinger, hányás esetén a parenteralis gyógyszerbevitel részesítendő előnyben. A rohamot ajánlott lehetőleg minél hamarabb kezelni a megfelelő gyógyszerrel, megfelelő dózisban. Nem ajánlott specifikus rohamgyógyszer havi 8 alkalomnál többszöri használata, mert az ennél gyakoribb alkalmazás krónikussá teheti a fejfájást. (Áfra et al. 2004) A migrén akut kezelésében alkalmazható nem specifikus gyógyszereket a 2. sz. táblázat tartalmazza.

Enyhe vagy közepes erősségű fájdalom esetén nem specifikus gyógyszereket alkalmaznak, ilyenek az analgetikumok és antiemetikumok. Az analgetikumok közül a nem szteroid gyulladáscsökkentők (NSAID csoport) használhatók, ide tartozik az aszpirin, paracetamol, ibuprofen, naproxen, indomethacin, dyclofenac. Hatásmechanizmusukat tekintve gátolják a ciklooxygenáz enzimet, mely prosztaglandin szintézis csökkenést indukál, ez egyrészt a perifériás támadáspontokon, másrészt a centrális (spinalis és agytörzsi) fájdalomérző neuronok szerotoninerg modulációja révén vezet a fájdalom csökkenéséhez.

Az antiemetikumok csoportjába tartozik a metoclopramid és domperidon. Ezen készítmények segítenek a roham alatti hányinger, ill. hányás megelőzésében. Továbbá a gyomor-béltraktus működését

helyreállítva segítik a gyomor kiürülését és a bélből történő felszívódást, növelve ezzel a fájdalomcsillapítók és specifikus migrén rohamgyógyszerek hatékonyságát. A gyors felszívódás által biztosított korai plazma csúskoncentráció alapja a megfelelő hatékonyságnak. Elsősorban analgetikumokkal kombinálva alkalmazzák. (Чекман *et al.* 2011)

2. sz. táblázat. *Nem specifikus gyógyszerek és napi adagjaik felnőtteknek*

Gyógyszer	Ajánlott adag	Leggyakoribb mellékhatás
NSAID csoport:		
Aszpirin	1000 mg	gyomorfekély, gyomorvérzés
Paracetamol	1000 mg	vese- és májtoxicitás
Naproxen	500-1000 mg	gyomorfekély
Ibuprofen	400-600 mg	gyomorfekély
Diclofenac	50-100 mg	gyomorfekély
Indomethacin	75-100 mg	gyomorfekély + szédülés
Antiemetikumok:		
Metoclopramid	10-20 mg	neuroleptikus szindróma
Domperidon	20-60 mg	neuroleptikus szindróma

Erős rohamok esetén migrén-specifikus gyógyszereket alkalmaznak, ilyenek az ergotamin-származékok és triptánok.

Az ergotamin szerotonin, noradrenalin és dopamin, ill. gyengébben alfa-adrenoceptorokhoz kötődik, az agyi és a perifériás erek vazokonstriktóját idézi elő, mellékhatásként hányingert, hányást okozhat. Biohasznosulása rossz. A dihydroergotamin receptorkötődése specifikusabb, elsősorban a szerotonin_{1A}, _{1D} és az alfa_{1,2}-adrenoceptorokhoz kötődik. A vazokonstriktó a vénás száron jóval kifejezettebb, a hányinger kevésbé jelentős. Biohasznosulása az inhalációs forma esetében jobb, mint az ergotaminé. (Áfra *et al.* 2004)

Az erős migrénroham kezelésében leghatékonyabb speciális gyógyszercsoport a triptánok. Ezek szelektív szerotonin_{1B/1D} receptor agonisták. Hatásukat a meningeális erek vazokonstriktója, a vazoaktív neuropeptidek felszabadulásának gátlása, a nervus trigeminus depolarizációjának gátlása révén fejtik ki, gátolják a neurotranszmissziót közvetítő neuronokban.

A sumatriptan szelektív 5-HT_{1D} receptor agonista, mely az arteria carotis szelektív összehúzódását okozza anélkül, hogy befolyásolná az agyi

keringést. Az arteria carotis az extracranialis és intracranialis szövetek, köztük az agyburkok vérellátását biztosítja, mely utóbbiak ereinek dilatációja jelentős szerepet játszik a migrén kialakulásában. Biohasznosulása perorális használat esetén igen alacsony, megközelítőleg 14%-ot tesz ki. Felezési ideje ($T_{1/2}$) 2 óra. Alkalmazták aurával vagy aura nélkül jelentkező migrén kezelésére, valamint cluster típusú fejfájás (intenzív, egyoldali, retro- vagy periorbitális, gyakran éjszaka jelentkező, kb. 1 óráig tartó fájdalom) terápiájára, viszont egyéb típusú fejfájásra vagy profilaxisra nem használható. Napi maximális dózisa nem haladhatja meg a 300 mg-ot. A sumatriptan a vérnyomás rövid ideig tartó növekedését okozhatja, ezért nem ajánlott 24 órán belül ergot-alkaloid alkalmazása, hiszen a vérnyomást emelő hatások összegződhetnek. Noha viszonylag szelektív a craniális erekre, óvatosan adandó isémiás szívbetegségben (angina pectoris, Prinzmetal angina, szívelégtelenség, szívritmuszavar, lezajlott infarctus) és Raynaud-kórban. 18 éves kor alatt és 60 év fölött, terhesség és laktáció alatt, súlyos máj- és vesekárosodás esetén ellenjavallt. (Tótsaki, 2011)

A sumatriptan igazi áttörést jelentett a migrén kezelésében, ezt követte a 90-es évek végétől a gyógyszer család többi tagjának megjelenése (zolmitriptan, naratriptan, eletriptan, rizatriptan, almotriptan, frovatriptan). A legtöbb triptán tableta formájában áll rendelkezésre, de vannak kúp, orrspray és parenteralisan alkalmazható formában is. Szignifikáns különbségek a triptánok hatásában nem igazolhatók. (Ferrari et al. 2002) Ezen gyógyszer csoport képviselői, napi adagjaik és leggyakoribb mellékhatásaik a 3. sz. táblázatban találhatók.

3. sz. táblázat. *Specifikus gyógyszerek és napi adagjaik felnőtteknek*

Gyógyszer	Ajánlott adag	Leggyakoribb mellékhatás
Sumatriptan	50-100 mg	vazokonstrikció
Zolmitriptan	2,5 mg	vazokonstrikció
Naratriptan	2,5 mg	vazokonstrikció
Eletriptan	20-40 mg	vazokonstrikció
Rizatriptan	5-10 mg	vazokonstrikció
Frovatriptan	2,5 mg	vazokonstrikció
Almotriptan	12,5 mg	vazokonstrikció

A migrén gyakorisága a 20-50 éves, aktívan dolgozó és reprodukzív korban lévő nők körében a legmagasabb, 20-25%. Erre az időszakra esik

a terhesség és a szülés, ami befolyásolja a migrént és korlátozza annak kezelési lehetőségeit.

Áfra Judit munkájában (2008) a következőket állapítja meg: A terhesség alatt, amikor a ciklusos hormonműködés szünetel, a migrén a nők 55-91%-ában javul vagy megszűnik, 5-30%-ban nem változik, 4-8%-ban azonban rosszabbodik vagy éppen a terhesség alatt jelenik meg. Az aura nélküli migrén gyakrabban javul, mint az aurával bevezetett migrén. A terhesség során a migrén kezelésének lehetősége korlátozott, azonban az erős és főként ismétlődő hányással járó rohamok az anyára és a magzatra nézve is veszélyt jelenthetnek, így a kezelés szükségessé válik.

A terhesség ideje alatt előtérbe kerül a nem gyógyszeres kezelés lehetősége és kiváltó tényezők kerülése. Biztonsággal alkalmazható a magnézium önmagában, napi 800-1000 mg adagban vagy a koenzim Q10, 10 mg 2-3-szor naponta. A rohamban és a megelőző kezelésben használható gyógyszereket a 4. és 5. sz. táblázat tartalmazza.

4. sz. táblázat. Migrén roham kezelése terhesség alatt

Gyógyszer	1. trimeszter	2. trimeszter	3. trimeszter	Szoptatás
Paracetamol	adható	adható	adható	adható
Aszpirin	óvatosan adható	óvatosan adható	nem adható	nem adható
Ibuprofen	óvatosan adható	óvatosan adható	nem adható	óvatosan adható
Domperidon	óvatosan adható	óvatosan adható	óvatosan adható	adható
Metoclopramid	óvatosan adható	óvatosan adható	óvatosan adható	nem adható
Ergotamin	nem adható	nem adható	nem adható	nem adható
Sumatriptan	nem adható	nem adható	nem adható	nem adható

5. sz. táblázat. Migrén megelőző kezelése terhesség alatt

Gyógyszer	1. trimeszter	2. trimeszter	3. trimeszter	Szoptatás
Propranolol	óvatosan adható	óvatosan adható	óvatosan adható	óvatosan adható
Valproat	nem adható	nem adható	nem adható	nem adható
Amitriptilin	nem adható	óvatosan adható	nem adható	nem adható

Felhasznált irodalom:

Áfra Judit (2008). A nők és a migrén. *Magyar orvos*, 52, 44-46.

Áfra, J., Berky, M., Bozsik, Gy., Ertsey, Cs., Szok, D., Tajti, J., Valikovics, A. és Vécsei, L. (2004). Az elsődleges fejfájások klasszifikációja, a migrén epidemiológiája, a fejfájásban szenvedő betegek kivizsgálási stratégiája, az elsődleges fejfájások kezelésének protokollja, a fejfájás centrum kritériumai. *Cephalalgia Hungarica*, 12.

Bánk, J. és Márta, M. (2000). Hungarian migraine epidemiology. *Headache*, 40, 164-169.

Brassai Attila, Dóczi K. Zoltán és Bán Erika-Gyöngyi (2012). *Gyógyszertan: A központi idegrendszer gyógyszerterapeútikája*. 137.

Ferrari, M. D., Goadsby, P. J., Roon, K. I. és Lipton R. B. (2002) *Triptans (serotonin, 5-HT_{1B/1D} agonists) in migraine: detailed results and methods of a meta-analysis of 53 trials*. *Cephalalgia*, 22, 633-658.

Fozard, J. R. és Kalkman, H. O. (1994). 5-Hydroxytryptamine (5-HT) and the initiation of migraine: new perspectives. *Naunyn-Schmiedeberg's Arch Pharmacol*, 350.

Juhász Gabriella (2003). *A szerotonin és a CGRP szerepe migrénben: genetikai és neurokémiai vizsgálatok*. Budapest.

Sándor, P. S., Mascia, A., Áfra, J. és Schoenen, J. (2000) Differential effects of prophylactic anti-migraine medication on the intensity dependence of cortical auditory evoked potentials. *Headache*, 40, 30-35.

Silberstein S. D., Goadsby P. J. (2002). Migraine: preventive treatment. *Cephalalgia*, 22, 491-512.

Tósaki Árpád (2011). *A gyógyszerhatástan válogatott fejezetei*. Budapest.

Trauninger Anita (2013). *A primer fejfájások klasszifikációja, jellegzetességei, patofiziológiája*. Pécs.

Алексеев, І. С. és Єрошенко, О. О. (2014). Домашній лікар. Київ: ТОВ «Видавництво Глорія», 832, 170-173.

Крайдашенко, О. В., Купновицька, І. Г., Кліщ, І. М. és Лизогуб, В. Г. (2013). Фармакотерапія. II. Fejezet, 1. § - Мігрень. Вінниця: Нова книга, 644, 78-79.

Мяловицька, О. А. és Дідкова, Ю. П. (2013). Сучасні аспекти епідеміології, патогенезу та лікування мігрені. *Український вісник психоневрології*, 21, 16-19.

Чекман, І. С., Горчанкова, Н. О. és Казак, Л. І. (2011). Фармакологія. II. Fejezet, 5. § - Серотонінергічні лікарські засоби. Вінниця: Нова книга, 784, 124-125.

Abstract

Today, when diseases are mentioned, more and more we hear the word – migraine. This disease is one of the most famous types of headache. This affects a significant portion of the population, and lifestyle of our generation increases the number of people suffering from the disease. Migraine affects mainly young working-age population. Because of these aspects of the topic it is just win actuality for a detailed discussion. From this work we can learn about the types of migraine, its symptoms and possible causes of disease. The article mentions the modern theory of migraine attacks and its pathomechanism. The main purpose is to examine approaches of treatment and prevention of this type of headache, as well as general and special medicines that are used to relieve these symptoms.

Резюме

Сьогодні, якщо говорити про хвороби, все більше і більше чуємо слово «мігрень». Це захворювання є одним із найвідоміших типів головного болю. Вражає значну частину населення, а спосіб життя нашого покоління тільки збільшує кількість людей, які страждають від цієї хвороби. Мігрень вражає переважно молоде працездатне населення. Саме цими аспектами обумовлена актуальність детальнішого обговорення. З роботи дізнаємося про типи мігрені, симптоми та можливі провокуючі фактори. У статті вказані сучасні теорії розвитку мігренозного нападу, його патомеханізми. Головною метою є розглянути підходи лікування та профілактики нападу мігрені, а також загальні та специфічні лікарські засоби, які застосовуються для усунення цього головного болю.

Szűcs Nikolett,

Ungvári Nemzeti Egyetem,

Általános Orvostudományi Kar,

Gyógyszerésztudományi Tanszék,

V. évf

Lektoraink

*Köszönjük a szakmai támogatást a Momentum Doctorandus
kártyáit és a TéKa felvidéki magyar
doktorandusz szövetségnek!*

Biológia, állattan, gyógyszerészet: ALBÓK ÉVA, KOLOZSVÁRI ISTVÁN

Fizika: HECZEL ANITA, NÁNDORI ISTVÁN

Irodalomtudomány, nyelvészet: DEMJÉN IZABELLA, FAZEKAS ANDREA,
MOLNÁR ANITA, PAPP ADRIEN,

Matematika: SZTOJKA MIROSLÁV

Néprajz: GÁL ADÉL

Történelemtudomány, politikatörténet, helytörténet, művészettörténet:
BÓNA LÁSZLÓ, MÁRKUS ZSUZSANNA, PAPP TIBOR, POPOVICS VIKTÓRIA,
SEREMET SÁNDOR, SZEGHŐ PATRIK,

Науковий вісник «Scientia Denique», заснований Закарпатським угорськомовним товариством студентів та молодих дослідників є збірником плодів самостійної наукової праці юних угорських дослідників Закарпаття. В даному виданні опубліковано наукових статей зі сфери історії, угорської мови та літератури, фізики, математики, біології та політології.

Видавник: *Закарпатське угорськомовне товариство
студентів та молодих дослідників*

Головний редактор: *Атіла Горват*
Відповідальна за випуск: *Тетяна Турані*

Коректура та верстка виконана редакційною колегією

ЗА ЗМІСТ СТАТЕЙ ЗБІРНИКА НЕСУТЬ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АВТОРИ

ВІСНИК ВИЙШОВ ЗА ПІДТРИМКИ ФОНДУ ІМ. ГАБОРА БЕТЛЕНА

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.